

KORUNK

A KÖZEPES FEJLETTSÉG IRÁ-
NYÁBAN • SZÉCHENYI ISTVÁN
ROMÁN KAPCSOLATAI • EMIL
ISAC ÉS A MAGYAR PROGRESZ-
SZIÓ • A „HÁROMLÁBÚ SZÉK”
TANULSÁGA • G. MACOVESCU:
UTAK A MŰVÉSZETHEZ • GON-
DOLKODÁS ÉS BIOLOGIKUM •
TOLSZTOJ MAGÁNYA • A HAR-
MINCÉVES MŰVELŐDÉSRŐL • A
SZOCIALISTA ROMÁNIA ÉS A
LESZERELÉS • HORVÁTH IMRE
ÉS KÁNYÁDI SÁNDOR VERSEI •

1978 • 8



A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata



KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM • 1978. AUGUSZTUS

* * * Elvszerű tisztázás 625

VITA LÁSZLÓ • A közepes fejlettség irányában 629

VASILE ZAHARIA • A tisztatermelés kérdései (Herédi Gusztáv fordítása) 634

A KAPCSOLATTÖRTÉNET JEGYÉBEN

KEMÉNY G. GÁBOR • Széchenyi István 1834. évi kapcsolata az Egyetemi Nyomda román folyóiratával 637

VEZÉR ERZSÉBET • Emil Isac és a magyar progresszió (Levelezése Jászi Oszkár-ral) 642

BALÁZS SÁNDOR • Dimitrie Gusti és az Erdélyi Fialatok 646

RITÓOK JÁNOS • A „háromlábú szék“ tanulsága 651

TÜSKÉS TIBOR • A Keleti Kapu és ami mögötte volt 657

HORVÁTH IMRE • Labirintus; Utolsó felvétel; Utóregzés; Üdvözüit telek (versek) 661

KÁNYADI SÁNDOR • Halottak napja Bécsben (vers) 662

I. FESZT LÁSZLÓ • Átmegek...; A tűz kövei közé (versek) 665

POP ÉVA • Gondolkodás és biológikum 666

GEORGE MACOVESCU • Utak a művészethez (Veress Zoltán fordítása) 671

JEGYZETEK

HERÉDI GUSZTÁV • A harmincéves Művelődésről 677

GÁLL ERNŐ • Hagyatéka: „szellemerkölcs“ 678

SALAMON LÁSZLÓ • Fodor József emléke 679

FÓRUM

REISZ ERZSÉBET • Ami elhangzott — és ami nem 681

NEMZETKÖZI ÉLET

MARȚIAN I. NICIU • A szocialista Románia és a leszerelés (B. S. fordítása) 683

SZEMLE

SZILÁGYI JÚLIA • Tolsztoj magánya (Gondolatok a könyvtárban) 686

I. MAXIM DANCIU • Egy Lucian Blaga-monográfia 690

ROBOTOS IMRE • Emlékek világa 693

G. E. • Madách: Tragedia omului (Könyvről könyvre) 696

P. J. A. • O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva: Magyar Szinonimasztár (Könyvről könyvre) 697

LÁTÓHATÁR

H. G.: Az önismeret évkönyve; Szociológia; Le Monde; Revue internationale de psychologie appliquée; Mir Nauki

ILLUSZTRÁCIÓK

Cseke Tamás, Jecza Péter, Simon Sándor, Székely Dániel

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Elvszerű tisztázás

Augusztus elején a fővárosi Sport- és Művelődési Palotában ülést tartott a központi párt- és állami aktíva. Pártunk főtítkárának kezdeményezésére hívták össze, és Nicolae Ceaușescu elvtárs válaszolt az elmúlt időszakban egyes elvtársak, pártszervezetek, intézmények dolgozói részéről fölvetett kérdésekre.

„A központi párt- és állami aktívával való találkozó [...] — mutatott rá megnyitójában Manea Mănescu elvtárs, a kormány első minisztere — hozzátartozik pártunknak ahhoz a demokratikus, a főtítkár által következetesen szorgalmazott gyakorlatához, hogy a munkásosztály forradalmi tanítása, a tudományos szocializmus jegyében rendszeresen elemezzük és ismertetjük a fontosabb bel- és külpolitikai kérdéseket, hogy orientáljuk a párttagságot, az összes dolgozókat, egész népünket a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésére és Románia kommunizmus felé haladására irányuló alkotó munkájában, az egyetemes haladásért és békéért folytatott küzdelemben.“

A rendkívül átfogó tematikájú beszéd kiterjedt a nagyvilág valamennyi jelentősebb kérdésére, a nemzetközi munkásmozgalomban tapasztalható új jelenségekre éppen úgy, mint az új gazdasági és társadalmi világrend megteremtését célzó küzdelemre, akárcsak a fejlődő országokhoz fűződő viszonyunkra avagy a gyengéjfejltség kérdéseire, valamint a tőkés világban tapasztalható gazdasági válság, pénzhígulás, terrorizmus bonyodalmainak, következményeinek a megvilágítására, s mindezzel kapcsolatban a mi álláspontunk kifejtésére s emellett hazai eredményeink és gondjaink bemutatására. A széles körű hazai és nemzetközi visszhangot kiváltó beszédnek — helyszüke miatt — csupán néhány fejezetét tárgyaljuk. Előjáróban hadd jegyezzük meg, hogy a beszédet a teljes nyíltság — úgy is mondhatnók: nyitottság — jellemezte, a kérdések alkotó jellegű megközelítése; e sajátság egyik alapvonása több oldalról, sok szempontból fölvetni és megvilágítani a problémákat, nem törekedni merev, elzárkózó, dogmaszerű tételek megfogalmazására, sem olyanszerű kizárólagosságra, amely hallani sem akar vitáról, árnyalásról, változásról, a jövőbeli alakulás kérdőjeles fölvetéséről.

Több megtárgyalt kérdésről hallottunk már egyet-mást, de az a mód, ahogyan az államfő leírta, kifejtette, az a szöveggörnyezet, amelyben elhelyezte, fokozta a megvilágítás élességét, kapcsolatot teremtett a szóban forgó probléma és a hozzá fűződő jelenségek között, s végső soron átfogó látásmódhoz segít hozzá, legyen szó akár a nemzetközi munkásmozgalomban folyó vitákról, akár a kapitalizmus általános válságának politikai vagy pénzügyi megnyilvánulásairól.

A teljesen új, számunkra ismeretlen vagy alig látott-hallott jelenségek fölvezolása arról tanúsodik, hogy pártunk vezetősége élénk figyelemmel kíséri a nagyvilág alakulását, szoros elvi azonosságra épülő viszonyt alakított ki a kommunista testvérpártokkal, egyre erősíti a szocialista, szociáldemokrata pártokhoz és más haladó szervezetekhez fűződő kötelékeit, állandó kapcsolatban van a nemrég fölszabadult országokkal, a fejlett tőkésországokkal, minden irányban széles körű rendszeresen kiépített, állandóan fönntartott kapcsolatokkal rendelkezik, és értesüléseiből, meglátásaiból, észrevételeiből idejekorán levonja a szükséges következtetéseket, hogy azok alapján a történelmi helyzetnek, a mai valóságnak megfelelő politikát folytathasson.

Vannak azonban a fölvetett kérdések közt olyanok is, amelyekről immár évtizedek óta hallunk, tudunk, s amelyekről az is ismeretes, hogy noha az egész emberiséget foglalkoztatják, s a megoldásuk irányában történt ugyan egy és más, de meglehetősen kevés eredménnyel, gondoljunk például a leszerelésre, az inflációra, a fejlett tőkésállamok és a nemrég gyarmati sorban sínylődtöttek közötti nagy gazdasági és kulturális eltérésre avagy egyes térségek évtizedek óta „puskaporos“ levegőjére, állandó tüzfészek jellegére, utaljunk például a Közel-Keletre vagy az indokínai országokra. E gondok újólagos fölvetése arra vall, hogy pártunk nem kenderdözi el a nehézségeket, számot vet a stagnálással éppen úgy, mint az esetleges visszaeséssel, kudarcokkal, s mindezzel arra int, hogy a világ haladása nem egyenes, gyors, „beütemezett“, sima folyamat, hanem bonyolult, konfliktusokkal terhelt, kitérőkkel megtűzdelt küzdelem, amelyben minden előrevezető lépésért kemény, sokszor nagy áldozatokat kívánó harcot kell folytatni.

A világpolitika időszerű irányzatairól s hazánknak ebben a tekintetben kialakított álláspontjáról szólva pártunk főtítkára többek között a következőket monddta:

„Az utóbbi időben tanúi vagyunk az ellentétek kieleződésének a nemzetközi életben, a befolyási övezetek újrafelosztására irányuló törekvések fokozódásának, az uralom erősödésének a világ különböző részein, [...] ezek az ellentétek és irányzatok szorosán összefüggnek a gazdasági válsággal, a pénzügyi és energiaválsággal, amely nehéz helyzetet teremtett egész országban, továbbá azzal, hogy a válság áthidalására irányuló próbálkozások nem hozták meg a kívánt eredményt.“

Ilyen vonatkozásban pártunk főtítkára utalt a különféle kísérletekre, tanácskozásokra, a fejlett tőkésállamok egymás között folytatott egyeztető tárgyalásaira vagy a nyersanyagtermelő, gyengén fejlett országokra gyakorolt különböző jellegű és hatású nyomásokra, rámutatva, hogy az eszközök, módszerek között egyaránt szerepel a fegyveres beavatkozástól kezdve az erőszakkal való fenyegetésen át a gazdasági befolyásolásig minden. A mai helyzetben azonban, amikor politikai függetlenségük kivívása után a fejlődő országok arra törekednek, hogy gazdaságilag, katonailag, kulturálisan és más vonatkozásban is kivívják függetlenségüket, a velük szemben alkalmazott, erőszakra épülő neokolonialista politika egyre kevésbé vezet sikerre.

„A nemzetközi élet gyakorlata azt bizonyítja — mutatott rá a köztársaság elnöke —, hogy az erőszak, a »katonai segély« egyes államok általi alkalmazása nem járul hozzá az emberiséget napjainkban foglalkoztató problémák megoldásához. Ellenkezőleg, ez megterheli az illető országok gazdaságát, s arra kényszeríti, hogy a nemzeti jövedelem jelentős részét katonai célokra fordítsák.“

A szocialista országok — hangsúlyozta pártunk főtítkára — jelentős eredményeket értek el az utóbbi években. Nagy és sikeres erőfeszítéseket tettek, évtizedeken át következetesen küzdöttek az egykori elmaradottság nyomainak felszámolásáért, állandóan fokozták a dolgozók jólétét, gyarapították az általános műveltséget és a szakmai képzettséget, s egyben igazolták a szocializmus, az új társadalmi rendszer erejét, a nagy társadalmi kérdések megoldására való alkalmosságát. A szocialista országok együttese hatalmas erő, a béke megőrzésének, a haladásnak, a gyengénfejlettség leküzdésének fő támasza, mondhatni letéteményese. Azonban „a szocialista országok gazdasági-társadalmi fejlődésében is megnyilvánul egész sor negatív jelenség. Egyes országokban csökkent a fejlődési ütem, a nemzeti jövedelem, s ezt nemcsak azzal lehet magyarázni, hogy a gazdasági növekedés magas szintet ért el, s nem lenne már szükség a termelés s a nemzeti jövedelem magas ütemű növelésére. Nyilvánvaló, hogy a nemzeti jövedelem évi 4-5 százalékos növelése nem elegendő ahhoz, hogy megfelelően szembe lehessen nézni a gazdasági-társadalmi fejlődés, a nép általános jólétének növelése által fölvetett kérdésekkel. [...] A szocialista országok, egészükben, nem tudják kielégíteni a fogyasztási szükségleteket, főként az élelmicikkek terén.“

A gondokról, hiányosságokról szólva pártunk főtítkára elemezte azokat a módokat is, amelyek a nehézségek leküzdéséhez vezethetnek, s ebben a vonatkozásban utalt az összefogás, a jobb együttműködés szükségességére.

„Gondolnunk kell arra, miként lépünk föl együttesen, hogy minél gyorsabban megoldjuk ezeket az alapvető kérdéseket. A szocializmus felsőbbrendűsége, ereje nem érvényesíthető csupán nyilatkozatokkal, hanem mindenekelőtt azáltal, hogy miként nyernek megoldást a gazdasági kérdések, az emberek munka- és életfeltételeivel összefüggő kérdések, más társadalmi problémák, azok is, amelyek a szocialista demokrácia fejlesztésével, a társadalomvezetés tudományos alapokon való tökéletesítésével függenek össze. Úgy kell fellépünk, hogy a gyakorlatban, tettekben és a valóságban, konkrét eredményekkel bizonyítsuk be a társadalom szocialista szervezésének felsőbbrendűségét.“

Az együttműködés más vonatkozásairól szólva pártunk főtítkára rámutatott arra, hogy kapcsolataink az elvtársiasság és a jószomszédság jegyében alakulnak Bulgáriával éppen úgy, mint Jugoszláviával, kiemelte a Szovjetunióhoz fűződő barátság, e nagy szocialista országgal való minden irányú együttműködésünk kivétel nélküli jelentőségét, emlékeztetett arra, hogy a dunai államok (Magyarország, Csehszlovákia stb.) irányában még tovább fokozhatjuk termékeny együttműködésünket. Ugyanakkor azonban a nyíltság, az egyenes beszéd és a párttagság kellő tájékoztatása jegyében a főtítkár kitért a nemzetközi munkásmozgalomban mutatkozó elvi ellentétekre, érdekkülönbségekre, vitákra is, amelyek adott esetben — sajnos — államok közötti feszültségekre vagy éppen fegyveres határvillongásokhoz is vezettek:

„Világos, hogy a nézeteltérések állandósítása, meg nem oldása csakis árthat a szocialista országok kapcsolatainak. Ez annak tulajdonítható, hogy az új társadalmi rendet építő államok kapcsolataiban nem mindig nyernek alkalmazást a szocializmus elvei. Gyakran mondják, hogy a szocialista országok között nem merül-

hetnek fel nézeteltérések, hogy minden kérdés a proletár-, a szocialista internacionálisizmus, a testvériség és a szolidaritás szellemében nyer megoldást. Nézetünk szerint a szocializmus legfőbb érdekei nem a valóság leplezését követelik meg, hanem a nézeteltéréseket, vitás kérdéseket előidéző okok felelősségteljes, alapos elemzését s konkrét akciókat a felek közötti tárgyalások útján történő megoldásukért.”

Ebben a szellemben szögezte le pártunk főtítkára, hogy országunk mindent megtesz a szocialista államok közötti kapcsolatok bővítése, a nézeteltérések békés, elvszerű rendezése végett, de semmiféleképp nem hagyja magát nyilvános polémiába bevonni, egyik vagy másik szocialista ország vagy párt elmarasztalásába, hanem ellenkezőleg, a vitában álló felekkel is megőrzi jó kapcsolatait, s bármikor készen áll arra, hogy közvetítsen, jószolgálati küldetést vállaljon, s hozzájáruljon a véleménykülönbségek kiegyenlítéséhez.

A tudományos szocializmus elvi jelentőségű kérdéseiről, a világ újszerű jelenségeinek értelmezésére irányuló törekvésekről, a munkásmozgalom eddig nem tapasztalt megnyilvánulásairól is bőven szólt az államfő előadói beszédében. Rámutatott arra, hogy az európai kommunista pártok pár évvel ezelőtt tartott berlini konferenciája óta jelentősen megerősödött a különböző kommunista és munkáspártok önállósági törekvése, szélesebb körben érvényesülnék kapcsolataikban a tisztelet, a nagyrabecsülés, az egyenlőség elvei a gyakorlatban. A kommunisták szerte a világon józanul, tudományos szellemben és alkotó módon mérik föl hazájuk gazdasági, társadalmi-történelmi viszonyait, s politikai vonalvezetésüket igyekeznek a belső adottságoknak és a nemzetközi helyzetnek megfelelően kidolgozni. Mindez odavezetett, hogy a kommunista pártok megerősítették helyzetüket, növekedett népszerűségük, s nagy befolyást gyakorolnak a nemzeti politikai életre éppen úgy, mint a nemzetközi helyzet alakulására.

Sajnos azonban, ebben az időszakban is jelentkeztek egyes kommunista és munkáspártok részéről a mások belügyeibe való beavatkozás tendenciái. Ezzel szemben pártunk azt vallja, hogy egyetlen pártnak sincs joga befolyásolni a többi párt politikáját, magának hangadó és irány szabó szerepet vindikálni, előjogok vagy múltbeli érdemek alapján, ugyanis a független politika alkalmazása nem áll és nem állhat ellentétben szolidaritásukkal, ellenkezőleg, csakis az önállóság és az egyenlőség vezethet elvi alapokon nyugvó, őszinte és jószándékú együttműködésre, a testvériség elmélyítésére.

Az új jelenségek taglalása közepette szólott pártunk főtítkára a Nyugat-Európában működő egyes kommunista pártok tevékenységéről s az önállóság jegyében kialakított mai vonalvezetésükről, amely bizonyos vonatkozásban eltér a marxizmus-leninizmus klasszikus álláspontjától, és az osztályharcról, a főbb termelőeszközök államosításáról, a munkásosztály vezető szerepéről, a különböző pártok és társadalmi osztályok együttműködéséről úgymond a legújabb időknek, az atomkor-szaknak, a „posztindusztriális” társadalmi fejlettségnek megfelelő téziseket dolgozott ki. Ismeretes, hogy eme tételek széles körű visszhangot keltettek mind a munkásmozgalomban, mind a polgári, ún. marxológusok között, mind pedig az ellenséges tábor, a nagyburzsoázia és a klérus vezető köreiben. Az ellenzők és visszautasítók között — az igazsághoz ez is hozzátartozik — nem egy kommunista párt és ismert marxista ideológus is van, s a kérdésben vita keletkezett a pártok között. A munkásmozgalomnak eme nyugati jelenségével kapcsolatban fejtette ki pártunk főtítkára a következőket:

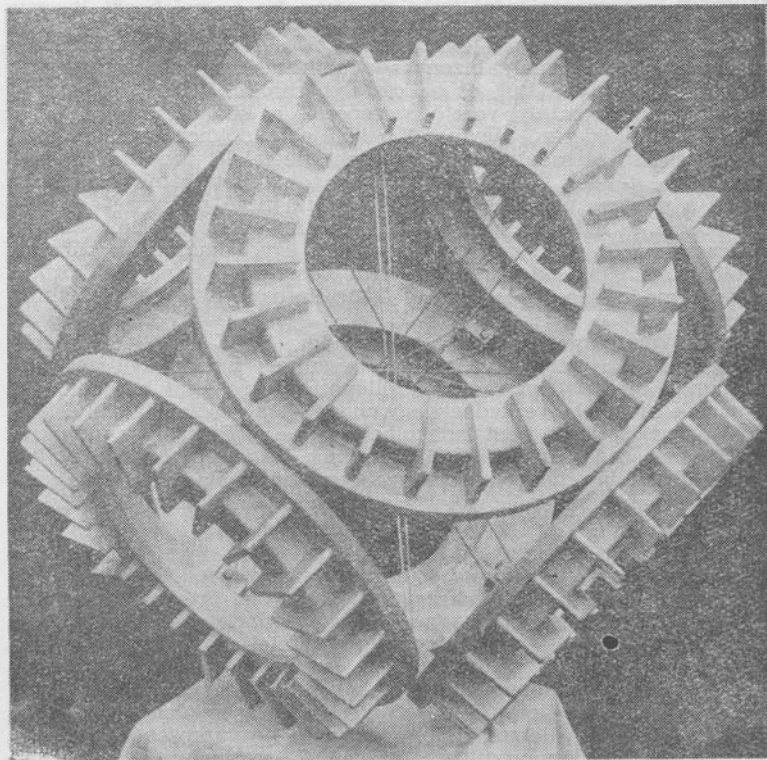
„Szerintünk az eurokommunizmus arról tanúskodik, hogy az illető pártok független politikát kívánnak folytatni, hazájuk adottságainak, népük többsége érdekeinek és kívánalmainak megfelelően akarnak föllépni a forradalmi harcban. Az a tény, hogy egyes pártok szembe helyezkednek egy modellel a szocialista építésben — és erre jögek van —, természetesen nem indokolhatja azt az igényt, hogy másokra nézve kötelező modelt dolgozzanak ki. Meg kell értenünk, hogy a szocialista átalakítást csak a valóság figyelembevételével, nem pedig sablonok alapján lehet végrehajtani; semmilyen elnevezés nem módosíthatja az emberi társadalom fejlődésére vonatkozó forradalmi nézetet.”

Sokat vitatott kérdése a mai világnak az emberi jogok ügye. A helsinki, majd a belgrádi konferencián ugyancsak sűrűn hangoztak el ilyen értelmű beszédek, nyilatkozatok, majdnem minden nemzetközi tanácskozás záróokmányai foglalkoznak a problémával, egyes államfők, politikai csoportok, szervezetek e kérdésre alapozzák vonalvezetésüket, erre építik föl küzdelmüket és célkitűzéseiket. Ismeretes ugyanakkor, hogy az emberi jogok hangoztatásával hányan élnek vissza, mennyire csak másokra vonatkozóan tartják kötelezőnek, s milyen csalárd eszköznek, manipulációs ürügynek tekintik bizonyos államok belügyeibe való beavatkozás végett. De a visszaéléseken innen és túl, a kompromittált frázisoktól, a manőverezésektől és

egykes politikuskok rejtett törekvéseitől függetlenül tény, hogy az emberi jogok szabad és maradéktalan érvényesítése korunk nagy kérdései közé tartozik, az embernek emberi neméből eredő alapvető vonása az, hogy jogok illetik meg, és egyéniségének fejlődése, személyiségének kialakulása, boldogságának biztosítása elképzelhetetlen eme jogok birtoklása nélkül. S valljuk csak be, hogy e jogok gyakorlása, érvényesítése világszerte még nagy nehézségekbe ütközik, számtalan fék, gát, teher nehezíti meg az ember arra irányuló törekvését, hogy emelt fővel járjon, hogy szabadon szólhasson, hogy éljen a korszerű technika nyújtotta közlekedési és hírközlő eszközökkel avagy akadályoztatás nélkül megismerhesse a tudomány és a kultúra legújabb vívmányait, nagyszerű alkotásait. Ezért is tartjuk fontosnak ideiktatni, amit erre vonatkozóan a fővárosi aktívák tagjai pártunk főtítkárától hallhattak:

„A demokráciával — s ilyen összefüggésben az emberi jogokkal — kapcsolatos nézetünk abból fakad, hogy biztosítani kell az emberek teljes egyenlőségét, méltányos gazdasági és társadalmi viszonyokat kell megteremteni, hogy valamenyny állampolgár méltó életet élhessen, akadálytalanul hozzájuthasson az oktatáshoz, a kultúrához és a tudományhoz, hogy az emberek — és elsősorban a dolgozó tömegek — nemzetiségi különbség nélkül közvetlenül részt vehessenek az egész társadalom vezetésében. [...] A demokrácia problémájának csakis ilyen gyakorlati megközelítése biztosíthatja az emberi egyéniség teljes kibontakozását, az ember felszabadítását, hogy valóban szabad, sorsának ura legyen.“

KORUNK



Jecza Péter:
Szerkezet

A közepes fejlettség irányában

Fölszabadulásunk harmincnegyedik évfordulóját ünnepeljük. 1944. augusztus 23-ának emlékeztetése napja óta minden esztendő, valahány öt éves terv, nagyobb időszak megünnepelése sajátos színezetet nyert, különleges hangsúlyt kapott aszerint, hogy milyen célkitűzések jegyében, minő sürgös tennivalók és távlati feladatok szellemében emlékeztünk meg a nagy antifasiszta és antiimperialista nemzeti fegyveres felkelésről. Az ünnepi beszédek és a jelentések, az elemző tanulmányok és tudósítások tematikája eszerint mindig jellemezte az adott korszak építési dinamikáját, fejlődési ütemét éppen úgy, mint beállítottságát, örömét vagy gondját.

A közel három és fél évtized során megtett út nagyságára, gazdasági növekedésünk iramára, anyagi és szellemi színvonalunk emelkedésének fokozataira jellemző, hogy hazánk ma minden vonatkozásban új, minőségileg más, magasabb szakaszhoz érkezett, s népünk hangulatát, a dolgozók hozzáállását minősíti az a mód, ahogyan a lényeges szintkülönbség áthidalására törekszünk.

Tudományos társadalomszemléletével teljes összhangban a Román Kommunista Párt újtársadalom-építő munkájának homlokterébe a szocializmus műszaki-anyagi alapjának megteremtését és folytonos korszerűsítését állította, a szocialista iparosítás következetes megvalósítása és a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése útján. Korszerű, a jelenkori tudomány és technika vívmányait gyümölcsöztető, magas hatékonyságú termelőerők nélkül ugyanis a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése és még kevésbé a kommunizmusra való áttérés egyáltalán nem képzelhető el. Tudományosan megalapozott és következetes iparfejlesztési politikánk gyakorlati megvalósítása nyomán új termelőerők születtek. Létrejött és egyre tökéletesedett a szocializmus műszaki-anyagi alapja, korszerűsödött nemzetgazdaságunk ágazati szerkezete, évről évre növekedett a termelés mennyisége és emelkedett minőségi színvonala. Ezt tanúsítják az alábbi adatok is:

Az alapvető mutatószámok alakulása (milliárd lejben)

	1950	1965	1970	1975
Társadalmi termék	83,0	344,0	523,0	864,0
Nemzeti jövedelem	35,0	146,0	212,0	362,0
Ipari termelés	25,5	178,4	312,8	576,4
Mezőgazdasági termelés	32,4	62,5	68,6	93,4

Hazánk ipari termelése az 1938. évi színvonalnak több mint 38-szorosára, a mezőgazdasági termelés pedig csaknem háromszorosára növekedett. Az elért sikerek révén ugyancsak jelentősen megnövekedett a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem volumene. Így a felszabadulás előtti gyengénfejlettség állapotát meghaladva Románia gyorsan fejlődő ipari-agrár országgá változott. Az ipar és a többi nemzetgazdasági ág gyors fejlődésében nagy szerepet játszott az, hogy a nemzeti jövedelem tetemes részét felhalmozásra fordítottuk, hogy következetes beruházási politikát folytattunk.

A beruházások dinamikája a nemzetgazdaság főbb ágaiban (milliárd lejben)

	1951—1955	1966—1970	1971—1975	1976—1980
Összberuházás	61,9	330,8	549,0	1000,0
ebből				
— ipar	33,3	165,4	277,2	580,5
— építőipar	4,3	12,8	25,9	34,1
— mezőgazdaság	6,4	51,6	80,0	120,0

A nagyméretű beruházások nyomán új ipari központok alakultak hazánk valamennyi megyéjében, vidékén. A múltban elmaradott vidékek új életre keltek, pezsdülő iparfejlesztésünk új színekkel gazdagította hazánk tájait, biztos alapot teremtve mindenütt a további sokoldalú fejlődés, az általános felemelkedés számára.

A mezőgazdaság a szocialista ipar mellett nemzetgazdaságunk egyik alapvető ága. A belső szükségletek, valamint az exportigények fokozódása tovább növeli a mezőgazdaság szerepét, nemzetgazdasági jelentőségét. Az ipar és a mezőgazdaság közötti kölcsönös függőségi viszony megkövetelte a mezőgazdaság fejlesztését és

korszerűsítését is. Korszerű nemzetgazdaság nem képzelhető el hazánkban belterjes, fejlett műszaki alappal rendelkező, nagyhozamú mezőgazdaság nélkül. Az ennek megteremtésére irányuló erőfeszítés ma is állandó gondunk, feladatunk.

A mezőgazdaság anyagi alapjának fejlődése

		1950	1962	1977
Traktor	ezer db	13,7	57,5	131,1
Felhasznált műtrágya	ezer t hatóanyagban	6,0	137,0	1128,0
Öntözhető terület	ezer ha	42,5	191,0	1854,0

Mindezek alapján növekedett a mezőgazdasági munkák gépesítési foka, csökkent az egy traktorra jutó szántóterület, jelentősen növekedett az egy hektárra jutó műtrágya mennyisége, aminek következtében a hektáronkénti búzatermés elérte a 2838 kg-ot. Jelenlegi ötéves tervünk végére az egy hektár szántóra jutó műtrágya mennyisége 280 kg lesz, a szemesgabona-termelés pedig meghaladja az évi 25,4 millió tonnát.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlődésével együtt korszerűsödött nemzetgazdaságunk többi ága is, növekedett az ország gazdasági ereje.

A termelőerők lendületes fejlődése, a nemzetgazdaság korszerűsítése, a nagyhorderejű beruházások szükségessé tették és teszik, a nemzeti jövedelem helyes felhasználását és a felhalmozás meg a fogyasztás kellő arányának szem előtt tartását. Az erre vonatkozó gazdaságpolitikai döntések a gazdasági-társadalmi fejlődés legkedvezőbb feltételeinek megteremtésére irányulnak.

Pártunk szemlélete szerint a magas felhalmozási ráta alkalmazása hazai gyakorlatunkban objektív követelmény. Csakis ez biztosíthatja a gyors gazdasági növekedést és a dolgozók életszínvonalának folyamatos, tartós emelkedését.

A felhalmozás és fogyasztás aránya

			Nemzeti jövedelem		Fogyasztási alap	
	Fogyasztási ráta	Felhalmozási ráta	abszolút növekmény	évi növekedési ütem	évi növekedési ütem	1951–55-höz viszonyított növekedés
	%	%	milliárd lej	%	%	%
1951–1955	82,4	17,6	—	—	5,4	100
1966–1970	70,5	29,5	66	7,7	7,0	234
1971–1975	65,9	34,1	150	11,3	7,5	328
1976–1980	66-67	33-34	kb 250	10-11	8,0	486

Az ország gazdasági fejlettségi színvonala, a tudományos-műszaki forradalom támasztotta követelmények, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom célkitűzéseinek maradéktalan valóra váltása — beleértve a dolgozók jólétének fokozását is — megkövetelte, hogy, különösen a IX. kongresszust (1965) követő időszakban, pártunk magas felhalmozási ráta elérésére törekedjék.

Bár első megközelítésre úgy tűnhetik, hogy a magas felhalmozási ráta ellenében áll a szükségletek fokozódó kielégítésével, hosszabb idő átlagában a gazdasági valóság e látszatnak ellentmond. A táblázat adataiból is világosan kitűnik, hogy a nemzeti jövedelem s ennek alapján a fogyasztási alap abszolút volumene is éppen a magasabb felhalmozási ráta következtében növekedett gyors ütemben. Különösen az 1965 utáni időszakban alkalmazott magas felhalmozási ráta biztosította, hogy a nemzeti jövedelem mind a növekedési ütem, mind az abszolút növekmény tekintetében kedvezően alakuljon, biztosítva ily módon a fogyasztási alap abszolút mennyiségének rendszeres növekedését is.

A fogyasztási alap növelését természetesen nemcsak a felhalmozási ráta növelése útján lehet elérni. Amíg a felhalmozási ráta a kedvezőnél alacsonyabb, növelése logikus és szükségszerű. Mihelyt azonban biztosítottuk a nemzeti jövedelem kedvező ésszerű megoszlását, a fogyasztási alap további növelésének alapvető — ha nem is kizárólagos — útjává a gazdasági hatékonyság fokozása, a rendelkezésre álló erőforrások legmagasabb fokú kiaknázása válik. Joggal hangsúlyozzák párthatározataink, különösen a párt XI. kongresszusának, az 1977. decemberi országos konferenciának, valamint a Központi Bizottság ez év márciusi ülésének dokumentumai a gazdasági hatékonyság fokozásának szükségességét. Nem csupán arról van szó, hogy a globális eredményeket növelni kell, hanem arról, hogy a társadalmilag elfogadható ráfordítások mellett jelentősen fokozni kell a termelés anyagi és emberi tényezői felhasználásának hatásfokát.

Hogy a magas felhalmozási ráta valóban nincs ellentétben az életszínvonal emelkedésével, a szükségletek kielégítésének fokozásával, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a szocializmus építése során s leginkább az utóbbi 10-12 év alatt növekedett a dolgozók jóléte kézzelfoghatóan. Hívjuk segítségül ismét a statisztikát, hiszen a számadatok tömören, a szavaknál meggyőzőbb erővel fejezik ki az e területen is megtett utat.

A lakosság jövedelmének emelkedése 1950 – 1980 között (milliárd lejben)

	1950	1965	1975	1977
A lakosság összjövedelme	33,5	119,2	247,3	289,5
A dolgozók javadalma	10,1	57,2	127,3	153,5
A szövetkezeti parasztság jövedelme	13,2	33,6	47,7	56,1
Társadalmi fogyasztási alap	3,5	22,9	57,4	64,7
Az egy családra jutó szociális-kulturális juttatások értéke	772	3858	8763	9563

Az életszínvonal alakulására ható tényezők vizsgálata során tervezésünk arra törekedett, hogy a munkából eredő közvetlen jövedelem, valamint a társadalmi fogyasztási alaphól származó közvetett juttatások közötti arányt tudományos szempontok alapján állapítsa meg. Ennek megfelelően a munka után járó közvetlen jövedelem gyorsabb ütemben emelkedett, s biztosította a dolgozók anyagi érdekeltiségét tevékenységük hatásfokának növelésében.

A lakosság életszínvonalának emelkedése mindenekelőtt az egy főre jutó fogyasztás alakulásában tükröződik a legközvetlenebbül.

Az élelmiszerek és ipari áruk egy főre jutó fogyasztása

		1950	1965	1975	1977
Hús és húskészítmények	kg	16,7	26,6	45,7	51,9
Tej és tejtermékek	l	107,6	105,0	132,6	143,9
Tojás	db	59	115	214	238
Cukor és édesipari készítmények	kg	6,9	15,0	20,3	25,2
Zöldség	kg	65,6	75,3	112,6	124,4
Gyümölcs	kg	20,7	26,7	42,6	50,2
Szövet (és készruha)	m ²	13,2	16,3	24,2	26,1
Lábbeli	pár	0,6	2,0	3,1	3,3

A fogyasztási cikkek átlagos növekedését meghaladta a tartós fogyasztási javak (rádió, tv, bútor stb.) vásárlásának fokozódása, ami jelzi, hogy a közvetlen fizikai, biológiai szükségletek mellett egyre növekednek azok a szükségletek, melyek emberi, társadalmi mivoltunkkal függenek össze. Ezt a törekvést, irányzatot a következő számadatok szemléltetik:

Tartós fogyasztási javak (1000 lakosra számítva)

	1955	1965	1975	1977
Rádiókészülék	37,4	123,9	206,6	220,1
Tv-készülék	—	28,8	144,9	172,5
Mosógép	0,5	22,9	67,9	80,4
Porszívógép	0,7	11,6	34,2	40,1
Személygépkocsi	0,2	1,2	13,7	19,0

A közvetlen jövedelem gyorsabb ütemű növekedése természetesen nem csökkent a szociális-kulturális állami juttatások jelentőségét. Ezek hiányában a dolgozóknak maguknak kellene vállalniuk az oktatással, egészségvédelemmel stb. járó költségek minden terhére. Jelenleg a társadalmi fogyasztási alaphól származó állami juttatások a lakosság reáljövedelmének csaknem 20 százalékára rúgnak. Ebből az alaphól például 1977-ben 15,3 milliárd lejt fordítottunk az oktatásra. A múlt év folyamán 3 millió személy kapott nyugdíjat, 4,5 millió pedig gyermeksegélyt. A társadalmi fogyasztási alapra fordított költségvetési juttatások összege egy családra számítva jelenleg 9563 lej, az öt éves terv végén pedig meghaladja a 11 760 lejt.

A gazdasági-társadalmi élet valamennyi területén elért kiemelkedő eredmények ellenére sem állíthatjuk, hogy a célkitűzéseket maradéktalanul megvalósítottuk. A gyengénfejlettség állapotát túlhaladtuk ugyan, s beléptünk a fejlődő szocialista országok sorába, de még mindig jelentős különbség választ el a közepesen

fejlett s még inkább a fejlett országok színvonalától. Az 1977. decemberi országos konferencián elfogadott programok elősegítik a társadalom gyorsabb ütemű előrehaladását, s megteremtik a feltételeket ahhoz, hogy 1985-ig Románia meghaladja a fejlődő ország stádiumát, s a közepesen fejlett országok sorába lépjen. Jelenleg a közepes fejlettségű országoktól az alább jelzett szintkülönbség választ el bennünket.

Az egy főre jutó főbb ipari termékek 1975-ben

	<i>Acél</i>	<i>Villamos energia</i>	<i>Műanyag</i>	<i>Műgumi</i>	<i>Kénsav</i>	<i>Műszál</i>	<i>Gyapotszövet</i>
	kg	kWó	kg	kg	kg	kg	m ²
Közepesen fejlett országok	450—550	2800—3500	20—25	4—5	70—100	4,5—5	30—35
Románia	449	2529	16,3	4,7	68	4,5	28
Hányados	1—1,2	1,1—1,4	1,2—1,5	0,9—1,1	1—1,5	1—1,1	1,1—1,3

A mezőgazdasági termésátlagok tekintetében fennálló helyzetet az alábbi táblázat adatai tükrözik:

A főbb mezőgazdasági termények hektárhozama 1975-ben (q-ban)

	<i>Búza</i>	<i>Kukorica</i>	<i>Burgonya</i>	<i>Cukorrépa</i>
Közepesen fejlett országok	20—25	35—45	120—170	280—350
Románia	20,6	27,8	89	199
Hányados	0,9—1,2	1,3—1,6	1,3—1,9	1,4—1,7

Az adatok azt tanúsítják, hogy bizonyos mutatószámok tekintetében Románia közel került a közepes fejlettségű országokhoz, de egyes mutatók terén a különbség még jelentékeny. A feltárt újabb tartalmékok megalapozottá teszik az országos konferenciának azt a következtetését, hogy 1985-ig felzárkózunk a közepes fejlettségű országok közé.

A fejlődés szempontjából különleges jelentőségük van a minőségi mutatóknak, mint amilyen az egy főre jutó nemzeti jövedelem (bruttó nemzeti termék), a nemzetgazdaság ágazati szerkezete s ezen belül az ipar részaránya, a munka termelékenysége, a termékek világpiaci versenyképessége, a gazdasági hatékonyság stb. Ezek a területeken is még jelentős szintkülönbségeket kell behoznunk. Míg a közepesen fejlett országok egy lakosra számított bruttó nemzeti terméke 2500-3000 dollár, nálunk 1975-ben 1240 dollár volt. 1985-ben az egy főre jutó nemzeti jövedelem hazánkban 2400-2500 dollárra emelkedik, ami 2850-3000 dollár bruttó nemzeti terméknek felel meg. Mindezekből következik, hogy az elkövetkező 7-8 év alatt jelentős minőségi változásokat kell elérnünk a gazdasági élet valamennyi területén. Nem kétséges, hogy a szintkülönbségeket csakis a magasabb növekedési ütem útján lehet felszámolni. Az 1981—1985-ös időszakra előirányzott gazdasági növekedés gyors irama biztosíték arra, hogy felzárkózunk a közepes fejlettségű országokhoz.

Bármely ország előrehaladása elsősorban attól függ, milyen mértékben sikerül saját anyagi, pénzügyi és munkaerőforrásait mozgósítania alapvető érdekeinek megfelelően, a gazdasági növekedés biztosítása céljából. A haladást azonban az is befolyásolja, hogy mennyire kapcsolódik be az anyagi javak és a tudományos értékek nemzetközi körforgásába. Napjainkban ettől egyetlen ország sem tekinthet el, anélkül hogy saját magát hátramaradásra ne ítélne.

A gazdasági élet fejlesztése terén elért sikerek megváltoztatták Románia helyét a világgazdaságban. Gazdasági potenciálunk abszolút nagyságát jelzi, hogy 1977-ben hazánk nemzeti jövedelme meghaladta a 431 milliárd lejt, ipari össztermelése a közel 754 milliárd lejt, mezőgazdasági termelése 124 milliárd lejt volt, külkereskedelmünk volumene pedig közel 70 milliárd valutalejre emelkedett.

Gazdasági potenciálunk növekedése lehetővé tette, hogy intenzívebben kapcsolódjunk be a nemzetközi kereskedelembé. Jelenleg több mint 140 országgal tartunk fenn gazdasági kapcsolatokat, az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom pedig az 1950. évi 28 dollárról 1975-ben 503 dollárra emelkedett. Jelenlegi külkereskedelmi forgalmunk a nemzeti jövedelem egyharmadát alkotja. Jellemző, hogy külkereskedelmünk növekedése megelőzte a társadalmi termék növekedési ütemét. Ez különösen érvényes az utóbbi évtizedre (1965—1976), amikor is a társadalmi termék 9,7, az ipari termelés 12,3 százalékos emelkedésével szemben a külkereskedelmi forgalom évi növekedése átlagosan 15 százalék volt.

Kedvező irányban változott külkereskedelmünk szerkezete is:

	Export		%	Import	
	1950	1976		1950	1976
Gépek, felszerelések, szállítóeszközök	4,2	25,7	38,5	31,8	
Fűtőanyagok, ásványok, fémek	33,8	24,1	23,5	41,0	
Vegyipari termékek, műtrágya, műgumi	1,7	6,3	4,5	6,8	
Nem élelmiszer jellegű nyersanyagok és késztermékek	28,9	6,5	21,4	7,3	
Élelmiszerek és -nyersanyagok	25,7	15,9	1,0	8,4	
Ipari tömegfogyasztási cikkek	1,3	16,4	10,2	3,4	

A minőségi változások leginkább abban tükröződnek, hogy a szerszámgépipar és vegyipar termékeinek exportja a jelenlegi öt éves terv folyamán elérte az összkivitel felét, az import keretében pedig leggyorsabb ütemű a nyersanyagok, gépek és felszerelések behozatala lesz.

Gazdasági kapcsolatainknak zömét a szocialista országokkal tartjuk fenn; 1975-ben velük bonyolítottuk le a külkereskedelmünk 44,8 százalékát. Az utóbbi években gyorsan növekedtek Romániának a fejlődő országokhoz fűződő gazdasági kapcsolatai: 1975-ben külkereskedelmünk 18,5 százalékát velük bonyolítottuk le. A békés együttélés elveiből, a világgazdasági körforgásban való részvétel szükségességéből kiindulva hazánk növekvő gazdasági kapcsolatokat épít ki a fejlett tőkésországokkal is; külkereskedelmünkben 36,7 százalék az arányuk.

A világgazdasági körforgásban való részvételünk növekedését jelzi, hogy 1975-ben hazánkknak 225 kooperációs egyezménye volt. 1977-ben 8 termelési vegyestársaság működött Romániában; külföldön 28 termelő és értékesítési vegyestársaságban, valamint 35 kereskedelmi vegyestársaságban vettünk részt. Gazdasági kapcsolataink elmélyítése a világ összes államaival, tekintet nélkül azok gazdasági-társadalmi berendezkedésére, hozzájárul az egészségesebb világgazdaság megteremtéséhez, a demokratikus és egyenlőségen alapuló politika meghonosításához, egy igazságosabb világrend megteremtéséhez.

Továbbfejlődésünk alapvető feltétele az egész gazdasági-társadalmi tevékenység minőségének javítása, a hatékonyság növelése a gazdasági-pénzügyi mechanizmus tökéletesítése útján. A IX. kongresszust követő szakaszban nagymértékben tökéletesedtek demokratikus szervezési és vezetési kereteink. Az egyszemélyi vezetést minden tevékenységi területen és szinten a kollektív vezetési formákkal váltották fel. Intézményesítettük a dolgozók közgyűlését, mely a gazdasági egységek vezetésének legfőbb fóruma, a vállalatot érdeklő alapvető kérdések egyedüli döntéshozatali szerve. Jelentős lépéseket tettünk a képviselői demokráciától a közvetlen demokrácia megvalósítása felé a gazdasági élet területén is. Olyan újabb országos fórumokat intézményesítettünk, mint a néptanácsok kongresszusa, a mezőgazdasági dolgozók kongresszusa, a dolgozók tanácsainak kongresszusa. E fórumok állandó szerveinek megteremtése kiegészíti szocialista társadalmunk vezetésszervezési rendszerét, beszédes kifejezője a demokrácia szüntelen fejlődésének, amelynek lényege a néptömegek részvétele a közéletben, az ország kormányzásában, sorsa alakításában.

A továbbfejlődés igényei megkövetelik, hogy az egész tevékenységet minőségileg magasabb színvonalra emeljük. Az országos konferencián előterjesztett jelentésében Nicolae Ceaușescu elvtárs hangsúlyozta: „Itt az ideje, hogy a mennyiséget új minőséggé változtassuk. Ettől az elsődendő követelménytől függ a román ipar, az egész nemzetgazdaság jövője. Csak ezzel a nagy forradalmi minőségi ugrással léptethetjük életbe a XI. kongresszusunak a tudományos-műszaki forradalom jelenlegi öt éves tervében való teljes érvényesülésére megszabott célkitűzését.“ A párt vezetősége által kezdeményezett és létrehozott demokratikus keretekkel ugyanis nem tartott lépést a gazdasági-pénzügyi mechanizmus fejlődése. Bizonyos értelemben ellentmondás született a létrehozott demokratikus szervezési keret és a túlságosan központosított, merev, elavult, rendkívül bonyolult gazdasági mechanizmus között. Ez tette szükségessé a gazdasági-pénzügyi mechanizmus olyan irányú tökéletesítését, amely a kollektív vezetőszervek, a dolgozók közgyűlései számára lehetővé teszi, hogy az új kereteket megfelelő, új tartalommal töltsék meg, hogy a dolgozók hatékonyan részt vegyenek az egész gazdasági tevékenység megszervezésében, irányításában, végrehajtásában és ellenőrzésében. Ezt hivatott biztosítani a munkásönigazgatás fejlesztése, az önálló eszköz- és pénzgazdálkodás tökéletesítése, a pénzügyi ellátás bevezetése. A márciusi plénumon hozott, erre vonatkozó intézkedések a gazdasági hatékonyság és a nemzeti jövedelem további növeléséhez vezetnek, s biztos alapot nyújtanak szocialista társadalmunk továbbfejlődéséhez.

A tisztatermelés kérdései

Ismeretes, hogy az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus jegyében az egyes üzemek, vállalatok, szövetkezetek, termeléssel is foglalkozó kísérleti állomások, állami gazdaságok, kutatóintézetek vezetőségei a jövőben nagyobb önállósághoz jutnak, bővül hatókörük, mozgáslehetőségük, egyúttal azonban felelősségük is. Ezúton a vállalatok vezetés módjának demokratizmusával összhangba kerül majd a gazdálkodás struktúrája. Mindennek végső célja a tervgazdálkodás további tökéletesítése, munkánk s általában egész gazdasági tevékenységünk hatékonyságának gyors növelése.

Az új gazdasági-pénzügyi mechanizmus egyik vonása az, hogy a tervezésbe alapvető mutatóként bevezetik a tiszta- (nettó) és a fizikai termelés fogalmát. A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága ez év márciusában tartott plenáris ülésén Nicolae Ceaușescu elvtárs a tisztatermelés mutatószámára vonatkozóan többek között ezeket mondta: „Azzal, hogy lemondunk a globális termelés értékének mint a gazdasági-társadalmi tervezés fő mutatójának használatáról, azt a célt követjük, hogy a tervezési koncepcióban és a gyakorlati tevékenységben elvi síkon tisztázzuk a teendőket, számoljuk fel azokat az állapotokat, amikor a termelési eredményeket nem az élő munka eredményeként újonnan alkotott érték szerint becsültük föl, hanem az anyagfogyasztás, a benne materializálódott munka kiszámítása alapján.”

Köztudomású, hogy ezidáig gazdasági tervezésünk a globális termelés mutatószámát alkalmazta. Ez a fogalom a gazdasági tervezésben sajátos szerepet játszott: az üzemek tevékenységének értékelésében döntő szóhoz jutott, elősegítette és fokozta az anyagi érdekeltséget, ugyanakkor azonban a vállalatokat arra ösztönözte, hogy termelésükben a tárgyasult munkára helyezze a hangsúlyt. Gyakorlatilag ez abban nyilvánult meg, hogy egyrészt igyekeztek drága nyersanyagokat és félkészárúkat bedolgozni gyártmányaikba, továbbá, előszeretettel készítettek anyagigényes termékeket, s mondhatni mesterségesen iparkodtak kiterjeszteni más gazdasági egységekkel a kooperációt.

Érthető okból; ugyanis a vállalat előállította áruk összértéke — s ily módon a szóban forgó gazdasági egység össztermelése — annál nagyobb volt, minél drágább nyersanyagot, segédanyagot, félkészterméket „dolgozott be” gyártmányaiba. A globális termelés összértékébe ugyanis minden beszámított.

Az új mutatószám bevezetése azonban — ezt sietjük megjegyezni — nem jelenti csupán azt, hogy az egyik értékmerőt gépies módon a másikkal helyettesítjük. Sokkal többről van szó, olyan intézkedésről, amely gyökeresen más szemléletmódból fakad, messzemenően kihat majd gazdasági életünkre, s alapvetően más, új hozzáállást kíván, elsősorban azt, hogy az eddigi — jórészt mennyiségi — törekvést minőségi beállítottsággal váltsa föl. Ezt célozza többek között az az előírás is, amely szerint a tisztatermelés alakulásától függ majd a vállalat dolgozóinak javadalmazása is.

Miből is áll azonban a globális és a tisztatermelés közti különbség? Lényegében véve abból, hogy az előbbi magában foglalta az áruban foglalt élő és tárgyasult munka teljes értékét, ezzel szemben a tisztatermelés csupán az élő munkára vonatkozik. Más szóval ez azt jelenti, hogy ezentúl a vállalat csak azt tekintheti saját termelési eredményének, amit — élő, konkrét munka révén — csupán maga adott hozzá az új termék értékéhez, s nem lehet „odacsapni” a beépített anyagok, alkatelemek értékét. Ebből logikusan következik, hogy a tisztatermelés mint mutatószám az eddiginél sokkal világosabban és hívebben tükrözi minden egyes gazdasági egység erőfeszítéseit és arra irányuló törekvéseit, hogy a társadalmi munkát magas fokon hasznosítsa. A tiszta érték mutatószámának informatív értéke tehát jóval nagyobb, hiszen világosabban jelzi, hogy minden egyes vállalat mivel, mennyivel járul hozzá a nemzeti jövedelem növeléséhez, s egyben jelzi azt is, hogy milyen fokon értékesíti gazdasági erőforrásainkat, ugyanis a tisztatermelésnek mint értékmérőnek az alakulása döntő módon függ az anyagfőhasználás és általában az anyagi ráfordítás csökkentésétől.

Hogy mit jelent a tisztatermelésben való elszámolás és a saját erőfeszítéssel előállított érték, hadd szemléltessem egy jó példával. Az aradi vagongyár — mint minden nagyüzem — gyárak tucatjaival dolgozik együtt. Ennek következtében ter-

vének teljesítése nem kis mértékben attól függ, hogy a kooperáló vállalatok idejében szállítják-e le a vagongyárnak a különféle vasúti kocsielemeket, avagy nem. Ebben a helyzetben — amíg a globális termelés elve érvényesült — gyakran megtörtént, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező kiváló vállalat hiába végzett jó munkát, a kooperációs vállalatok késedelmes szállítása avagy rossz minőségű alkatrésze miatt nem tudta teljesíteni tervét. 1977-ben például 93,9%-os globális tervteljesítést ért el, minthogy a kooperációban gyártott vagonengelyeket és féktuskókat nem kapta idejében kézhez. Ezzel szemben tiszta tervét 3,7%-ban túlteljesítette, minthogy a reá tartozó munkát a gyári kollektíva jól végezte.

Nem ritka ugyanakkor az ellenpélda is: az olyan üzemek, amelyek sok más vállalattól kaptak félkész árut s általában magas fokon megmunkált alkatrészeket, könnyen, kevés munka árán teljesíthették globális tervüket. Igen ám, de amikor egyfajta végtermék, készáru előállításához szükséges anyag több vállalat kezén megy át, több üzemből dolgoznak rajta, akkor mindenütt beiktatják, elkönyvelik, s eszerint megannyi vállalat globális tervében szerepel.

Nos, a tisztatermelés elvének érvényesítése ezen visszasságoknak vet véget.

Az előbb említettük, hogy a tisztatermelés alakulásától függ majd a dolgozók javadalmazásának alakulása is; ez az előírás messzemenően kihát majd minden gazdasági egység munkájára: arra fogja serkenteni a dolgozókat, hogy a minimálisra szorítsák le a nyersanyagok, félkészgyártmányok, villanyáram, a fűtőanyag és a különféle segédanyagok használatát, hogy fölüljtsák és korszerűsítsék termékeik válszértékát, hogy olyan árukat állítsanak elő, amelyek rendkívül összetettek, munkaigényesek, nagy értékűek, ugyanakkor azonban a fajlagos anyagfogyasztásuk kicsiny. Mindez oda vezet majd, hogy a vállalatokban fokozódni fog az új értékek létrehozására irányuló törekvés, országos viszonylatban pedig megnő a nemzeti jövedelem súlya, aránya az állami termelés keretében, s csökkenni fog az anyagi ráfordítás mértéke.

A tisztatermelés tehát lényegében véve a szóbanforgó üzemből előállított új értéket jelenti, és a következő elemeket tartalmazza: az újonnan előállított érték egy részének előlegezése a társadalom általános fejlesztésére; a dolgozók javadalma és más jellegű juttatások; a gyártmányfejlesztést célzó kutatásoknak és az új technika bevezetésének a költségei; általános kiadások, kivéve a nyersanyagok költségeit; a javadalmazási alap adója; társadalombiztosítási alap; a tiszta jövedelem.

Az új rendelkezések szerint a tisztatermelésnek a fent vázolt értékét úgy számítják ki, hogy a globális termelésből levonják az anyagi ráfordítás költségeit. Ugyanakkor azonban a tervek mutatószámai közt továbbra is szerepel majd mind a megtermelt áruérték, mind a globális termelés avégett, hogy mintegy jelezze a termelőtevékenység egész mennyiségét, bizonyos hatékonysági tényezők alakulását, valamint a növekedés iramát.

Az új mechanizmus szellemében lényegesen változik majd a javadalmazási alap előteremtésének a módja. Ezidáig ugyanis a bank csupán a munkások jövedelmi alapját számította ki, és bocsátotta rendelkezésükre a terv teljesítésének arányában, ezután viszont a dolgozó személyzet javadalmazása a tisztatermelés függvényeként alakul majd. Remélhető, hogy ez az elv ösztönzően fog hatni minden gazdasági egység valamennyi dolgozójára.

Más megközelítésben arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a tisztatermelés szempontját alkalmazó tervezés serkentőleg hat majd abban az irányban is, hogy a vállalatok ne állítsanak elő akármilyen árut, hanem csakis olyant, amelyiknek lehetje van. Ebben az értelemben a tisztatermelés arányában úgy számítják majd ki a javadalmazási alapot, hogy csupán azt az árumennyiséget veszik tekintetbe, amelynek értékesítése biztosított, tehát a fővásárló kereskedelmi egységek szerződésben leköttették. Eszerint tehát a raktáron heverő, eladatlan készlet értéke nem számítható be a javadalmazási alapba. Ez a megszorítás arra készteti majd a vállalatokat, hogy csakis a piacra termeljenek, ne a raktárnak, nagyobb gondot fordítsanak az értékesítésre s ebben a szellemben a piackutatásra, a reális szükségletek, igények, követelmények fölmérésére.

Noha — mint már említettük — a tisztatermelés jobban tükrözi a vállalatok értékteremtő tevékenységét, mint a globális, a kettő nem fedi tökéletesen egymást; a tisztatermelés alakulását ugyanis befolyásolhatják olyan tényezők is, amelyek függetlenek a vállalatbeli munkától. Ha például az üzem gyártmánylistáján túlsúlyba jutnak a jobban kifizetődő termékek avagy a magas áron eladható áruk, akkor a tisztatermelés „megugrik”. Ez és más eshetőségek arra engednek következtetni, hogy a tisztatermelés szabályozó szerepe bizonyos irányban teszi majd érdekeltté a vállalatokat, s eszerint az egyes üzemi érdekek ellentmondásba kerülhetnek az egész nemzetgazdaság összérdekeivel. Eppen ezért szükséges figyelmesen tanulmányozni a tisztatermelésnek mint mutatószámnak a hatékonysági határait a tekin-

tetben, hogy meddig és miként serkenti a vállalatokat a legnagyobb erőfeszítésre a nemzetgazdaság érdekeivel összhangban. A tisztatermelést tehát a népgazdaság magasabb érdekeinek figyelembevétele alapján szükséges összeállítani, s eszerint nemcsak a már említett raktárra való termelést kell kiküszöbölni, hanem mindeneműlyen olyan terméket, amelyik meghaladja a szükségleteket, amit a felső szervek jóváhagyása nélkül állítottak elő, avagy amit a kereskedelem visszautasított a gyenge minőség miatt. Ugyanakkor nem szabad helyt adni a termékszerkezet olyan jellegű változtatásainak, amelyek révén — különösebb erőfeszítések nélkül, pusztán a „hálás“ termékek gyártására való ráállás nyomán — növelhető avagy csökkenthető a tisztatermelés értéke.

A tisztatermelés mutatószámának bevezetése ugyanakkor nevelő célzatú is: arra irányul, hogy az anyagi javak előállítóira az eddigiekhez képest másképp hasson, s felfogásbeli változást, újfajta gondolkodásmódot alakítson ki. Olyant például, amely ne tűrje meg az erőforrások pazarlását, hanem szigorú takarékossághoz vezessen a minél nagyobb érték előállításának biztosítása végett.

A vállalatok rendelkezésére álló adottságok hatékonyabb kiaknázását szolgálja az új mechanizmus szellemében a hatékonysági mutatószámok és előírások rendszerének kiterjesztése és jobbá tétele. E rendszer a következőket tartalmazza majd: a tisztatermelésben, valamint az egyes termékek előállításához szükséges munkaidőben is kimutatott termelékenység; az 1000 lej értékű készáru költségei; minden egyes termékegység költségei; a gépek munkaidejének felhasználási foka; a nyersanyag és segédanyag felhasználásának mutatói stb.

Az új mechanizmus fontos tényezői azok a gazdasági-pénzügyi emeltyűk, amelyek szervesen hozzátartoznak a gazdaságvezetés modelljéhez mind általános népgazdasági, mind helyi vonatkozásban. A gazdasági tevékenység során előállott problémák sok tekintetben arra vezethetők vissza, hogy a pénzügyi szabályozók hiányosan működtek a nemzeti vagyonnal való gazdálkodást, a vállalatok anyagi és pénzügyi alapjainak a felhasználását illetően, s nem segítették elő a pazarlás megfékezését, a munkafegyelem erősítését, a jövedelmezőség fokozását. Erre való tekintettel az új intézkedések azt célozzák, hogy a pénzügyi tényezők, eljárások, előírások az alapokkal való jobb gazdálkodáshoz, a tartalékok hatékonyabb mozgósításához, gyorsabb bevetéséhez vezessenek, s annak a pontosabb ellenőrzéséhez, hogy a vállalat miként gazdálkodik lehetőségeivel. E cél érdekében a vállalatnak valóban gyakorlatba kell ültetnie a munkásönigazgatás és a gazdasági-pénzügyi önállóság elvét.

Ez az önelszámolás, tehát az, hogy a vállalat a jövőben saját munkája révén előállított jövedelemből kell hogy fedezze majd mind a kiadásait, mind a — lehetőleg növekvő tendenciájú — nyereségét, nagy hatású ösztönzőerőt jelent, mivel arra készíti az összes érdekeltet, hogy fölkutassák a terv mennyiségi és minőségi teljesítésének legmegfelelőbb eszközeit és módzatait.

Ugyanakkor az a tény, hogy a vállalati költségvetés előirányzatait a dolgozók naggyűlésén vitatják meg, alkalmat nyújt munkásdemokráciánknak a megnyilvánulásra, s minden egyénnek, valamint munkaközösségnek arra, hogy közvetlenül részt vegyen a határozatok meghozatalában, a jövőbeli gazdasági-pénzügyi tevékenység kidolgozásában és valóra váltásában.

Az önálló elszámolás és általában a gazdasági önállóság megvalósítása végett az új mechanizmus szellemében minden vállalat saját pénzállal rendelkezik majd, amelyből fedezheti a termelés folyó kiadásait, a különféle napi költségeket, a beruházásokat, a lakásépítést, valamint egyéb szociális igények kielégítését. Eszerint tehát minden vállalat maga fogja előteremteni a gazdálkodásához és önállóságához szükséges alapokat, ugyanakkor jövedelmének nagy részével rendelkezni fog: nem alapozhat hát az állami költségvetésből kieszközölt „juttatásra“, mindez remélhetőleg élénkítően fog hatni a gazdasági tevékenységre, és gazdasági — azaz nem adminisztratív — eszközök útján biztosítja majd a vállalatok, munkaközösségek egyedi, valamint a társadalom általános érdekeinek egyeztetését.

Herédi Gusztáv fordítása

Összeállításunk a román és magyar haladó személyiségek és törekvések között szükségszerűen létrejött kölcsönhatások történetébe nyújt betekintést. Az időrendi sorrendben közölt tanulmányok és dokumentumok a sorsközösségből származó egymásrautaltság és együttműködés egy-egy jelentős fejezetét mutatják be.

A *Korunk* — örökségéhez híven — mindig különös figyelmet fordított a magyar—román közeledés és kölcsönhatás hagyományának ápolására. Törekvésünket a nemzetiségi művelődés közvetítő szerepének felismerése, tudatos vállalása ösztönzi.

KEMÉNY G. GÁBOR

Széchenyi István 1834. évi kapcsolata az Egyetemi Nyomda román folyóiratával

Babits Adyról szóló írásainak a közelmúltban megjelent szöveggyűjteményében¹ olvassuk, hogy a magyar nép költői, „reprezentatív szellemi emberei mindig távol voltak a kicsinyes nemzeti elfogultságoktól, s a nemzettársaikkal [értsd: az együttélő nemzetiségekkel, szomszédos és környező nemzetekkel] szemben az emberiség közös sorsát érzik. Vagyis a kisépek közös tragédiáját a nagy világban.” Babits idézi a programadó költeményt, Ady *Magyar jakobinus dalát*², és gondolatmenetét ezzel zárja: „Ézert tudták magukat és tudják ma is e nemzet költői fajukból kinőttnek, és mégis véresen fájdalmasan magyarnak, mint Ady is.” Ilyen megközelítésben utalnánk a Mocsáry Lajos születése másfélszázados jubileuma alkalmából írt tanulmányunk³ egyik megállapítására: a magyar művelődés nagyjai körében a felvilágosodástól, Bessenyeitől, Hajnóczytól, Kazinczytól századunkig: Bartókig, Móriczig, József Attiláig felkísérhető a nemzetiségi egyenjogúság és a nemzeti jogegyenlőség jegyében a nemzeti türelmetlenség mindenféle válfaja ellen küzdő hagyományvonal. Ebben a realista történeti szemléletben, ebben az immár klasszikussá vált irányvonalban találkozunk Széchenyi Adyval, Mocsáryval, Bartókkal, felvilágosodás kori elődökkel és huszadik századi alkotókkal. Ezért érvényes mindaz, amit Babits a nemzet létkérdéseinek tűnődő költőkről mond, egyben a köztudott és nemzetpolitikus Széchenyire, akinek életművében a nemzetiségi egyenjogúsághoz, a népek közötti megértéshez való ragaszkodás mindvégig kimutatható.

Előljáróban idézzük a múlt század egyik legjelentősebb nemzetiségi emlékeztetését. A kezdettől 1863-ig az Egyetemi Nyomdában megjelent *Letopis (Srbskij letopis)*, az 1826-ban Pesten alapított Szerb Matica folyóirata⁴, 1860-ban nagy jelentőségű nekrológban búcsúzott Széchenyitől⁵. Ebben az emlékezésben a névtelen cikkíró megállapítja, hogy Széchenyi népszerűsége kora közvéleményének nagy részében meglepő és szokatlan volt. Meglepő és szokatlan, mert Széchenyi nem hallgatta el társadalmának hibáit és gyengéit. Mégis azért lett népszerű, mert senki sem küzdött úgy az ország gazdasági-társadalmi felemelkedéséért, kulturális előrehaladásáért, mint ő. „Széchenyi meggyőződése volt — állapítja meg a realista alapállású, művelt méltató —, hogy az ország csak akkor remélhet szebb jövődőt, ha gazdaságilag olyan fejlődést ér el, mint a többi jelentősebb európai ország.”⁶

A *Letopis* Széchenyi-nekrológja azonban sem a maga idején, sem később nem váltott ki visszhangot. Több mint két emberöltőnek kellett eltelnie, merőben más történeti-politikai helyzetnek kellett bekövetkeznie, hogy Széchenyi méltó nemzetiség-történeti értékelése ismét felmerüljön a feledésből.

Bitay Árpád (1896—1937), a négy évtizede oly váratlan és tragikus hirtelenséggel távozott neves irodalomtörténész, ekkor az Erdélyi Múzeum-Egyetemi Társaság, 1925-ben figyelmeztet *Széchenyi és a románok* című tanulmányában⁷ arra, hogy „Széchenyit nemcsak nemzetének létkérdései foglalkoztatták, hanem a közel és távol élő más népek sorsának, egyéniségének, sajátosságainak józan, nemes, okulni vágyó tanulmányozására is ráért”. Cikke összegezéseként idézi Széchenyi 1842. évi nemzetiségvédő akadémiai beszédét⁸, melyben — mint mondotta — „napjainkat megszügyenítően, kisebbségi világprogramot nyújtva fejti fel a nyelvet, a nemzetiség

és a nemzeti művelődés véres és könnyes következményeit⁴⁹. Eddig az időpontig, eddig a mozzanatig kívánjuk mi is felkísérni tárgyunkat.

Ismeretes, hogy Széchenyi már 1830-tól a Duna-szabályozás felkarolója, 1833 júniusától a vállalkozás királyi biztosa és megvalósítója. Nem véletlen tehát, hogy a harmincas évek hazai magyar és nem magyar értelmisége — a *Hitel* és a *Világ* elismerése mellett — elsősorban ezt a reális, az együttlélő és a szomszédos népek közös gazdasági felemelkedését elősegítő Duna-szabályozási programot tekinti Széchenyi egyik alapművének. Christian Flechtenmacher, Moldva erdélyi szász nemzetiségű jogalkotója Széchenyiről szóló röpiratából¹⁰ tudjuk, hogy rendkívüli vállalkozásának híre a nagyvilágba is eljutott. M. J. Queen, a kor neves angol utazója — a röpirat tanúsága és Bitay újabb közlése alapján — a helyszínen nézte végig a Vaskapu évszázados gátat jelentő szikláinak felrobbantását, s a folyam felszabadítását a Temze-rendezés korábbi munkálataival rokonítja.¹¹

Bitay ebben az újabb tanulmányában¹² érthető elragadtatással emlékeztet arra, hogy Széchenyinek köszönhető a Fekete-tengerig vezető vízüti megnyitása, a Duna menti államok és területek: Ausztria, Magyarország, Szerbia, az egykorú román fejedelemségek, az akkori bolgár terület és Törökország bekapcsolódása a nemzetközi kereskedelembe. Ez a gondolat, ez a felismerés művészi formában jut kifejezésre a Flechtenmacher röpiratában közölt *Hunyadi és Széchenyi-ódában*. Ebben a szász-moldvai jogtudós és költő „a Béke héroszának” mondja Széchenyit, aki „Keletet és Nyugatot testvéri ismerőssé fűzte”, s akinek „nagy művét nemzetek fogják dicsérni nemzeteknek”.¹³

Flechtenmacher lírai szárnyalását érdemes egybevetni a publicitás szinte teljes kizárásával megjelent 1839. évi iaszi-román röpirat két évvel előbbi, realista fogalmazású előzményével. Szerzője František Škorpík, Karol Kuzmány, a kor ismert szlovák írója és szerkesztője rövid életű beszercebányai folyóiratában, a *Hronka podtatranskában*¹⁴ ad mértéktartó és meggyőző értékelést a Széchenyi nevéhez fűződő Vaskapu-szabályozásról.¹⁵ Míg a budai Egyetemi Nyomdában Martin Hamuljak társzszerkesztésében megjelenő irodalmi almanach, a *Zora* (1835—1836, 1839—1840 között; műfajában elsőként a szlovák sajtóörtönetben), e műfaj keretei között kétségkívül jelentősebb szerepet tölt be a nyelvi és szerkesztési okokból ettől elmaradó, az irodalmi élet peremvidékén megjelenő beszercebányai laptársánál, a Széchenyit méltató Kuzmány-féle folyóirat jelentőségét sem lehet elhallgatnunk. Sziklay László is kiemeli monográfiájában, hogy Kuzmány folyóirata a fiatalok közlési lehetőségei biztosításával elősegítette a Stúr-iskola indulását.¹⁶

Ebben a kis vidéki folyóiratban látott tehát napvilágot az említett cseh-morva nemzetiségű író — magát a cikk alcímében „Morawan“-nak, morvaországinak mondja — realista Széchenyi-méltatása. Škorpík, a folyóirat levelező, tehát nem állandó munkatársa, úgy véli, hogy Széchenyi elsörendű, világraszóló gazdasági tettet hajtott végre. A Vaskapu-szabályozás megnyitja a cseh-morva ipar termékei számára a távoli piacokat, Georgiát, Örményországot, Perzsiát. Ennél is tovább megy azonban, amikor korlátozott formában és szerényebb szinten felveti az egyetemes emberi érdek és a korszerű patriotizmus kölcsönhatásáról Babitsnál majd száz évvel később kifejelt alakjában olvasható nézetet. A cseh-morva író, aki a kor szlovák folyóiratában írt méltatásában a többi közt sürgeti a *Hitel* mielőbbi lefordítását, meggyőződésként vallja, hogy aki így szenteli hazájának életét, elősegíti, hogy a Haza az egész emberiség javára cselekedjék. Škorpík cikkének van még egy további, fontos irodalmi vonatkozása. A cseh-morva szerző ugyanis Karol Kuzmány fordításában a *Szerb népdalok és hősregék* ekkor már ismert műfordításának, Székács Józsefnek a Dunát megfűző s a népek vízi országútvá tevő Széchenyiről szóló verse részletét teszi cikke mottójául.¹⁷

Ezzel a motívummal érkezünk tanulmányunk második részéhez, Zaharia Karkaleki, a budai Egyetemi Nyomdában megjelenő első román nyelvű folyóirat szerkesztője Széchenyire fűződő kapcsolatához.

Talán nem érdektelen bevezetésként röviden szólnunk Karkalekinek az egykorú Egyetemi Nyomdában betöltött szerepéről, addigi életútjáról. Az első román folyóiratszerkesztő kortársi és későbbi értékelése nem mondható különösen kedvezőnek. Sokan és sokat elmondottak hibáiról, s nem méltányolták eléggé könyvterjesztési, valamint naptár-, album- és folyóiratszerkesztési munkáját. Corneliu Diaconovicu — ugyanaz, aki 1886 tavaszán nemzetiségi küldöttségben Pesten átnyújtja Mocsárynak az ezerkét száz alálással ellátott román szolidaritási emlékalbumot¹⁸, például a szerkesztő korai tevékenysége igen szerény elismerése mellett élesen ostromozza Karkalekinek bukaresti szerkesztői éveiben (1836—1856) a mindenkorai hatalom, a feudális udvari körök iránti lojalitását.¹⁹

Bennünket azonban nem ez a pályafutását lezáró bukaresti, hanem az ezt megelőző, mintegy negyedszázadra (1810—1835) terjedő pest-budai érdekel. Ezekben

az években Karkaleki a Nyomda terjesztési megbízottjaként a délkelet-európai könyvterjesztés egyik szervezője. Különösen sok kiadványt juttat — olykor csempeúton is — Moldvába.²⁰ Ugyanakkor elsőrendű kiadási tevékenységet folytat. Nevéhez 1817-ben, 1818-ban és 1825-ben fontos naptárak, 1835-ben az első román irodalmi almanach szerkesztése fűződik.²¹ Feltehetően moldvai könyvterjesztési akciói során kerülhetett kapcsolatba a fejedelemség literátus érdeklődésű államférfiával, Alexandru (Alec) Beldimannal, aki udvarnagyi és országbírói méltósága révén vezető személyiségnek számított. Karkaleki Beldiman három műfordítását jelentette meg a Nyomdában. Az elsőt, az *Ádám halálával*²² időben elkészült. A második, Voltaire *Orestesének* Beldiman által készített, 1820-ban megjelent román fordítása azonban megkészt. Ezért a késedelemért és a kiadásban előforduló értelemzavaró sajtóhibákért Beldiman eljárást kért az Egyetemi Nyomdától. A vizsgálat azonban rövidesen lezárult, mégpedig az élete vége felé járó Petru Maiornak, a Nyomda akkori egyik főlektorának (akkori címén: cenzorának) javaslatára.²³ Beldiman és Karkaleki egyébként rövidesen ismét kapcsolatba került. Néhány évvel később, 1825-ben ugyanis Karkaleki jelenteti meg Beldiman harmadik műfordítását, Florian francia szerző Numa Pompiliusról írt történeti munkáját.²⁴

Karkaleki tehát mozgalmas és igen tevékeny előzmény után jutott el a folyóirat utolsó évfolyamában közölt, Széchenyihez intézett ajánlásáig. Ezt az előzményt összegezve elfogadhatjuk Ion Lupaş és Veress Endre egybevágó végkövetkeztetését.²⁵ Karkaleki valóban elkövethetett kisebb hibákat egyes kiadványok moldvai terjesztése, mások késedelmes és sajtóhibás megjelentetése körül. Ezekkel a kitérőkkel szemben, az Egyetemi Nyomda naptár-, album- és folyóiratszerkesztőjének ekkori mérlege elsőrendűen pozitív. Naptáraiban irodalmi műfajokat éleszt (anekdota), mintát ad természettudományos cikk-közlésre, az 1818. évi naptárban Mar-montel *Adelaide-jének* fordítását közli.²⁶ Ő szerkeszti már távozóban, 1835-ben — mint jeleztük — az első román irodalmi almanachot. Végül, de nem utolsósorban az ő nevéhez fűződik a román sajtótörténetben fordulópontot jelentő első román folyóirat bejelentése (1821) és nyolcévi szünet után a folyóirat, a *Biblioteca romaneasca* (mai nyelven: Biblioteca românească) 1829—1834 közötti hat évfolyamának megjelentetése. Amikor tehát Karkaleki 1834 őszén folyóiratában²⁷ Széchenyihez intézett üdvözlétét, ajánlását közli, már kiadványterjesztői és szerkesztői pályafutása zenitjére érkezett. Mindezt figyelembe kell vennünk ahhoz, hogy a Széchenyinek szóló ajánlást kellőképp értékelhessük.

Szóljunk ezek után magáról az ajánlásról, melynek — mint tapasztalni fogjuk — különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy a budai román folyóirat utolsó évfolyamában, az utolsó számok egyikében látott napvilágot. Ez a körülmény is kizárja, hogy a szerkesztőnek távolabbi céljai lettek volna az üdvözléssel, mely inkább a sikeres, bár mozgalmas budai időszaka búcsúakkordjának számít.

Karkaleki a folyóirat 1834. évi 9. részében közölt *Ajánlásban* hangsúlyozza: kiváltképp azért méltatja a folyóiratszám élén Széchenyit, „...mert amikor Kegyelmed minden erejével nemzete boldogulásán fáradozik, és idegen országokat jár be, nem kímélvén az ezzel járó mérhetetlen költségeket, ugyanakkor nagy lelkesedést tanúsít más magyarországi és a szomszédos nemzetek művelődése iránt is”. Maga is örömeinek ad kifejezést, hogy Széchenyi Havasalföldön átutazva megelégedéssel tapasztalta az itteni előrehaladást. Karkaleki ezért „a szomszédos nemzetek művelődése iránt” lelkesedést tanúsító Széchenyihez a következő kéréssel fordul: „Engedje meg tehát Kegyelmed, hogy dicső nevével, a Széchenyi István névvel jelenjék meg a Biblioteca romaneasca eme része, hogy ezáltal is növekedjék annak becses volta. Méltóságos uraságodnak legalázatosabb szolgálója Zakarie Karkaleki, a Biblioteca szerkesztője.”²⁸

Említettük, hogy Diaconoviciu a Román Enciklopédia századfordulói kötetében, a Karkaleki címszóban²⁹ — a nemzetiségi kérdés kiéleződése szakaszán — milyen elitlőleg szölt annak barokkos-feudális ízü, a mindenkor hatalom képviselői iránt tanúsított túlzó lojalitásáról. A hírlapíró és szerkesztő egész életútjára alkalmazva bizonyára sok elfogadható van ebben a bírálatban. Más a helyzet a Széchenyihez intézett ajánlás esetében. Kétségtelen ugyanis, hogy a Széchenyihez intézett üdvözlésben szintúgy jelen vannak a barokkos, szinte feudális elemek. Ezek a jegyek azonban általában előfordulnak minden olyan írásműben, amelyet ekkor egy alacsonyabb társadalmi állású író, művész vagy más alkotó irodalmi-művészeti ajánlasként intéz egy magasabb társadalmi osztályhoz tartozó, ez esetben főrangú szereplőhöz. Ez a hangvétel ebben az esetben egyébként sem túlzó lojalitásból, hanem az ügy, a maga népe ügyének szeretetéből, öntudatos ápolásából fakad.

Ebben a szellemen nem kevés azonoságot vélünk felismerni a nemzetiségi irodalmakkal és sajtóval jó kapcsolatokat tartó Romy Károly Györggyel, aki a harmincas évek elején a *Világ* szerzőjét magasztaló latin nyelvű poemájában ba-

bérfkoszorút kér a Hazától Széchenyi számára.³⁰ Ezért nincs igaza sem Diaconovicunak, de a Karkaleki iránt jóval megértőbb Ion Lupaşnak sem. Utóbbi ugyanis az első román folyóiratról mondott 1919. évi bukaresti akadémiai beszédében egy helyütt arról ír, hogy Karkaleki „tömjénező” hangvétele nyilván annak szól, hogy Széchenyi támogatásban részesítette a folyóiratot.³¹ Ha Lupaş úgy tudta, hogy Karkaleki ajánlását Széchenyi támogatása is ösztönözte, ez semmit sem von le Széchenyi nemzetiségi kapcsolatai értékéből s az első Budán kiadott román folyóirat szerkesztőjének értékéből, becsületéből. Sajnos azonban, a kutatás jelen állása szerint ilyen támogatásról nem tudunk. Ha lett volna, a *Biblioteca* bizonyára nem szűnik meg az ekkor már ellenzéken álló, kivált a türelmetlen reformmozgalommal nyílt ellenzékben lévő, sőt kisebbségbe szoruló Széchenyi dicséretét közlő *Ajánlás* megjelenését követő negyedéven belül.

Széchenyi nemzetiségi-szomszédnépi fogadtatásának lényege nem is ezekben a megalapozatlan és célzatos feltevésekben, hanem — vizsgálódási eredményeinket összegezve — az író és reformer korát messze meghaladó gazdasági-politikai Duna-reformjában, a terv és akkori megvalósulása iránt érzett rokonzenyben keresendő.

Széchenyi Duna-szabályozási programjával és annak kivitelezésével tanulmánya első részében³² legutóbb Pach Zsigmond Pál foglalkozik, széles tablót vizsgálva Széchenyi ekkori kelet-, közelebből délkelet-európai érdeklődése indítékairól. Széchenyit — írja — „a kérdés történeti vonatkozásai nemigen foglalkoztatták, annál nagyobb aktivitással fordult a jelen szükségletei felé [...] Közvetlen benyomásokat élt át a Balkán-félsziget háború utáni »kríziséről«, sokban még cseppfolyós hatalmi viszonyairól, politikai állapotáról. Eleven tapasztalatokat szerzett a töröknek a vereség [értsd: az 1828—1829. évi orosz—török háborúban elszenvedett vereség] utáni aléltóságáról. A szultáni udvarnak olykor látványos külsőségek vagy tévova reformcskák mögé búvó gyengeségéről, meddő újítási próbálkozásairól, a cári hatalom erőfölényéről, Duna-menti, folyamtorzsolati és fekete-tengeri pozícióiról, Havasalföld függő helyzetéről, Milos fejedelem önállóbb státusáról és tőrekvereiről, a Duna-szabályozás iránti érdeklődéséről.”³³

Nyilvánvaló, hogy a korabeli nemzetiségi és szomszédnépi visszhang ismert és ismeretlen szerzői ilyen mélyre nem láthattak. Ők csupán az együttélő és szomszédos népekre egyaránt jótékonyan kiható gazdasági reform előfutárát ismerték fel — tudatosan vagy ösztönösen — Széchenyiben. Ezt látta benne, nézete szerint a románság gazdasági érzéke ébresztőjében, Karkaleki 1834-ben. Skorpik 1837-ben, amikor arról ír, hogy a cseh országrészek áruai, termékei az ő Vaskapu-szabályozása révén eljuthatnak a nagyvilágba, a távoli piacokra. „A Béke hőroszának”, a népek közelítőjének állít emléket 1839-ben róla szóló röpiratában és ódájában a szászromán Flechtenmacher. „Széchenyi szól: — írja Székács a besztercebányai Hronkában Kuzmány által szlovákra fordított versben — népeknek hozok s viszek áridon [hullámaidon] áldást.”³⁴ Így lett a kor nagy gazdasági realpolitikusa egyben az együttélő és szomszédos népek gazdasági-társadalmi felemelkedésének reménysege már a harmincas években, a Vaskapu-szabályozás megvalósítása után.

Széchenyi erre a soknépi elvárásra, reménykedésre őszinteséggel és bizalommal válaszolt. A megajánlása révén létrehívott Akadémián 1842. november 27-én mondott beszédében³⁵ a maga ekkor túlfutott társadalmához, de minden, a nemzeti-nemzetiségi kérdésben túlbuzgó néphez és társadalomhoz szól a nemzeti antagonizmus, a beláthatatlan veszélyekbe sodró nemzetiségi válság megszüntetése érdekében. Mert Széchenyi nemzete jobb és biztonságosabb jövője érdekében kereste a nemzetiségi kérdés megoldásának módozatait. „Sokszor tölték — mondotta nevezett beszédében — legfeszültebb elmélkedésben napokat, éjeket, ez életkérdések tisztába hozata iránt, mert tudja az ég, könnyelmű, hirtelenkedő nemzeti újjászülésünk szent ügye körül soha nem voltam.”³⁶

Széchenyi 1834. évi, az első román folyóirat körül alakuló és további nemzetiségi-szomszédnépi kapcsolatait mind a változt egykorú visszhang, mind nemzet-szemléletének a népek közötti megértésre és együttműködésre utaló időtlen realitása teszi el nem múló, vonzó történeti-gazdasági jelképpé.

IRODALOM

1. *Babits Adyról*. Dokumentumgyűjtemény. Vál. és szerk. Gál István. Bp., 1975. (Adyról franciáknak.) 191., 193.
2. E programadó nagy verssel búcsúzott Móricz Zsigmond Adytól, a költő ravatalánál mondott gyászbeszédében (*Pesti Hírlap*, 1919. január 30.) E versnek Eugen Jebeleanu fordításában párhuzamos, magyar—román szövegű közlésével kezdődik 1945-ben a magyar—szomszédnépi irodalmi és művelődési kapcsolatok új szakasza. (*Világosság* [Kolozsvár], 1945. április 15.)

3. Mocsáry Lajos és a nemzetközi egyenjogúság. Századok, 1976. 4:587.
4. *Letopis (Srpske letopisi, Srbskij letopis, Letopis matice srpske)* 1826—1863 között a budai Egyetemi Nyomda kiadásában, 1864-től napjainkig Újvidéken megjelenő szertm irodalmi és közművelődési folyóirat.
5. *Grof Stevan Sečenija*. Srbskij letopis, 101. köt. 1860. I. 208—210. In: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* (a továbbiakban: *Szomszédnépi kapcsolataink*). Bp., 1962. 220—222.
6. *Szomszédnépi kapcsolataink*, 221.
7. Bitay Árpád: *Széchenyi és a románok*. Páztortűz, 1925. 475—476.
8. Széchenyi István *Válogatott munkái* II. Bp., 1903. 258—264. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 217—220.
9. Bitay Árpád: *Széchenyi és a románok*. Páztortűz, 1925. 475. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 223.
10. *Konte Stefan Seceni*. Esii [Iasi], 1839. Szövegét közli Bitay Árpád: *Román dicsőítő írás a Széchenyiekről*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1928. 89—92. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 213—216.
11. *Szomszédnépi kapcsolataink*, 215.
12. Bitay Árpád: *Román dicsőítő írás a Széchenyiekről*. I.m., 212.
13. *Hunyadi és Széchenyi*. (Flechtenmacher Keresztély ódája.) — Megjelent Flechtenmacher említett, 1839. évi, Iasi-ban kiadott röpiratában. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 216.
14. Škorpík, Fr.: *Hrabě Stepan Széchenyi*. In: *Hronka* (podtatranská, Besztercebánya), II. 1837. 46—50. — Rizner, L.: *Bibliografia pisomníctva slovenského*, vol. 5., Turč. Sv. Martin, 1933. Matica slovenská, 225. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 211—213.
15. *Szomszédnépi kapcsolataink*, 212—213.
16. Sziklay László: *A szlovák irodalom története*. Bp., 1962. 218.
17. Škorpík, Fr.: i.m. 46. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 211.
18. (1886. április 4. Diaconoviciu Kornél és Mocsáry Lajos beszédei a pesti román küldöttség által Mocsáry tiszteletére készült emlékalbum átadásakor. *Luminariul*, 1886. április 21.) In: *Mocsáry Lajos Válogatott írásai*. Bp., 1958. 306—308.
19. „Erről a szorgalmas nyomdásról és a román könyvek terjesztőjéről csak annyit tudtak, hogy macedoromán születésű, és a XIX. század elején a magyar fővárosban [értsd: Pest-Budán] volt, ahová Bressovóból [Bereşovo, Szerbia] érkezett.“ — Lupuş, Ion: *Cea mai veche revistă literară românească?* (Előadása a Román Akadémián, Bukarestben, 1919. május 19-én.) In: *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (a továbbiakban: *Anuarul*, 1921—22). Cluj, 1922. 125.
20. Tomescu, Mircea: *Calendarele româneşti (1733—1830)*. Bucureşti, 1957. (*Rolul Calendariilor în cultura românească*, 92.)
21. Ua.: *Calendarele lui Zaharia Carcalechi*, 117—118. In: Balogh István: *A magy. Kir. Egyetemi Nyomda termékeinek címjegyzéke 1777—1877*. (A továbbiakban: Balogh.) Karkaleki Zachariás: *Alamah*. Buda, 1836—1837. 258.
22. Feltehetően Gessner Salamon 1758-ban megjelent, öt énekből álló költeményéből (*La Mort d'Abel*), illetve Gabriel-Marie Legouvé ötfelvonásos, hasoncímű szomorújátékából adaptált fordítás. Baloghynál (i.m. 255.) *Morteia lui Abel* címmel.
23. Baloghynál (i.m. 255.) *Tragedia lui Orest* címmel.
24. *Istoria lui Numa Pompiliu*. (Jean-Pierre Claris de Florian munkája nyomán.) Buda, 1825. — *Dictionar Enciclopedic Român* I. Bucureşti, 1962. 331.
25. Lupuş, Ion: *Cea mai veche revistă literară românească?* *Anuarul*, 1921—22. 120—137. — Veress Endre, Andrei: *Tipografia românească din Buda*. Boabe de Grâu [Bucureşti], 1932. 12:594—612.
26. Az 1820. évi *Orestes*-kiadás sajtóhibáiról I. Veress idézett tanulmányát: *Boabe de Grâu*, 1932. 12:603. Az 1818. évi naptárban előforduló anekdotákról és az itt közölt Marmontel-fordításról (*La bergère des Alpes*: Karkalekinél *Adelaida sau păstorita alpiniască*, Báróczy Sándornál — *Erköltsi mesék... Pest, 1814. 182—214.* — *A havasi juhásznő* címmel); végül Theodor Alexandru az ember anatómiájával foglalkozó cikkéről I. Tomescu, M.: *Calendarele româneşti (1733—1830)*, 71—74. és 89.
27. *Biblioteca românească* 1834. 9. rész ajánlása. Románból ford. Fazakas József. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 210.
28. Uo.
29. Karkaleki, Zaharie: *Enciclopedia Română* II. Sibiu, 1900. 939.

30. *Hasznos Multságok*, 1832. I. 51. — Fried István magyar fordításában közli: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 209.
31. *Anuarul* 1921—22, 132.
32. Pach Zsigmond Pál: *Széchenyi és az Alduna-szabályozás 1830—32-ben*. Az MTA II. OK, 1976. 2—3:143—173.
33. I.m. 152.
34. *Hronka* (podtatranská) II. 1. 1937. 46.
35. Széchenyi István *Válogatott munkái* II. Bp., 1903. 258—264. In: *Szomszédnépi kapcsolataink*, 217—220.
36. Széchenyi István *Válogatott munkái* II. Bp., 1903. 258. I.m., 217.

A tanulmány szerzője ezúton mond köszönetet Kovács Péter c. főiskolai tanárnak és Miskolczi Ambrus tanszéki kutatónak filológiai kérdésekben és az anyaggyűjtés során nyújtott segítségükért.

VEZÉR ERZSÉBET

Emil Isac és a magyar progresszió

Levelézése Jászi Oszkárral

Emil Isac közvetlen kapcsolata a *Huszdik Század* és a *Nyugat* körével román kutatók (Ion Brad) véleménye szerint is 1913-ban kezdődött. De bizonyára már sokkal régebben élénk figyelemmel kísérte a magyar progresszió pozitív megnyilvánulásait a nemzetiségi kérdésben.

A kapcsolat felvételére az alkalmat Goga cikke (*A magyar nemzeti kultúra — anakronizmus*. Románul, 1912. december 25./1913. január 7.) szolgáltatta, mely a magyar irodalmat elnemzetietlenedéssel vádolta. Isac Ignotushoz intézett nyílt levél formájában utasította vissza Goga vádjait egy román lapban, ahonnan a *Világ* is átvette (1913. március 9.). Ebben már kifejezésre juttatja szolidaritását az egész magyar progresszióval. „...testvéri vonzalmat érzek ön iránt — írja Ignotusnak — és egyáltalán a »Nyugat« iránt.” De arról is biztosítja Ignotust, hogy a haladó szellemű románok nem osztják Goga nézeteit: „Ha ön a progresszív románság szellemi vezéreit megkérdezi, pl. Rădulescu-Motru, Densusianu, Thiron egyetemi tanárokat, meg fogja látni, hogy ezek más véleményen lesznek az új magyar litteratúráról. *Densusianu* professor, aki Bukarestben a román nyelv és irodalom egyetemi tanára, úgy lapjában, a »Viața Noua«-ban, mint egyetemi előadásain, a legszebben nyilatkozott az új magyar írókról.” Ignotus válaszáat a *Nyugat* (1913. I. 496.) közli: „Köszönöm a tiszta kultúrlevégőt, mely leveléből felénk árad. [...] S köszönöm a baráti és testvéri szeretetet, mellyel velünk a kultúrának, a művészetnek, az egyéni tehetőségnek s az emberi összetartozandóságnak tiszteletében találkozik.”

Emil Isac haladó nézeteit a *Huszdik Század* köre előbb is ismerhette, mert Braun Róbert már 1913. február 1-én tőle kért levélben tanácsot a Gogának előbb idézett cikkére adandó válasz ügyében. És Braun Róbert tudta, hogy jó helyre fordul kérdéseivel: „Helyes-e az a fölfogás, hogy Goga Oktávián a román irodalomban a városi költészettel szemben a falut képviseli — kérdezi Isactól —, és hogy kultúrérték tekintetében visszaesést jelent Eminescuhoz képest. [...] Ki kell emelnem, hogy e nézettel egyáltalán nem akarom esztétikailag lebecsülni Gogát. Csupán azt hiszem, hogy kulturális tekintetben konzervatív álláspontot képvisel, és hogy ezek a kellemetlenségek, melyeket pl. Budapestről mond, tulajdonképpen a városnak szólnak általában.” És mint Braun válaszból (*Huszdik Század*, 1913. február) kiderül, bőségesen fel is használta Isac tanácsait. Braun Róbertnek a *Huszdik Század*-ban közzétett *Nyilatkozata* (1913. március) azonban arra vall, hogy Isac igazi jelentőségét ők is csak most mérhették fel.

Ettől kezdve Isac és a *Huszdik Század* köre kölcsönös figyelemmel kísérték egymást. Isac rendszeresen ír a *Nyugat*-ba, a *Huszdik Század*-ba és a *Világ*-ba. 1913 őszén a *Noua revistă română* részére közvetíti magyar haladó barátainak részvételét egy ankéton, többek közt Jászi hozzászólását *A Balkán-kérdés a művelt Európa előtt* című ankéthez.

Az idézett Goga-cikkre Ady is válaszolt 1913 májusában a *Nyugat*-ban (Goga Oktávián vádjai. II. 789.). Bizonyára előtte sem volt ismeretlen Isac pozitív megnyilvánulása e kérdésben, mert már az év szeptemberében baráti levelezést kezd vele.

Mint az alább közlendő levélből is kiderül, Jászi és Isac között már régebben is folyt levelezés, de az első Jászi-levél 1917-ből maradt fenn Isac hagyatékában. 1917. november 19-én Lesznai Anna nyugtázza Jászi nevében Isac levelét, mert Jászi ekkor a Tartós Béke Liga berni kongresszusán volt. Hazatérte után Jászi 1917. december 17-i kelettel a következő levelet írja Isacnak:

„Kedves Uram, Megérkeztem, és nagyon örültem a Világba írt levelének. A lapban fogok rá érdemlegesen válaszolni, de addig is köszönöm belém helyezett bizalmát.

Kérem, közölje velem, hogy van-e még szüksége arra a bizonyítványra, melyet egy régi levelében említ. Ha igen, azonnal küldöm. Melegen üdvözli tisztelő híve Jászi Oszkár.“

Az említett levelek: a *Világ* november 28-i számában *Levél Jászi Oszkárnak* és december 16-án a *Károlyi Mihály* című tárca, melyet szintén levél formájában írt Isac. Az első valósággal hódolat a nemzetiségek ügyéért küzdő Jászi Oszkárnak: „Hogy én most Önnek írok — olvashatjuk többek közt — és Önhöz adresszálom a leveletem, annak két oka van, az egyik, hogy Önt évek óta szeretem, a másik — s ez a fontosabb —, hogy Önt most már nemcsak szeretem, de elragadtatással nézem ténykedéseit. Az Ön prófétikus működését már egész Európában ismerik, s most, hogy Ön Bernben a világ ítélőszéke elé viszi azt, ami eddig a Világ nyilvánosságán keresztül vált ismeretessé, most, hogy alkalma van Európa ítéletét provokálni nemzetiségi politikája felett, kétszeres örömmel kell tekintenünk úgy mi a nemzetiségek, mint a magyarok az Ön működése elé. [...] Nekünk nemzetiségeknek az Ön neve az utóbbi hónapokban úgy csendült fel, mint egy biztató harangszó, az Ön neve számunkra erőteljes védelmet jelentett, az Ön írásán keresztül nyilatkozott meg a demokratikus Magyarország.“

A második levélben Károlyi érdemeit méltatja Isac meleg szavakkal: „Ön fejét büszkén hordozhatja majd, mert Önnek testvérei és rokonai és barátai azok lesznek, akik a világot címer nélkül uralják: a jog, az emberszeretet, a szabadság emberei.“

Az érdemleges válasz, melyet Jászi levelében ígért, a *Világ* december 20-i számában jelent meg vezércikként, *Tanulságok* címmel. Ebben Jászi figyelmezteti Isacot, hogy túl vérmes reményeket fűzött Bernhez: „Bern Európa lelkiismeretének alig hallható szava volt.“ De bízik a történelem logikájában: „S miként Oroszországban a nagyvezérek és hadseregszállítók mohó nekiiramodása egy a francia forradalomnál is nagyobb és termékenyebb demokratikus tömegmozgalomba torkolt be: azonképpen ugyanazon logikával és kikerülhetetlenséggel folytatódni fog ez a mélységes átalakulás mindenütt a világon, ahol elnyomott népek és kifosztott tömegek élnek [...]“. Es azzal zárja cikkét, hogy „az igazság útban van“.

Ezután már csak Jászi emigrációja idején írt levelek maradtak fenn, és pedig Emil Isac levelei a New York-i Columbia Egyetem Butler-könyvtárában őrzött Jászi-hagyatékban, Jásziéi pedig a kolozsvári Emil Isac Emlékműzeumban.

1921. június 3-án Jászi Bécsből írja a következő levelet Isacnak:

„Igen tisztelt Barátom. A mellékelt nyílt levélhez (melynek közzétételét az Adevérulban kérem) a következő magántermészetű dolgokat fűzöm, véleményét, esetleg szíves támogatását kérve.

Mint megírtam, nyomorban ugyan nem élek, de bizony budgetem meglehetősen szűkös, csekély megtakarított pénzemet már feléltam, s úgy látszik az emigráció még nagyon soká fog tartani. Ily körülmények között valami megfelelő tevékenység után kell nézmem.

Dr. Szende Pál barátommal, a jeles szociológussal, aki mint bizonyára emlékszik, pénzügyminiszter volt a Károlyi kabinetben, s aki velem osztja meg a honatalanság bajait, arra a gondolatra jutottunk, hogy vajon nem volna-e lehetséges Erdélyben a nagyobb [...] városokban (pl. Kolozsvár, Arad, Nagyvárad, Temesvár, Lugos, Marosvásárhely, Szatmár, Brassó, N. Szeben, stb.) egy *felolvasó tournée*-t tartani. Természetesen kerülnénk a napi politikai vonatkozásokat, de azért aktuális társadalmi témákat választanánk.

Szende témái: 1. Középeurópa válsága; 2. Kis államok jövője; 3. A jövő fejlődés útjai.

Az enyémekek lehetnének: 1. Imperializmus és Pacifizmus; 2. Európa három útja; 3. Kommunista és liberális szocializmus; 4. A népek önrendelkezési joga; 5. Ady küldetése.

Azt hiszem, hogy ha egy jó impresszárió akadna, nemcsak neki lehetne elegetendő haszna a dologból, de a mi számunkra is maradna annyi jövedelem, mely (a nagy valuta differencia mellett) hosszabb időre biztosítaná existenciánkat. E mel-

lett a körútnak nagy kulturális jelentősége is lehetne, s talán az első közeledés volna a magyar és a román intelligencia között.

Őn mint a színházak direktora*, leginkább megítélheti, hogy vajjon életképes-e ez az eszme? mely időpontban volna leginkább megvalósítható? Szendével együtt csináljuk meg az utat, avagy osszuk fel a városokat a tournée alkalmával?

Amennyiben a tervet realizálhatónak találná, s azzal foglalkozni szíves volna, a legnagyobb tapintatra volna szükség. Szükséges volna ugyanis, hogy *magyarok és románok egyaránt* szívesen lássák az eszmét. (Természetesen progresszív és nyílteszű magyarokra gondolok). Talán a *Keleti Újság* (ha jól emlékszem így hívják a nem zionista orgánomot) szerkesztősége is érdeklődnék a terv iránt, különösen régi jó munkatársam[,] Kádár Imre.

Ennek kapcsán egy másik terv is foglalkoztat bennünket. A magyar demokrácia legnagyobb baja, hogy az utódállamok közvéleménye vajmi keveset tud az igazi magyar helyzetről. Azt gondoltuk tehát, hogy a *kölcsönös megértés szempontjából nagyon üdvös volna, ha két nagy bucaresti progresszív lapot állandóan tudósítanánk a magyar helyzetről*. Természetesen nem riportra gondolunk, hanem kisebb politikai essaykre és helyzet képekre. Azt hiszem, hogy az illető lapoknak is csak kelleme lehetne, ha két magyar ex-miniszter állandóan ismertetné a magyar kultúrproblémákat. Hidat lehetne így verni a román és a magyar demokratikus közvélemény között.

Ez a terv az illető lapoknak nem kerülne többbe, mint bármely szintelen bucaresti cikkük, míg nekünk a valuta differencia mellett komolyabb tétel volna.

Íme kedves Uram, ez az a két terv, melyet figyelmébe ajánlok. Ugy-e nem veszi alkalmatlanokdásnak? Ha merőben magánügy volna, nem is zavarnám vele. De úgy érzem, hogy ebben az esetben a közérdek szigorúan összeesik a magánérdekkel. Ha Ön is így látja, kérem foglalkozzék mindkét dologgal.

(A tournée-hoz természetesen előbb kikérném az illetékes román tényezők hozzájárulását.)

Szíves fáradozásait előre is megköszönve, őszinte rokonszenvvel üdvözli tisztelő híve Jászi Oszkár.

* Talán legegyszerűbb volna az Ön színházaiban tartani meg az előadásokat."

Isac 1921. július 2-án válaszol Jászinak:

„Kedves Uram, Most érkeztem haza Bucarestből, ahol alkalmam volt beszélni az Ön dolgában. Goga Octavian azt üzeni általam, hogy nagyon szívesen várja Önt turnéra. Osztokij véleményében Groza erdélyi miniszter is. Goga július 15-ig Bucarestben lesz, azontúl Csucsán. Kérem engem azonnal értesíteni elhatározásáról. Az »Adevărul« igazgatójával szintén beszéltem, kész örömmel veszi a cikkeit. Csak arra kért, hogy rövid írások legyenek, mert a lap rettentően agyon van halmozva anyaggal. Mint látja, a Horthy-ellenes propagandát én nagyon támogatom. Végre a kormány is belátja, hogy kivel van dolga.

Kérem, legyen olyan szíves és bocsásson rendelkezésemre minden anyagot, amelyet felhasználhatok a román közvélemény előtt, hogy a fehér magyar reakciót igaz világitásban mutathassam be. Remélem, mégiscsak megdől a bálvány, és Önök integrálva lesznek jogaikban. Mit csinál Lovász és Garami? A Jövőt újra beengedik, de — mint örömmel értesítem — a budapesti kurzus lapok bejövetele megszünt. Igaz tisztelettel híve Emil Isac.“

A turné 1923. május 12-e és június 2-a között valósult meg, mint ez Jászi naplójából kiderül. Ekkor járt Bukarestben és Erdélyben. Nagykárolyból feleségének küldött lapját találtuk hagyatékában: „Hogy szeretném neked megmutatni a szülőföldemet! [...] Jobban megértenél, ha ismernéd a gyökereimet.“ Az erdélyi magyar sajtóban több nyoma is van a látogatásnak, éspedig a *Keleti Újság* 1923. május 17-i számában Paál Árpád cikke: *Jászi Oszkár nálunk*, ugyancsak a *Keleti Újság* május 25-i számában egy interjú: *Kérdéseink Jászi Oszkárhoz*, és a marosvásárhelyi *Tűkőr* május 27-i számában: *Jászi Oszkár Marosvásárhelyen*. Az *Adevărul*-ban megjelent Jászi-cikkekre azonban romániai kutatóknak kellene fényt deríteniük.

1921. augusztus 25-én Jászi Ormos Ede szociáldemokrata újságíró érdekében fordul Isachoz közbenjárásért:

„Kedves Uram és tisztelt Barátom, Legyen szabad pártfogását kérem a következő ügyben: Van egy derék barátom és munkatársam, Dr. Ormos Ede, jelenleg emigráns társam is. Jeles író, képzett ügyvéd, tiszta jellemű ember. [...] családjával valósággal nyomorog. Valaki azt mondta, hogy talán az Ön pénzügyi felhasználatna ilyen kiváló erőt. (Vagy talán a székelyföldön a közigazgatásban lehetne elhelyezni?) Mindenkép nagyon megérdemelné az Ön támogatását. Nemcsak

emberileg tenne jót velem, de az erdélyi kultúrának is, engem pedig igen lekötelezne szíves intervenciójával. Melegen üdvözli tisztelő híve Jászi Oszkár."

Isac válasza 1921. augusztus 31-én kelt:

"Kedves és szeretett Uram, Szép cikkét tegnap kaptam kézhez, s amint tehetem, közölni fogom. Igen hasznos szolgáltatást tesz az ügynek az ily írásokkal, s kérem, írjon, amikor teheti. Alkalmam volt Groza miniszterrel Önről hosszabban beszélni. Mint ígérte, minisztertanács elé viszi az emigráció kérdését. Addig is kérem, ne üljön fel az ostoba híreszteléseknek: Románia Önt bármikor tisztelettel és becsüléssel várja.

Dr. Ormos ügyében megpróbálom a közbenjárást. De talán Önt rosszul informálták, mert pénzügyzetem nincs, sőt még összeköttetésben sem vagyok ilyennel — sajnos. Vagyoni viszonyaim nem engednek ily luxust.

Mint láthatja, az Ön jóslata Nyugat-Magyarország kérdésében is bevált. Sajnálom, hogy nincs itt Take Jonescu (Vichyben nyaral), most megmondhatnám neki is, mily végzetes hiba a román politika részéről, támogatni Horthy barbár és anti-kulturális irányzatát. Sajnos, az európai közvélemény a bolsevizmustól való félelemben akármilyen antidemokratikus irányzatot kész támogatni, s így a militarista Magyarországot is oly kivételes jóakarattal kezeli, amely minden demokratát felháborít. De hát Ön saját szenvedéseiből ismerheti már e konstataciót.

Igen lekötelez, ha néha napján szíves lesz és impresszióit számunkra papírra veti. Igaz híve Emil Isac."

A levélben ismét egy Jászi-cikkről van szó, melyet fel kellene kutatni román lapokban, feltehetően az *Adevărulban*. Take Jonescuról, aki ekkor Románia miniszterelnöke volt, Isac nagy elismeréssel írt a *Nyugat* 1914-es évfolyamában (II. 394.), a modern Románia legnagyobb diplomatájának mondta.

1921. szeptember 16-i kelettel pár soros levelet küld Isac, melyben Goga meghívását tolmácsolja Jászinak. Erre válaszol Jászi szeptember 29-i levelével:

"Igen tisztelt és kedves Uram, Engedje meg, hogy e sorok átadóját, Dr. Ormos Ede barátomat, a Huszadik Század régi és intim munkatársát szíves jóindulatú figyelmébe ajánljam.

Dr. Ormos, mint publicista Kolozsvárt fog letelepedni s meg vagyok róla győződve, hogy működése a román-magyar kibékülés ügyére nézve áldásos lesz.

Epp e percben veszem szeretetre méltó levelét, mellyel Goga miniszter úrra hivatkozva Erdélybe hív. Tournée tervemre vonatkozólag cluji magyar barátaim információit várom, de mindeddig Kádár nem válaszolt. Mindenesire nagy óvatosságra van szükség, nehogy ártsak az ügynek. Baráti érdeklődését melegen köszönve régi rokonszenvvvel üdvözli tisztelő igaz híve Jászi Oszkár."

A következő levélváltás 1922 januárjából való. Emil Isac január 1-i levele:

"Kedves jó Uram, Igen rég nem beszélgettünk egymással, egymásról. Sajnos nekem annyi sok dolgom volt, hogy képtelenség lett volna sokat írnom. Most azonban a finish felé, amikor elhatároztam, hogy visszalépek a hivatali működéstől, s hosszabb időre újra visszatérek Svájcba. Remélem áttutázom alkalmával fel fogom kereshetni Önt, bár nagyon szerettem volna, ha Ön idehaza megtisztelt látogatásával.

Az újabb politikai konstellációk elszomorítók. Az oligarchia nagyon tartja magát és egy pár semmirekellő mindég akad, aki à canto: »democratie« felajánlja szolgálatait. Amit régebben is mondtam Önnek, ma is fenntartom: az ujjamon fel tudnám sorolni azokat, akik nemesül progresszívek voltak. Sajnos, az itteni u.n. nagyon progresszívek között is elég akad, aki megtagadta a múltját és utálatosan behódolt a divatos budapesti kurzusnak. Ezeket még jobban kell megvetnünk.

Igen szépnek találtam az Ön cikkét a dunai kultúrák federációjáról és utólagos beleegyezése reményében, utilizáltam az Ön szép cikkét. Nekem ugyan kevés reményem van ahhoz, hogy a mai román és magyar generáció meg tudja valósítani ezt a kulturális solidaritást. De talán a jövőben.

Úgy hallom, hogy Giesswein Sándor le akarna jönni Romániába. Kérem, közölje velem, természetesen nagyon diszkrétül, hogy az ő lejövetelét halassa el tavaszig. Az okát később, talán személyesen fogom Önnek közölni.

És most engedje meg, hogy konventionális módon Önnek és barátainknak sok szép és kellemes esztendő kívánjon szeretettel és becsüléssel híve Emil Isac."

Jászi cikke a dunai kultúrföderációról a *Bécsi Magyar Újság* 1921. december 25-i számában jelent meg (*A dunai kultúrszövetség jövője*). 1922. január 8-i kelettel válaszol Isacnak:

„Kedves és tisztelt Barátom, szíves újévi jókívánságait hálásan köszönöm és melegen viszonzom. Szép cikke a B. M. Újságban is nagyon megörvendeztetett. Nem lehetne-e a *Dunai Kultúrszövetség* tervét realizálni? Tíz jó román, tíz jó magyar kultúrember ugyanennyi csehszlovák és jugoszláv egyelőre még volna...

Sajnálom, hogy elhagyja Erdélyt hacsak átmeneti időre is. Egy megbízható bajtársal kevesebb azon a szép vajudó földön. Viszont örvendek annak a kilátásnak, hogy Bécsben találkozhatunk.

Addig is melegen üdvözli tisztelő igaz hive Jászi Oszkár

Üzenetét Giesswein Sándorral közölni fogom.“

Isac szép cikke a *Bécsi Magyar Újság*ban, az 1922. január 5-én megjelent *Levél egy emigrált magyar kollégához* címmel Hock Jánoshoz intézett nyílt levél meleg szolidaritási nyilatkozat a magyar baloldali emigráció mellett.

1922. február 21-i kelettel írt néhány soros levelével Isac megköszöni Jászi kondoleáló sorait, melyek bizonyára Isac édesanyjának halála alkalmából íródtak.

Ezután már csak egy levelet találtunk Isactól Jászi papírjai között. A 18.08 keltezéssel ellátott, feltehetően 1922-es levelet:

„Kedves és szeretett Uram, Mindent megteszünk az Ön sógora érdekében, akit szerencsém volt ma megismerni. Arra kérem azonban, ha teheti, jöjjön le hozzánk — baráti szíveket és kezeket fog találni. Feltétlen jó sikert várok az Ön idejövételétől, és ha úgy gondolja, hogy lejöhet, kérem értesítsen róla.

Igaz tisztelettel és szív. üdv. Emil Isac.

NB. Az egész ügy teljesen rendben van.“

Ez idő tájt Jászi sógora, az akkor emigrációban élő Madzsar József sűrűn tett látogatásokat az utódállamokban, főleg a *Bécsi Magyar Újság* terjesztésével kapcsolatos tárgyalások céljából.

Ezzel befejeződik a fennmaradt levelek sora, ami nem jelenti Jászi és Isac kapcsolatának megszakadását. Jancsó Károly (aki egy időben Bukarestben élt, és a *Bécsi Magyar Újság* munkatársa volt) egy 1923-ban Jászihoz írt leveléből tudjuk, hogy Jászi amerikai utazását messzemenően támogatták a román vezetők, s hogy Goga felajánlotta számára az útlevelet és az amerikai vízumot. 1925-ben Jászi kikerült Amerikába, és az itteni levélangyban már nem találtunk több Isac-levelet.

Az eddigiekből is kiderül azonban az, hogy a román—magyar kapcsolatoknak igen termékeny szakasza vár még feltáráásra Jászi személye körül.

Az Isac-levelek egy részét Litván György bocsátotta rendelkezésemre, amiért itt mondok köszönetet. A Jászi-levelek szövegéért a kolozsvári Isac-múzeumnak tartozom hálaul.

BALÁZS SÁNDOR

Dimitrie Gusti és az Erdélyi Fiatalok

A két világháború közötti Romániában magyarul megjelent folyóiratok leg-többjé az jellemezte, hogy általában valamilyen *mozgalom* szöcsöve volt. A köré-jük főzárkózó eszmetársak tevékenysége nem merült ki a lapszerkesztésben, a sajtóorgánumban terjesztett célkitűzéseknek megfelelően más természetű *szervező* tevékenységet is folytattak, a lapok kiadványokat jelentettek meg, az olvasótábor-t akciókra buzdították, és így tovább. Ez jellemezte egyebek között az *Erdélyi Fiata-lok* néven ismert csoportosulást is.

Általában a szociológia és a nemzetiség szociográfia s ezen belül a Gusti-féle nemzetiségismeret, valamint a szociográfiai magyarságvizsgálat kapcsolata szem-pontjából az *Erdélyi Fiatalok* szervezkedése különleges helyet foglal el: ez volt az a folyóirat, amelynek tevékenységében a Gusti-hatás a legközvetlenebbül érvénye-sült, s amely a szerkesztésben, a mozgósító munkában (a falusegítésben), az akciók megszervezésében (a faluszemináriumokon) és a *Falufüzetek* sorozatkiadványban egyaránt a szociológiai fogantatású megismerést szolgálta.

A Gustiék irányában jelentkező rokonszenv és az ifjúsági szervezkedés fő célkitűzése közötti harmonikus egység magától értetődő volt: a falu felé fordulás eszméje határozta meg a mozgalmat, s ezzel rokon, a gyakorlatban is érvényesített eszmére lettek a bukaresti iskola működésében. Az *Erdélyi Fiatalok* egész önmeg-

elé állította a fiatalságot, mint az elhelyezkedés akadályai, a pályaválasztás nehézségei, a falu értelmiséget felszívó képességének mérlegelése és így tovább. Mindezek a témák szociográfiai megvilágításra vártak, s az *Erdélyi Fiatalok* ennek a szükségletnek becsülettel eleget is tett.

A második irány nem annyira ezekkel a létfeltételekkel kapcsolatos, inkább a falut érintette: a faluségítés Gustinál is oly nagy súlyt kapott vállalása volt ez.

Igazságtalanság volna ezt a két irányt úgy sarkítani (a maga idejében egyesek tettek ilyen célzásokat), mintha az értelmiségiek munkalehetőségének vizsgálatát legkevésbé jellemezte volna az önzetlenség, mivel az egyszerűen anyagi kérdés lett volna, s az önzetlenség legfeljebb a másik oldalon, a falunevelő, faluszerző munkálkodásban nyilvánult volna meg. Az *Erdélyi Fiatalok* szociológusait *személy szerint* nem illetheti ilyen megbélyegzés; az más kérdés, hogy az *társadalmi réteg*, amelynek exponensei voltak, valóban anyagilag érdekelt volt abban, hogy első sorban a falu biztosítson számára megélhetést.

A monografikus elmélet és módszer mindkét irányban hasznos tanácsadónak bizonyult. A monografikus csapatok konkrét akcióinak hasznosítása — mikét azt Jancsó Béla tette — közvetlenül követendő példaként jelentkezett a (ma így nevezhetnők) kétirányú információs csatorna működtetése: egyrészt az ismeretszerzés, másrészt az ismeretátadás, ami minden monografikus felmérésében kölcsönösen kiegészítette egymást. S ha a falu felől a kutató irányában haladó információ tudományos leltározásában, földolgozásában a Gusti-csapatok kollektív, interdiszciplináris sokoldalúságát a kisebb hatósugarú nemzetiségi önvizsgálatban csak szerényebb igénylél lehetett követni, a másik irányú információ-cserében már sokkal több közvetlenül alkalmazható módszert találtak az *Erdélyi Fiatalok* falumunkásai. Az ismeretterjesztő előadásoktól a népkönyvtárak főállításiáig, az olvasási versenyektől az egészségügyi felvilágosításig számos, az *Erdélyi Fiatalok* által is alkalmazott eljárást ismertettek a Gusti-népszerűsítők. A néptánciskola gondolata, amelyet Balázs Ferenc Mészkon oly sikeresen átültetett a gyakorlatba, lényegében szintén a miniszter-Gustitól eredt, csak akkor a különböző okok miatt nem valósulhatott meg.

Balázs Ferencet egyébként egész *gyakorlati* tevékenysége alapján a Gusti-féle elképzelések megtestesítőjének tekinthetjük, még akkor is, ha az *Erdélyi Fiatalok* munkatársa nem *alkalmazta* Gustiék falufőmérő eszméit, hanem inkább *maga fogalmazta meg* és érvényesítette őket. A *gyakorlati* feluépítő munkájára utalunk, mivel a konkrét falunevelői akcióit meghaladó területen — írásaiban — a Gusti-hatás már hiányzott. Nem a monografikus ténygyűjtés, nem a szociográfiai adat-földolgozás módszerével mutatta be ugyanis a falukörnyezetet.

Az ilyen spontán párhuzam mellett azonban jelen volt a lapban s a munkatársak munkájában a tudatos törekvés a bucaresti iskola követésére, adott esetben a követésre buzdítás. Mások megállapítható egyes gondolatoknak a magyarságvizsgálat területére történő áthelyezése, vagy a falutanulmányozó kérdőíveknek a Gusti-féle nézetek alapján történő összeállítás.

A tudatos alkalmazásnak leglényegesebb oldala az volt, hogy a folyóirat egyes szerzői szerint a Gusti-rendszert a *kisebbségi lét* őszinte megismerésének eszközüvé kell alakítani. Jancsó Béla, aki e tekintetben a legmesszebb ment, annak a vágyának adott kifejezést, hogy az országot átfogó kulturális fölemelkedés célul kitűző tevékenység elképzelésébe beleszervesült a romániai magyarság falumunkája, s „bizonyosan meg fogja találni ebben az elképzelésben a maga természetes érvényesülését úgy az országot, mint az illető kisebbségek érdekében. A Gusti-rendszer így a kisebbségi kérdéssel való őszinte szembenézés és az ebből következő megértés legegyszerűsége útja lehetne.” ([Erdélyi] *Fiatalok*, 1937. 3:23.)

Még ha ez az elképzelés fölfokozott elvárást tartalmazott is — hiszen egy lényegében *tudományos* mozgalmatól várta az együttálló nemzetiségek közötti viszony megjavulását —, mely igazságot rejtett magában, nevezetesen azt, hogy az egész ország művelődésének magasabb szintre emelését szolgáló önfeltáró tevékenységben szerves részként helyet kell kapnia a kisebbségismeretnek is, s ez a *megismerés* valóban egyengeti a *megértés* útját.

Az *Erdélyi Fiatalok* pályafutása, a lendületes kezdettől a csúcsig — amikor sikerült mozgásba hozni a valóságismeretre szomjas erdélyi magyar ifjak számottevő csoportjait, s írásaikkal (főleg a *Falufüzetek*kel) hatni tudtak a közvéleményre —, majd a hanyatláson keresztül a lassú elhalásig, igen jól nyomon követhető a faluismerő, -segítő gyakorlati akciók intenzitását ábrázoló grafikonon. Ugyanis minden körülmények között a *cselekvés* mutatta meg, föllendülőben vagy hanyatlóban volt-e az őnismerő hév.

Gyakorlati munkálkodásuk többször volt: módszertani útmutatásokat adtak a faluvizsgálóknak, s ennek érdekében közvetlen gyakorlati segédeszközt — kérdő-

íveket — bocsátottak rendelkezésükre, megszervezték a terepmunkát, a táborozásokat, kisebb mértékben követve a Gusti-féle csapatok munkáját és így tovább.

Az *Erdélyi Fialatok* mélyen egyetértett Gustival abban, hogy a szociográfiai felmérést nem lehet tudományos előképzettség nélkül művelni, a terepmunkára alaposan föl kell készülni. Ezt az előkészületet szolgálták az általános módszertani útmutatások, amelyek között nem egy megszívlelendő szempontot találunk. Így például Debreczeni László — a Gusti-féle metodológiai elvekkel egybehangzóan — ilyen (a mai falukatatók számára is hasznos) tanácsokat adott: a vizsgálati „tárgy” — vagyis az alanyok — bizalmának megnyerése, a személyes és érdektelen kapcsolatok kialakítása megfigyelő és megfigyelt között, az ún. „néplelek” ismerete és tanulmányozása, a kutatás objektumának (a falunak) belülről történő szemlélete, a nép különböző életmegnyilvánulásainak egységes felfogása és így tovább.

A legnagyobb módszertani segítséget azonban az nyújtotta, hogy az *Erdélyi Fialatok* átgondolt segédeszközt — kérdőíveket — bocsátott a szociológiába esetleg csak belekötölő fiatalok kezébe. (Ne feledjük: esetenként még középiskolásokat is bekapcsoltak a munkába.) Az első falukatató kérdőívet a lap 1930. évi 6. száma közölte — ez volt a gerince a Demeter Béla által közreadott *Hogyan tanulmányozzuk a falu életét?* című, a *Falufüzetek*-sorozatban megjelent szociográfiai kérdőívnek —, s meglepően sokoldalú tájékoztatást kért a falumunkásoktól. A vezérfonal-kérdőív — bár végső fokon egyetlen név alatt jelent meg — valójában kollektív munka eredménye volt. A sarlósok ugyanúgy ihletforrást jelentettek, mint — mondjuk — Petru Suciú, ismert szociológus falu-kérdőíve. A kérdések megfogalmazásában nagy segítséget kapott a szerző neves szakemberektől, mindenekelőtt Venczel Józseftől s a faluszeminárium tagjaitól.

Különösképpen fontos a Demeter- és Suciú-féle kérdőív között megmutatózó párhuzamosság és megegyezés, hiszen ez azt igazolta, hogy a két világháború közötti román vagy magyar falvak fájó problémái, a föltárasra váró összefüggések, s mindezek szociográfiai megközelítése lényegében egybeesett. Mindkét kérdőívben hangsúlyos a földrajzi viszonyok leírása, a népesedés (ezen belül például a kivándorlás kérdése a különböző nemzetiségű falvakban egyformán merült föl), s egyazon szempontok jelentkeztek a birtokmegosztás értékelésében stb.

Demeter Bélát dicséri az, hogy a falukatásban járatan, de tette kész ifjak kezébe olyan eszközt adott, amely széles horizontú tájékozódásra készítette őket. Ugyanakkor figyelmeztetett arra is, mennyire el kell mélyülni a gyakorlati faluismeretben, milyen sokoldalú ismeretszerzésre van szükség ahhoz, hogy ne futó benyomások alapján értekezzünk valamely társadalmi egységről. A Gustiékra jellemző metodikai sokszínűség szembevetésén jellemezte e módszertani útmutatót, amelynek pozitívumai közt említhetjük, hogy az előszóban megfogalmazott felhívást — „különös gondot kell fordítanunk a gazdasági kérdésekre” — a szerző valóban komolyan vette. Eladdig, hogy a kérdőívnek *A gazdasági élet következményei* című fejezete alapján olyan távoli következtetésekhez is el lehetett jutni, amelyek levonására a kérdőívkészítő minden bizonnyal nem gondolt. Így a kérdésekre adott lelkiismeretes válaszokból kiderülhettek a falut belülről megosztó elmentéket („Miből élnek a munkanélküliek, és mekkora a számuk?”, „A földmunkás helyzete?” stb.), a tőkés gazdaság belső válsága („Hány holdas gazdák jutnak anyagi válságba?”, „Kimondott gazdasági katasztrófa a kiszagdáknál?”), a kapitalista rend belső ellentétéivel szembeni állásfoglalás („Kit okol a kiszagda a romlásért?”) vagy akár a munkás-paraszt szövetség szükségességéről („A nyomor presz-sziója alatt közeledik-e [a paraszt] a szellemi öntudatban a proletariatushoz?”) és így tovább. Joggal állíthatjuk, hogy a kérdőív megfogalmazásaiban olyan lehetőségek rejtlettek, amelyek a hozzáértő és a tudományos társadalomszemlélethez vonzó kutatók természetesen kiaknázhattak. Ugyanakkor arra nevelte a faluvizsgálókat, hogy ne elégedjenek meg a felszíni érzékletességgel, próbáljanak az érzékszervi konkrétság mögé nézni.

A Demeter-féle falutanulmányozó kérdőív minden benne rejlő vagy kifejezetten megmutatózó értéke ellenére sem lehetett azonban egy következetesen tudományos falurajz elkészítésének kizárólagos segédeszköze. Az összeállítónak nem voltak egységes elképzelései a társadalmi viszonyokon belül a meghatározó és a meghatározott jellegűek közötti különbségről. A kortárs bírálók joggal rótták föl neki, hogy nem érvényesíti azt a Gusti megfogalmazta követelményt, mely szerint az adatgyűjtőnek határozottan el kell különítenie a föltárt ténny a hozzá kapcsolódó saját véleményétől. Demeter nemegyszer *elvi döntéseket* várt el a kutatóktól. Így az a veszély fenyegetett, hogy egyes esetekben a falu tényleges állapota helyett az adatgyűjtőknek erről alkotott véleményét kapják meg.

Mindezek ellenére állíthatjuk: Demeter kérdőíve a falufelmérés fontos metodológiai kézikönyvévé, a gyakorlati falumunka élesztőjévé vált. Hatékonyan hozzá-

járult a falu iránti érdeklődés fokozásához, s az *Erdélyi Fiatalok* körén kívül is kedvező visszhangra talált.

Az *Erdélyi Fiatalok*-csoport a falutanulmányozás módszertani segédeszközeinek összeállítását csak előkészítő alapozásnak szánta. A tulajdonképpeni falumunka ennek folytatása volt: a terepen végzett felmérés. Az *Erdélyi Fiatalok* e tekintetben tulajdonképpen követője volt a tömörülést megelőző tereptanulmányozásoknak. Demeter János a lap első számában már arról számolt be, hogy a Székely Társaság ifjúsági csoportja, a Dávid Ferenc Egylet, az IKE és a Katolikus Népszövetség Ifjúsági Szakosztálya szociológiai kérdőívek alapján igyekezett bevilágítani a falu életébe, s mintegy 25 komoly tanulmányszámba menő dolgozat el is készült. A stafétabot jó kezekbe került. Egy évvel a lap indulása után már sikerült egy a Gustiékéhoz hasonló — persze szűkebb körű — táborozást megszervezni báró Bánffy Ferenc segítségével, aki a *Keleti Újságból* értesült az *Erdélyi Fiatalok* falumunkájáról, és kolozsborsai birtokán biztosította egy kisebb kutatócsapat számára a munkalehetőséget. A csoportban a különböző szakmabeliek Gustiékhoz hasonlóan együttműködve dolgoztak, volt köztük rajztanár (Pálfi Zoltán), aki a népművészeti értékekkel foglalkozott, zeneakadémiai hallgató (Szabó Géza), aki népdalt gyűjtött, joghallgató (Miklós András), aki a vidék gazdasági helyzetét kutatta, egy másik jogász (Mikó Imre), aki a község nemzetiségi helyzetképét készítette el, egy akadémiai hallgató (Demeter Béla) pedig a falvak gondolatvilágát, szellemi áramlatait vizsgálta. Az élő falu közvetlen megismerése termékenynek bizonyult, az összegyűjtött anyagból közlemények születtek. A *Falufüzetek*-sorozat két írása — Mikó Imre nemzetiségi tanulmánya és Demeter Bélának a falu szellemi áramlatairól szóló munkája — ennek a kiszállásnak a gyümölcse volt.

Az osztályszempontú nemzetiségi önismeret tekintetében különös figyelmet érdemel Mikó Imrénék az *erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* címmel megjelent munkája. Gáll Ernő harmincyolc évvel a könyv kiadása után rámutatott arra, hogy e tanulmány főleg kettős vonatkozásban őrizte meg érdekességét: „módszer-tanilag változatlanul termékenynek mutatkozik munkahipotézise, hogy a »nemzetiségi kérdést hosszmetsetben a falutörténet reávonatkozó adatainak kiválogatásával mutatjuk be«, „másképp tanulságos Mikó munkája a nemzetiségi szociológia tárgy-körének meghatározása számára”. (Gáll Ernő: *Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben*. Korunk, 1970. 10.1533.) Ehhez az időszerűség harmadik dimenzióját is hozzátehetjük: a korabeli munkák között talán ebben a közleményben jelentkezett leginkább letisztultan az *osztályszerkezet és a nemzetiségi hovatartozás* közötti viszony taglalása, nem pusztán szociográfiai, hanem ugyanakkor általános társadalomszemléleti mélységben is.

Nem akarunk a túlzott időszerűsítés érdekében valamilyen filozófiai elméletet belemagyarázni Mikó fejtegetéseibe, de tény, hogy az egész levezetés a történelmi materializmus *kettős: a nemzeti és osztálydetermináltságra utaló elméleti téziseire* emlékeztet. Bizton állíthatjuk ezt azért is, mert a könyv bevezetőjében a szerző maga ismertette a marxizmus—leninizmus álláspontját ebben a kérdésben, az egész későbbi vizsgálódás tehát, még ha nem is bevallottan a materialista történelemszemlélet *szellemében*, de mindenképpen annak *ismeretében* folyt.

Mikónál az osztályaffinitást a nemzetiségi elhatároltság nem akadályozhatja meg. Mindez a történelmi meghatározottságnak, annak az egyszerű ténynek az elismerése, hogy azonos életkörülmények érdekazonosságot termelnek ki a társadalom különböző kategóriái között, még akkor is, ha nemzetiségi határozónak húzódnak közöttük.

Az érdekazonosságot teremtő társadalmi státus Mikó egész gondolatfejtésében nem olyan jellegű, hogy az egységvetést követelő meghatározottság egyik formája megszüntetné a másféle összefogást elváró determináltságot. A nemzetek és nemzetiségek meghatározói nem függesztik fel az egyik vagy másik osztályhoz való tartozásból fakadó kötelezettségeket, a különböző nemzetiségek közötti osztályegység pedig nem semlegesíti a nemzeti hovatartozást. Mikó megszívlelendőnek tartotta Kós Károly szavait: „megmarad a román románnak, a szász németnek és a magyar és székely magyarnak, de egymástól való különbözőségük mellett jellemzi őket, és minden kulturális megnyilvánulásukat az a közösség is, melyet a megmásíthatatlan és örök természeti adottságokon kívül a közös sors, az étellel való közös küzdelmek formái determináltak.” (Kós Károly: *Erdély*. Kvár, 1929. 91.) Az *egymásra utaltság, a közösen folytatott harc tehát nem követeli meg a nemzetiségi öntudat, a nemzetiséghez való tartozás érzésének feladását. Ez olyan igazság, amelynek kiteljesülten kell érvényesülnie szocialista közösségünkben is.*

Mikó könyvének önismereti elméleti-filozófiai értékei közé tartozik az is, hogy a kétvonalúságot, a nemzetiségi és osztálydetermináltságot nemcsak egymáshoz való viszonyukban, hanem — a filozófiában használatos kifejezéssel élve —

viszonylagos függetlenségükben is nyomon követte. Ennek kapcsán jutott el ahhoz a következtetéshez, hogy az osztálymeghatározottság főleg a gazdasági életben, a nemzetiségi együvé tartozás érzését gerjesztő tényezők inkább a kulturális-szellemi tevékenységben mutatkoznak meg. Ebből az elméleti levezetésből nagy horderejű gyakorlati következtetések származtak. A gazdasági töltetű osztálydetermináltság ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy az erdélyi magyarságot nem lehet elszigetelt, egységes gazdasági szervezetbe kényszeríteni, az itt élő magyarság gazdasági megszervezését „úgy kell érteni, hogy a magyar kisbirtokosság megalkotja a maga szerveit, a magyar munkásság a szakszervezetekbe tömörül, a kisiparosság szövetkezik a nagyipar ellen. Az egyérekük, tehát osztályok külön-külön érdekvédelmi szervei alkotják együtt a magyarság gazdasági szervezetét. Ezek a szervek lépten-nyomon összekötöttébe kerülnek a románság hasonló szervezeteivel. Itt mutat a két nemzetiségi szervezkedés találkozó pontokat: *a vegyes lakosságú területen a románsággal való együttműködés a románság hasonló osztályalapon álló gazdasági szervezeteinek az útján teremthető meg.*“ (134.)

A másik oldal: valamely nemzetiséghez való tartozás mint sajátos helyzet-determináns. Ennek a társadalmi adottságnak a szálai azért vezettek a művelődés, a szellemi élet felé, mert a romániai magyarság — állami hozzájárulás hiányában — saját maga volt kénytelen vállalni a művelődése fenntartásához szükséges áldozatot. Ez a nemzetiségi közösséget teremtő tényező a maga idejében ténylegesen létezett, még akkor is, ha a romániai magyar kultúra fogalmába behelyettesítjük a lenini két kultúra tézisést, hiszen a nemzetiségi művelődés milyenségétől függetlenül az ilyen vagy olyan kultúra életben tartásához valóban minden érdekeltnek áldozatot kellett hoznia.

Távol áll tőlünk, hogy Mikó Imre következtetéseiben a tudatos marxista alapvetést keressük. A gazdasági tényezőkből fakadó és a nemzetiséghez tartozásból eredő objektív adottságok egymáshoz viszonyításakor ugyanis nem bizonyul következetesnek; nála gyakran a más természetű — felekezeti, nemzedéki stb. — differenciálódás mellett jelentkezett a nemzetiségeken belüli osztálytagozódás. Ennek ellenére a horizontális, vagyis a gazdasági helyzetből és érdekekből eredő azonosság kiemelése a vertikális, vagyis a nemzetiségek szerinti merev elhatárolással szemben a maga idejében igen értékes öntükröző álláspont volt, s közel állt azokhoz a célokhoz, amelyeket az illegális kommunista párt követett a romániai dolgozók osztályalapon történő megszervezése érdekében. Ugyanakkor megmutatta, milyen pozitív irányú folytatása lehetett a maga idejében a Gusti-hatásnak.

Részletek a Szociológia és nemzetiségi önismeret című, kiadás előtt álló könyvből.

RITOÓK JÁNOS

A „háromlábú szék” tanulsága

A két világháború közötti erdélyi magyar–német irodalmi kapcsolatok kutatójának a korabeli cikkek, műfordítások, írói levelezések és a későbbi visszaemlékezések gazdag anyagából a közvetlen és közvetett szellemi érintkezések egész tárháza nyílik meg. A húszas évek elejétől kezdődően a lapok (például a *Napkelet* és a *Pásztortűz*, vagy az *Ostland* és a *Klingsor*) egyre gyakrabban adnak hírt a „szomszéd” irodalmi életéről, s a csúcspont kétségtelenül az évtized vége: 1928. július 10-én Aprily Lajos kezdeményezésére sor kerül a két írói közösség nagyenyedi találkozójára, ahol Gyallay Domokos, Kemény János, Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és Járai István (az enyedi kollégium igazgatója) vendégül látták az akkori erdélyi német irodalom élvonalába tartozó írókat: Otto Folberthet, Ernst Jekeliust, Erwin Wittstockot és Heinrich Zillichet, a brassói *Klingsor* folyóirat főszerkesztőjét. Az enyedi megbeszélések eredményeként az év november 17-én megrendezik Kolozsvárt a szász írók felolvasóestjét Otto Folberth, Egon Hajek, Hermann Klöb, Adolf Meschendörfer, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich részvételével, majd 1929. szeptember 28-án a Helikon írói — Bartalis János, Berde Mária, Finta Zoltán, Kacsó Sándor, Kádár Imre, Molter Károly, Nyíró József, Szombati Szabó István, valamint Bánffy Miklós — vesz-

nek részt Brassóban ilyen rendezvényen. A személyes kapcsolatokról szólva említésre méltó egyes száz írók megjelenése a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság felolvasó ülésein 1929—1930-ban: ezeken Folberth, Zillich és Wittstock vesz részt, s ez utóbbit a Társaság rendes tagjainak sorába választják. És ha ezekhez a személyes találkozásokhoz hozzászámítjuk a közvetett (folyóiratbeli) kapcsolatok gazdagságát, elmondhatjuk, hogy a felismert sorsközösségekben egymásra talált két író tábor példás módon tett eleget amaz önként vállalt feladatának, hogy a másik nép irodalmát megismertesse saját olvasóival.

A sorsközösség felismerésében megvalósult kapcsolatok nem váltak azonban elszigetelődéssé, két kisebbség szűk szellemi gettójává, hanem mindig a románság haladó erőivel, szellemi életének kiemelkedő képviselőivel kialakított együttműködés szomszédságában érvényesültek. „A krónikás Cserei az erdélyi sajátosság kifejezésére példabeszédet mondott a háromlábú székről, amely szilárdan áll, ha mind a három lába erős, de felborul, ha bármelyik is megrokkban” — idézi a történész Müller-Langenthal¹, és az utókor által konzervatív beállítottságúnak minősített György Lajos egyáltalán nem maradi nézetet hangoztat ebben a kérdésben: „A megértés és megbecsülés szelleme az irodalmon keresztül szívároghat át legérezvélenebbül a lelkebe. Ebből politikailag is jobb, dolgosabb, nyugodtabb holnapnak kell felvirradnia. Ebben látjuk életbevágó jelentőségét annak a törekvésnek, amely Erdélyben a lelki gátakat helyükből kimozdítja, s e föld egymásra utalt három népének kölcsönös megismeréséhez és megbecsüléséhez vezet a szellemi utakat egyengeti.”²

*Az én apám tudott jól franciául
S Bázelen németeknek prédikált.
De mikor elment Szolnokdobokába,
Román szótárt vett és grammatikát*

— indítja egyik versét³ Berde Mária, szintén hitet téve ezzel „e föld egymásra utalt három népe” iránti megbecsüléséről. A „román szótárt” — képletesen szólva, de bizonyára konkrétan is — sok hazai magyar és német író vette akkoriban a kezébe; erről tanúskodik a lapokban és kötetek alakjában megjelent fordítások nagy száma. Ha csupán a két vezető folyóirat, az *Erdélyi Helikon* és a *Klingsor* román irodalmi anyagát tekintjük⁴, akkor is egy-egy gyűjteményes kötet körvonalai sejlenek fel, s ha még számításba vesszük a többi folyóiratot, a napisajtót és a könyvkiadást is, azt mondhatjuk, hogy a korabeli kisebbségi írók e tekintetben megtették a kötelességüket.

De Tavaszy Sándor, a korban élve, nem látja kielégítőnek saját népe kulturális erőfeszítéseit, különösen ami a román nép költészetének és művészetének megismerését illeti, majd a személyes lelki találkozást etikai síkra kivetítve így vall: „A szellemi javak útja csak a szabadság és az önkéntesség lehet. Az emberi lélek, minden emberi lélek érzékeny, mint a csiga, amely a legkisebb érintésre is behúzódik a házába és elzárkózik a külső világ elől. Hogy illusztráljam és erősítssem mindezeket, elmondhatom, hogy a románsággal való személyes etikai együttérzésem érdekében eddig a legtöbbet tettem azok a havasi román pásztorok, azok az egyszerű hegyi lakók és a mócok, akikkel nyári kirándulásaim alkalmával találkoztam, és akik szolgálatkészségükkel, szívességükkel, barátságos viselkedésükkel lekötölezték. Megnyílt a lelkük előttem, valamint az enyém is előttük, s ennek következtében volt lelki találkozásunk. Csak az ilyen szabad és önkéntes lelki találkozás tudja lehetségessé tenni a románság és a magyarság helyes és termékeny etikai viszonyát.”⁵ Ugyanezt a gondolatot sugározzák Victor Eftimiu mondatai, színdarabjának budapesti bemutatója után: „Magam már régtől fogva bizonyosságot tettem arról, hogy állásfoglalásaimat csakis a magasabb és nemesebb kulturális szempontok határozzák meg. Igen nehéz idők voltak azok, mikor 1921-ben átvettem a színházi ügyek vezérigazgatóságát. El lehet képzelni, hogy sok oly törekvéssel kellett küzdenem, mely az erdélyi magyar színészetet bénítani, sőt teljességgel megfojtani kívánta. En azonban a nyomott atmoszférában is a kultúrák teljes szabadságának és egyenjogúságának voltam — és vagyok ma is — a híve.”⁶ Kádár Imre román népköltészeti gyűjteményéről írva Kacsó Sándor ugyanebben az időben így látja a kölcsönös megismerés módját: „... az együttélő népeknek meg kell ismerniük egymás lelkületét, hogy megérthessék egymást, s [...] a románság igaz lelkületének a megismeréséhez a népköltészet vezet inkább, mint a modernebb, sokféle hatástól befolyásolt, formailag rafináltabb, de lényegileg igen sokszor elferdült szellemiségű és programosított nemzeti irodalom.”⁷

Am időben sokkal távolabb visszamenve, már 1920-ban ezt olvashatjuk Emil Isac *Egy magyar költőhöz* című cikkében, amelyet Osvát Kálmán közölt: „Román-

niában csak egyetlen *lehetséges* politika van: az igazi demokrácia politikája. Ez a politika lényegénél fogva biztosítja a mindenki jogait, a mienket, románokét éppúgy, mint az önökét, magyarokét, akik ma izolált életet folytatnak Erdélyben, holott élvezhetnék a nemzeteket megillető jogokat. [...] A román írók kötelessége, hogy megindítsák a negatív hagyományok ellen a válópert, s hogy iparkodjanak önöket megismerni. A nagy tömeg pedig, amely a nemzetiségek kulturális életét irányító körök befolyása alatt áll, az emberi öntudat azon fokára fog emelkedni, amelytől a háború következtében eltávolodott.⁴⁸ Isacnak erre a nyilatkozatára a szerkesztő Osvát reményteljes mondatban válaszolt: „Minden tisztelettel fogadjuk e férfias nyilatkozatot, abban sem kétségeskedünk, hogy aki írta, véleményével író-társai közt sem áll egyedül, és elhiszük, hogy a román közvélemény a demokrácia politikáját tartja egyedül valószínűsíthetőnek.⁴⁹ És aki e téma gazdagságát egész összetettségében akarja bemutatni, nem feledkezhet meg két folyóiratról, a kétnyelvű (román—magyar) *Auroráról* (1922—1923) meg a négynyelvű (román—magyar—német—francia) *Culturáról*¹⁰ (1924), a Marosvásárhelyt a harmincas évek elején Molter és Berde kezdeményezte háromnyelvű kultúrcseréről¹¹, az 1935-ös híres „váradi hídvérés“-ről¹², amelynek dokumentumai között ott van Babits Mihály, Zilahy Lajos és más magyar írók vallomása is a két nép egymásrautaltságáról.

A korszak román—szász dialógusának kezdetei 1919-ig vezetnek vissza, amikor Nicolae Iorga az erdélyi szászok vezető köreitől kiadott *Cine sînt și ce vor sașii din Ardeal* című kötet előszavát¹³ megírta. Iorga a további években is számtalan jelét adta annak, hogy támogatja „az őszinte lelkek kölcsönös befolyását”,¹⁴ s érdeklődött a kisebbségek szellemi élete iránt (a Román Akadémián tartott egyik előadásában a Rákóczi vezette szabadságharc magyar—román kapcsolatairól mond dicséret szavakat¹⁵; az irányítása alatt álló Liga culturală 1924. évi suceavai kongresszusára az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Irodalmi Társaság képviselőit is meghívja; Vălenii de Munte-i szabadegyetemén pedig olyan ismert magyar és szász tudósok tartottak előadást, mint Bitay Árpád¹⁶ és Kádár Imre, vagy Otto Folberth és Victor Roth¹⁷. Amikor 1931 áprilisában miniszterelnök lesz, kisebbségügyi államtitkárságot hoz létre, amelynek élére Rudolf Brandsch szász politikus kerül, s ugyanekkor az ugyancsak szász Gustav Röslert kinevezik az oktatásügyi minisztérium tanácsosi tisztségébe.¹⁸ Ez év decemberében tartott parlamenti beszédekben a miniszterelnök így látta a kapcsolatok helyzetét: „Mi, románok, ez a nagyszámú népesség, amely érvényesülni tud anélkül, hogy az állam kényszerítő erejére szükség lenne, nem óhajtuk megsemmisíteni a történelmi hagyományokkal rendelkező népeket. [...] Egy jó németből vagy például egy jó magyarból nem akarunk képmutató románt faragni, aki feladja múltját, s valamilyen haszonért eladja lelkét; mert ez nem volna előnyös a román nép számára, hanem alattomos méreg, amely az egész nemzetre káros lehetne. A nemzeti lélekre erőszakolt kényszer mindig azok ellen fordul, akik a kényszert kieroszakolják.”¹⁹ S a nagy román tudós emberi megnyilvánulásaiból még csak egyetlen gesztust ragadjunk ki: egyetértő hangú levelét Berde Máriához, amikor a két évvel korábban — Iorga javaslatára — Meritul Cultural román érdemrenddel kitüntetett magyar íróról arról terjeszt fel hozzá panaszt „kifogástalan románsággal” fogalmazott levelében (Iorga megállapítása), hogy a tanárok számára akkor kötelezővé tett nyelvvizsgán egy rosszindulatú tanfelügyelő megbuktatta őt, a *Luceafărul* fordítóját. Iorga kézírásos levelében²⁰ megígéri, hogy közelbelis Angelescu közoktatásügyi miniszternél, s másnap már el is küldi borítékban a miniszter táviratát, mely így szólt: „Roth-Berde asszony felmentést kap a vizsga alól. A legőszintébb érzésekkel Dr. Angelescu.” Iorga emberi nagysága és bátorsága azonban akkor mutatkozik meg igazán, amikor a jobbratolódnak, a faszálódás éveiben — még miniszterelnökként — aláírja a Vasgárda feloszlatásáról szóló törvényt (1932. március 26.), majd később több ízben támadja Hitler politikáját: 1935. március 31-én például a *Neamul românesc*ben ír cikkeket, 1938. március 18-án pedig a rádióban tart előadást *Distrugeătorul civilizației* (A civilizáció elpusztítója) címmel. Ezért a bátorságáért, tudjuk, 1940 novemberének végén a nagy tudós életével fizetett...

Az Ady Endre és Egon Hajek verseit fordító Lucian Blagát²¹, aki a két világháború között Bárd Oszkár, Janovics Jenővel, Szemlér Ferencsel, Heinrich Zillichel és Oscar Walter Cisekkel levelezett²², ugyancsak a hármaskör kultúrközeledés barátai között tarthatjuk számon. 1923 elején a *Patria* hasábjain tiltakozik az ellen, hogy megakadályozták *Az ember tragédiájának* bemutatását a kolozsvári magyar színpadon²³, a következő évben Liviu Rebreanu-tól fordításokat kér magyar írók műveiből a *Cultura* számára, amelynek román szerkesztője²⁴, s példaképpen állítja író-társai elé Zillich Brassó-monográfiáját²⁵, azt javasolva, hogy hasonló kiadványokat kellene megjelentetni Nagyszebenről, Kolozsvárról, Iași-ról, Craiováról és más nagyvárosokról is. Ezt az érdeklődést romániai magyar és német írók (Áprily La-

jos, Bárd Oszkár, Berde Mária, Franyó Zoltán, Kádár Imre, Makkai László, Szemlér Ferenc, Harald Krasser, Heinrich Zillich és mások) Blaga verseinek és drámáinak a tolmácsolásával viszonyozzák. S e két ember — egy tudós és egy író — példája azt jelzi számunkra, hogy milyen gyümölcsöző együttműködés jött létre a kultúrák jeles képviselői között.

„Csak politikusaink és politikusaik el ne rontsák!” — olvashatjuk a *Brassói Lapok* egyik 1929-es vezércikkében²⁰, s ez az aggodás nem volt indokolatlan. A kormányzó pártok és a Magyar Párt hivatalosai nem nézték jó szemmel az írói körök közeledését, a nacionalizmus és sovinizmus törvényekbe iktatott, de rejtett fegyvereivel is hadakoztak ellene, s az összeugraszás politikája nagyon is megfelelő céljainak akkor, amikor a nagy gazdasági világválság idején s a következő években el kellett terelni a figyelmet a tömegek fokozódó elszegényedéséről, a munkanélküliségről, a háborúra való készülődésről. Költői-történelmi példázattal azt mondhatnók, hogy amit a barátság Déva-varán a költők nappal felépítettek, azt a politikuskok éjjel nyíltan vagy alattomosan lerombolták. De az akkori magyarországi kormányok ellenséges magatartásának is káros hatása volt abban az időben, hiszen — így látja a *Brassói Lapok* cikkírója — „...kisebbségi sorsunk sokkal kedvezőbb lehetne, ha a magyar kormányzat belső és külső halfogásai nem adtak volna tápot vagy legalábbis ürügyet a [szomszéd] államok reakciós kisebbségi politikája számára.”²⁷

Politikai megfontolások miatt került a különböző vélemények keresztüztüzebe a ködös „erdélyi gondolat”,²⁸ amelyben román részről elkülönülést, az ország többi területétől való elzárkózási tendenciát láttak. Emil Isac például, akinek egy későbbi versében²⁹ Erdély „aranykút”, „szép szívárvány”, „méz édessége”, „mosolygó gyermekorca s virág bimbója”, „végtelen álom, tág terek”, „legszebb mesék legeszegebb meséje”, 1930-ban a vita kapcsán egy interjúban így válaszol: „Erdély... Erdély... Erdély...! Ez a folytonos sóhajtozás félbemaradhatna, inkább mondjuk azt, hogy minél több XX. századot, minél több Európát és minél több fővárosi ízet és jelleget adjunk az irodalomban és művészetben.”³⁰ Az *erdélyiség* fogalmának tisztázatlanságát, elmosódottságát fejezi ki Tamási Áron vallomása is, amikor Budapestről „radikalizmussal” vádolják az erdélyi írókat: „Bevallom: nem tudom érthető módon nevéni nevezni ezt a fogalmat. Csak megközelíteni tudom, és sejtíteni tudom körülrakott képekkel. Talán maga a történelem sem tudta teljesen kifejezni még ezt a Valamit, ami nem is fogalom tán, hanem értelem és érzés, vajúdás és sors, valóság és titok. Vagy divatos szavakkal úgy tudnám mondani talán: a transzylvanizmus különböző fajok életének találkozása fenn az emberi magaslaton. Én ezt vallom erdélyiségnek.”³¹

Csaknem egyidőben, tehát a húszas évek végén vita zajlik a kisebbségi írók belépéséről a román Pen-klubba. Nichifor Crainic, a *Gîndirea* szerkesztője és spiritus rectora, aki misztikus tradicionalizmusába spengleri eszméket vegyített³², fő szorgalmazója a belépésnek³³. Az Áprily—Zillich-levelezésből³⁴, valamint Kuncz Aladár³⁵, Kacsó Sándor³⁶ és Spectator (Krenner Miklós)³⁷ akkori cikkeiből áll össze az a kép, amely rámutat a vita politikai hátterére, arra, hogy a kisebbségi írók csak bizonyos jogok (többek között külön alosztály) biztosítása s a becületlen politikai küzdelem programba foglalása esetén akartak csatlakozni, hiszen — ahogy Kuncz Aladár írásában képletesen megfogalmazta: „A kisebbségi irodalom fája lomboszatával és virágaival nem borulhat össze a többségi irodalom fájával, míg a politikai elfogultság fejéje gyökereit hasogatja.”³⁸ Vagy ahogyan Kacsó Sándor írta: „Fenségesebb és szebb hivatást még nem osztott ki a Teremtő embereknek, mint a romániai íróknak, ahol három náció egymásbaroppanásából kellene kinevelniök a jövőendő emberét. Ha Románia írói közösen vállalják ezt a hivatást, akkor nem szabad gyáván meghátrálniok, akkor nem maguk közül kell kiküszöbölniök a vajúidő élet problémáit, hanem vállalniok kell a harcot! Minden náció írójának a maga fajtája felé és ellen is, *ha kell*, mert tennivaló minden irányban akad elég. Az íróknak nem *menekülniök* kell a harctól, hanem lélekkel belevegyülniök, hogy kiküszöböljék a harcot.”³⁹ A Pen-klub későbbi sorsa⁴⁰ azt mutatja, hogy az aggályokat hirdetőknak volt igazuk: ez az írói tömörülés nem vállalta a harcot, és alig bizonyult többnek üres egyletesdinél. Ám ez mégsem akadályozhatta meg a kölcsönös megismerésen munkálkodókat⁴¹ abban, hogy teljesítsék — a nehéz körülmények közepette is — vállalt küldetésüket. Eppen erről vallott 1935-ben a magyar irodalom akkor még fiatal barátja, a költő Eugen Jebeleanu: „Az az örvendetes alkalom, hogy hosszabb időt élhettem Erdélyben, közvetlen és eléggé szoros kapcsolatban a magyar kisebbségi értelmiségi körökkel és alkotókkal, lehetővé tette, hogy megismerjem és megértsem őket. Még tovább, hogy megszeressem. Egyetleneggyel sem találkoztam, aki ne emlegette volna keserűséggel, mennyit lehetne ten-

ni a kölcsönös megértésért, s mily kevés történik. Az utóbbi időben mintha tisztulnának a vizek. Új szelek fújnak, a fiatalságé... S a fiatalság megértő. Az erdélyi román folyóiratok részéről ilyen dicséretreméltó törekvéseket tapasztaltam: a »Gánd románesc«, a »Pagini literare« és a »Familia« meg akarja ismertetni olvasóival a magyar kisebbségi irodalmat.⁴²

Igy bizonyították be a szellemi közeledés különböző nyelveken író, de azonos szándékú hívei, hogy az a Cserei-féle „háromlábú szék“ valóban csak úgy állhat szilárdan, ha egyik lába sem rokkann meg. Érvényes erdélyi tanulság ez a ma és a jövő számára is.

JEGYZETEK

1. Friedrich Müller-Langenthal: *Az erdélyi lélek*. (Dr. Rajka László fordítása.) Pásztortűz, 1926. 13:304.
2. Dr. György Lajos: *Erdélyi szász számunk*. Pásztortűz, 1926. 13:289.
3. R. Berde Mária: *Az én apám*. (Erdélynek) Pásztortűz, 1928. 7:145.
4. Két összefoglaló tanulmányra hívjuk fel a figyelmet: Izsák József: *Az „Erdélyi Helikon“ és a román irodalom*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1968. 2:257—267. — Michael Kroner—Elisabeta Dinu: *Die Bemühungen der Zeitschrift „Klingsor“ um einen rumänisch—deutschen Dialog*. In: *Interferenzen. Rumänisch—ungarisch—deutsche Kulturbeziehungen in Siebenbürgen*. Herausgegeben von Michael Kroner. Dacia Verlag. Cluj, 1973 [1974]. 217—247.
5. Tavasz Sándor: *Etikai szempontok a románság és magyarság viszonyának megítéléséhez*. Erdélyi Helikon, 1934. 9:666.
6. * * * *Eftimiu Budapesten*. Brassói Lapok, 1931. április 29:4.
7. Kacsó Sándor: *A havas balladái. Román népballadák és románcok Kádár Imre fordításában*. Brassói Lapok, 1932. május 15:5—6.
8. Osvát Kálmán: *Ideea Europeană*. Zord Idő, 1920. 15. (augusztus 1.):650.
9. Uo.
10. A Kolozsvárt megjelenő folyóiratról lásd Dávid Gyula: *Tudomány — irodalom — művészet négy nyelven*. In: *Korunk Évkönyv 1974*. Tanulmányok a romániai magyar sajtótörténet köréből. Kvár, 1974. 237—246.
11. R. Berde Mária: *A kultúracsere-akció kis tükre*. Pásztortűz, 1932. 10:162.; Molter Károly: *Kultúracsere Marosvásárhelyt*. Brassói Lapok, 1932. április 14:8.; * * * *Rumänisch—ungarischer Kulturaustausch in Neumarkt (Marosvásárhely)*. Klingsor, 1932. 4:159. — A cikkekből kiderül, hogy Berde Mária Ion Chinezu román nyelvű erdélyi magyar irodalomtörténetéről, Kabdebó Erna Veronica Micléről (Eminescu szerelméről), Molter Károly pedig több szász íróról (Heinrich Zillich, Erwin Wittstock, Otto Folberth, Adolf Meschendörfer, Ernst Jekelius, Egon Hajek, Herman Klöß) tartott előadást.
12. Engel Károly: *Hidverők példamutatása*. Korunk, 1970. 6:853.; Ion Isaiu: *A testvériség városa*. Igaz Szó, 1971. 10:497—499.
13. *Cine sint și ce vor sașii din Ardeal*. [Kik és mit akarnak az erdélyi szászok.] Expunere din izvor competent, cu o prefață de Nicolae Iorga. Tip. „Cultura neamului românesc“. Buc., 1919. — Kétnyelvű, román—német kiadása: *Die Siebenbürger Sachsen. Wer sie sind und was sie wollen*. Herausgegeben von Paul Philippi. Böhlau Verlag. Köln—Wien, 1969.
14. Az 1928-ban indult *Cuget clar* című folyóiratában írott egyik tanulmányát 1932-ben kis könyv alakjában is kiadja *Contra dușmăniei dintre nații. Români și Unguri* címmel. Magyarul 1940-ben jelent meg: *A nemzetek között levő gyűlölködés ellen. Románok és magyarok*. Fordította István Krisztina és Fosztó Olga. Imprimeria națională. Buc., 1940.
15. Ez a beszéd megjelent: *Francisc Rakoczi al II-lea, înviatorul conștiinței naționale ungurești, și românii*. Tipografia „Carol Göbl“. Buc., 1910.
16. Kovács Ferenc: *Bitay Árpád előadásai Nicolae Iorga szabadegyetemén*. Korunk, 1975. 9:712—716.
17. Nicolae Iorga és Victor Roth levélváltásában érdekes adatokra bukkanhatunk a két tudós kapcsolatait illetően: Michael Kroner: *Rumänisch-sächsische Kulturbeziehungen. Der Briefwechsel zwischen Nicolae Iorga und Victor Roth*. Neue Literatur, 1978. 1:51—63. [Három Iorga- és kilenc Roth-levelet Michael Kroner bevezetőjével és jegyzeteivel.]
18. Iorga és a kisebbségek viszonyáról lásd még Dan Berindei: *Nicolae Iorga centenariului*. Korunk, 1971. 8:1136.

19. Dr. A. Metter: *Zur Minderheitenerklärung der Ministerpräsidenten Iorga*. Klingsor, 1932. 2:74.
20. Nicolae Iorga levele Berde Máriának. [Vălenii de Munte], 1934. augusztus 22. Az Erdélyi Református Egyházkerület Gyűjtőlevéltára, Kvár. Dóczy—Berde-hagyaték, 1. doboz.
21. Adynak *Párisban járt az Ősz* (Prin Paris a umblat toamna) és *Sóhajtság a hajnalban* (Suspîn, în zori) című verseit tolmácsolta Blaga (lásd műveinek válogatott kiadásában: *Opere 3. Tâlmăciri*. Ediție îngrijită de Dorli Blaga. Editura Minerva. Buc., 1975); Egon Hajektől két verset fordított *Către creator* és *În brazde* címmel (*Cultura*, 1924. 2:165—166., Luca Moga aláírással).
22. D. Vatamaniuc: *Lucian Blaga (1895—1961)*. Biobibliografie. Editura științifică și enciclopedică. Buc., 1977.
23. Lucian Blaga: „*Tragedia omului*“. *Patria*, 1923. január 27:1.
24. I. Opreșan: *Coroșdența Lucian Blaga I*. *Revista de istorie și teorie literară*, 1969. 1:112.
25. L. B. [Lucian Blaga]: *Monografia Brașovului*. Adevărul literar și artistic, 1925. október 11:4.
26. * * * *Szászok és magyarok*. Brassói Lapok, 1929. szeptember 18:1.
27. Halász Gyula: *Karácsonyi üzenet Budapestre*. Brassói Lapok, 1931. december 25:18.
28. Az „erdélyi gondolat”-ról lásd Nagy György két alapvető tanulmányát: *A kezdeti transzilvanizmusról*. *Eszmetörténeti vázlat*. Korunk, 1973. 11:1652—1658.; *Gondolat és funkció*. *Bevezetés egy eszmetörténeti monográfiához*. Korunk, 1977. 4:250—254.
29. „1944 decemberében e földnek valóságos örömszolgáltárt szentel, melyben ujjongva törnek fel gondolatainak és érzelmeinek forrásai” — írja erről a versről Ion Brad (*Emil Isac, új eszmék szószólója*. Fordította Bustya Endre és Farkas László. Dacia Könyvkiadó. Kvár-N., 1975. 355.).
30. Bányai Ernő: *Isac Emil a költő, a művészeti felügyelő és az ember*. Brassói Lapok, 1930. december 29:6.
31. Tamási Áron: „*Azok a baloldali erdélyi titánok*“. Az *Erdélyi Helikon*, a magyar nyelv közössége és a transzilvanizmus. Brassói Lapok, 1929. március 4:4.
32. A „gîndirism” néven ismeretes irányzatról és Nichifor Crainicről lásd Ion Rotaru: *O istorie a literaturii române II*. (De la 1900 pînă la cel de-al doilea război mondial.) Editura Minerva. Buc., 1972. 355—368.
33. Nichifor Crainic: *A Pen-klub és a kisebbségi írók*. *Ellenzék*, 1928. szeptember 30:9—10.
34. Zillich 1928. szeptember 18-án és 24-én, valamint október 10-én értesíti Aprilyt a Pen-klubba való belépés újabb fejleményeiről, s e leveleiben többek között érdeklődik a magyar írók szándékairól is.
35. Kuncz Aladár: *A Pen-klub és a magyar kisebbségi írók*. *Erdélyi Helikon*, 1928. 4:245—248.
36. Kacsó Sándor: *A Pen-klub és a kisebbségi írók*. Brassói Lapok, 1928. október 11:1.
37. *Spectator*: *A Pen-Klub és az erdélyi kisebbségek*. *Erdélyi Helikon*, 1928. 6:427—431.
38. Kuncz Aladár: *i.m.* 247.
39. Kacsó Sándor: *uo*.
40. A magyar írók belépésére csak 1932 júniusában került sor. Lásd R. Berde Mária: *Magyar Pen-Club Erdélyben*. *Erdélyi Helikon*, 1932. 6:438—440.
41. Éppen a Pen-klub körüli vita idején jelent meg az erdélyi magyar prózaírók román nyelvű antológiája Líviu Rebreanunak, a Román Írók Egyesülete elnökének előszavával, aki szerint „Erdély nemcsak a magyarok, hanem a románok és németek számára is sajátos irodalom bölcsője. Az itt született íróknak közös jellemvonása van, amelyet eticizmusnak neveznek. Ezeknek az alkotóknak a művei sohasem pusztán játékok a szavakkal. Az erdélyi író, sokkal inkább, mint más földek írója, örökké összefonottnak érzi magát földjével, és a művészetet apostolságnak tekinti. Éppen ezért az erdélyi irodalom is hatalmasabban tükrözi vissza a nép lelkét, képességeit, örömeit és reményeit.” Kádár Imre: *Erdélyi magyar elbeszélők románul*. *Erdélyi Helikon*, 1928. 6:479—480.
42. Eugen Jebeleanu *Helicon* című írásából, amely a *Țara noastră* 1935. március 10-i számában jelent meg, idézi Izsák József: *i.m.* 260—261.

A Keleti Kapu és ami mögötte volt

Egy mindössze két számot megért folyóíratra érdemes-e emlékezni? Van-e mondandója egy hamvába holt irodalmi vállalkozásnak harminc év után? Ami kísérletnek számított a maga korában, megérdemli-e mai figyelmünket?

Hely és idő, történelmi múlt és vállalt szerep még a szerény kezdemények jelentőségét is megemeli. A körülményt és a teljesítményt együtt mérlegelő utókor feladata, hogy értékeljen és igazságot tegyen. Ennek révén az irodalmi próbálkozás és kísérlet figyelemreméltó és példamutató értékke nőhet az utód szemében.

Ez vár a Debreceni Magyar—Román Társaságra és mindössze két számot megért folyóíratára, a *Keleti Kapura*.

A magyarországi felszabadító harcok első szakasza, az ún. debreceni hadművelet 1944. október 29-én ért véget. Felszabadult a Tiszántúl és az országrész legnagyobb városa, Debrecen. Megalakul az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Néhány hónapig a tiszántúli nagyváros, a „kálvinista Róma” a felszabadult országrész fővárosa. A város egyetemein és iskoláiban megindul az oktatás. A felszabadult országrész haladó szellemi erői Debrecenben gyülekeznek. Az ideiglenesen fővárossá nőtt Debrecen mozgalmas életéről Veres Péter rajzolt visszaemlékezéseiben szemléletes képet.

Debrecen vezető és irányító szerepe a megújuló szellemi életben akkor is megmarad, amikor Budapest felszabadul, s a parlament és a kormány Pestre költözik. (A város a háborút és a front átvonulását nagyobb pusztulás nélkül vészelte át. A lakosság korán a demokratikus átalakulás oldalára áll, s számos országos jelentőségű kezdeményezés indul a város falai közül. 1946 júniusában például kulturális hetet rendeznek Debrecenben, s ennek keretében kétnapos írókongresszusra kerül sor. Az országos visszhangot kiváltó, a helyi és a pesti sajtóban többször idézett írókongresszuson hangzik el Lukács György előadása irodalmunk egységéről és feladatairól.)

A helyi művelődési erők összefogásának eredménye, hogy 1946 áprilisában megalakul a Debreceni Magyar—Román Társaság. Budapesten már fél évvel korábban, 1945. szeptember 21-én megtartotta alakuló-ülését a Magyar—Román Társaság. A Kodály Zoltán elnökségével működő pesti társaság — amint erről 1948-ban megjelent, fényképekkel gazdagon illusztrált kiadványa beszámol — néhány éves fennállásához több jelentős vállalkozás fűződik. 1946. október 25-én Mocsáry Lajos-émlékünnepélyt tart, 1947 áprilisában megrendezi a Román Kultúra Hetét Budapesten, ennek keretében megnyílik a Mocsáry Lajos Magyar—Román Kollégium, s több, a román szellemi és irodalmi életet bemutató könyvkiadványt gondoz (*Váradi hídverés*, Kovács Ágnes: *Möldvai mesék*, *Eminescu válogatott versei*, *Mai román líra*).

A Debreceni Magyar—Román Társaság tevékenységét viszonylag hátrányosabb helyzetben, de önállóan, a pesti társaságtól függetlenül, saját erőire támaszkodva folytatta. Ami a pesti társaságnak mindvégig csak óhaja maradt, a saját lap indítása, azt a debreceni társaság megvalósította: *Keleti Kapu* címmel folyóiratot adott ki.

A Debreceni Magyar—Román Társaság megalakulásának okát és előzményeit nem a néhány hónappal idősebb pesti társaság létében, hanem a helyi hagyományokban, a helyi szellemi erőiben és erőfeszítésekben kell keresnünk. A társaság a háború és a közelmúlt hónapok veszteségéből Bartók Bélát, Gulyás Pált és Mata Jánost tekintette magáénak. A *Keleti Kapu* búcsúztató-émlékező cikke szerint mindhárman olyan értékek harcosai voltak, amelyek a társaság „elődeivé” tették őket: „Ezt [ti. az egy és azonos erőpséget és igazságot] fedezték fel a román zenében és költészetben, s ennek a közvetítésére vállalkoztak a magyarság felé.” Mindhárman „kelet-európai közösségünk eleven hírelői”: Bartók a román népzene megbecsülésével mutatott példát; Gulyás Pál a román népköltéssel találkozott; Mata János már a háború előtt a debreceni egyetemen a román nyelv és irodalom lektora volt. Kettejüket debreceniségük miatt különösképpen jogosan tekintette „saját halottjának” a társaság. De a Debrecenben már korábban meglevő és most fölélénkült, új tartalmat nyert Ady-kultusz is („Dunának, Oltnak egy a hangja...”) ebbe az irányba húzott.

A hagyomány akkor ér valamit, ha van, aki ébreszti és elevenen tartja. A város hátrányosabb, vidéki helyzetéből is előnyt kovácsolt. A felszabadult Debrecenben számos olyan haladó értelmiségi találkozott, aki már korábban jó ismerője volt a román szellemi életnek, s akit nem kötött semmiféle hamis előítélet. Az ő tevékeny közreműködésük, kezdeményezéseik nélkül semmiféle hagyomány sem tudta volna létrehozni és megtartani a Debreceni Magyar—Román Társaságot. A debreceni Csokonai Színház már 1945-ben előadja Ion Luca Caragiale *Szemét szemért* (Năpasta) című kétfelvonásos drámáját Karácsony Sándor és Lükő Gábor fordításában. Karácsony Sándor a debreceni egyetemen tanított, Lükő Gábor a múzeum igazgatója és egyetemi magántanár volt. Mindketten a román kultúra ismerői és barátai. Amikor Karácsony Sándor hírére vette, hogy Avram P. Todor magyar nyelvet és irodalmat tanít a bukaresti egyetemen, válaszul a kurzusra elküldte neki *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* című munkáját. Lükő Gábor 1931 és 1933 között a bukaresti egyetem bölcsészeti karán tanult, s román és csángó falvakban végez néprajzi gyűjtést. A társaság létrehozásában, a munka irányításában kettejük szerepe a legjelentősebb. Tevékenységükhöz kiváló segítőirásakat találtak. Ilyen volt Komjáthy István debreceni tanár és műfordító, valamint Asztalos Sándor, aki a város szabadművelődési felügyelőjeként a közigazgatási és az olykor szükséges anyagi támogatást biztosította. A társaság törekvéseit Budapestről a nyelvész Kovács Ferenc segítette. Vegyük mindehhez hozzá Debrecen kedvező földrajzi fekvését, közelségét a szomszédos romániai városokhoz, Nagyváradhoz, Kolozsvárhoz („Debrecen a román határhoz legközelebb eső magyar kultúrközpont” — így fogalmazták ezt akkor), s a háború után rövidesen meginduló közvetlen vasúti összeköttetést, ami ugyancsak szerepet játszott a társaság létrejöttében és eleven munkájában.

A Debreceni Magyar—Román Társaság 1946. április 10-én tartotta alakuló közgyűlését. A társaság célja: sovinizmustól és nacionalizmustól mentesen, fölényeskedés és irigykedés nélkül a két nép barátságának a szolgálata, a román kultúra értékeinek megismerése és megismertetése, a kapcsolatok és kölcsönhatások elfogulatlan vizsgálata. A társaság kiadásában megjelenő lap mindezt így fogalmazta meg: „A Debreceni Magyar—Román Társaság célja a magyar—román kapcsolatok megerősítése, elsősorban Debrecenben és a Tiszántúl. Eszközei: a román nyelv, folklór, irodalom és művészetek ismertetése és a magyar irodalom román nyelvű tolmácsolásának elősegítése. Székhelye Debrecen. Hivatalos helyisége a Városi levéltár, Városháza. [...] A társaság tagja lehet minden 16 évet betöltött magyar állampolgár, aki magáévá teszi a társaság célját.”

A közgyűlés tizenhárom tagú tisztikart választott. Elnök dr. Karácsony Sándor egyetemi ny. r. tanár, alelnök dr. Kondor Imre egyetemi magántanár, ügyvezető alelnök dr. Lükő Gábor egyetemi magántanár, főtítkár dr. Kovács Ferenc, titkár dr. Komlósi Sándor... Ugyanez év végén, december 8-án sor kerül a társaság első évi rendes közgyűlésére is. A tisztikar két tagja, a sajtótitkárok kicserélődtek, s ezzel a társaság és a kiadásában megjelenő, közben megindított folyóirat, a *Keleti Kapu* között még szorosabbá vált a kapcsolat: a héttagú szerkesztő bizottságból hatan a társaság vezetőségében is betöltötték valamilyen tisztséget. Az 1946-os közgyűlésen mindössze fél éves múltra tekinthetett vissza a társaság, de a működésről beszámoló ügyvezető alelnök már jelentős munkáról adhatott számot. A közgyűlésen több figyelemreméltó indítvány is születik, többek között a főtítkár javaslatára tíz román tiszteletbeli tagot választ soraiába a társaság (dr. Petru Groza miniszterelnököt, Tudor Arghezi költőt, C. Brăiloiu zeneakadémiai tanárt, T. Demian festőművészt, G. Galaction író, teológiai tanárt, A. Golopenția egyetemi magántanárt, D. Gusti szociológust, a román tudományos akadémia elnökét, E. Isac költőt, A. Todor középiskolai tanárt és T. Vecsan egyetemi tanárt).

A Debreceni Magyar—Román Társaság működését számos eredmény kísérte. A társaság több száz kötetből álló, főként román nyelvű könyveket tartalmazó kölcsönkönyvtárt hozott létre, melyet a tagdij fejében használhattak az olvasók. A könyvtár alapját a román statisztikai hivatal kétszáz kötetes ajándéka, valamint a Nagyváradról érkezett több mint száz könyv vetette meg. A társaság kezdeményezte és megszervezte több romániai gyermek magyarországi nyaraltatását. A társaság vidéki társszervezeteket is létesített, így a Debreceni Magyar—Román Társaságnak helyi csoportja működött Pesten, Békésen, Mátészalkán, Hajdúnánáson és Földesen. A társaság nagy erőfeszítéseket tett a román nyelv iskolai és iskolán kívüli tanítása érdekében. Előbb a Fazekas Mihály Gimnáziumban indult meg a román nyelv tanítása heti három órában, harminc diák számára, majd a társaság kérésére az összes debreceni középiskolában és a tanítóképzőben megkezdődött a román nyelv tanítása az önként jelentkezők számára. Az egyetemen folytatódott Mata János munkája, a román nyelv lektori szintű oktatása. A társaság kezdeményezésére román nyelvi kurzusok indultak az egyetem Társaslélektani Intézetének nyíregyházi nyári

egyetemen, a debreceni Bartók Kollégiumban, valamint a dolgozók egyeteme hallgatói részére.

A magyar—román kapcsolatok fejlesztése és a román kultúra ismertetése terén a legjelentősebb, legmaradandóbb eredménynek a társaság gondozásában megjelenő *Keleti Kapu* című folyóirat megindítása és a társaság könyvkiadó tevékenysége tekinthető. A *Keleti Kapu* életrehívói kéthavonként megjelenő folyóiratnak szánták. A lapot Lükő Gábor szerkesztette. A szerkesztő bizottság tagjai: Domokos Sámuel, Kállai József, Koczogh Ákos, Komjáthy István, Komlói Sándor és Kovács Ferenc. A folyóiratnak mindössze két száma jelenik meg, 1946. novemberben és 1947. januárban. (A második már Debrecen város, valamint Hajdú és Szatmár megye szabadművelődési felügyelőségének támogatásával láthatott napvilágot.) Az első szám terjedelme 24, a másodiké 36 oldal. A négyoldalas, izléses, kétszínnyomású, rajzzal díszített borító belső oldalaira is került szöveg.

A lap tartalmát cikkek, szépirodalmi írások, képek és hírek alkották. A két szám terjedelme oly kevés, hogy jóformán minden írást külön föl tudunk sorolni. A tanulmány „rovatban” — Lükő Gábor a lap feladatait és célját megfogalmazó *Beköszöntője* és Koczogh Ákos a társaság halottait búcsúztató írása mellett — megjelent Angyal Endre *Régi magyarság — régi románság* című, a román—magyar kapcsolatok történetét áttekintő írása, Karácsony Sándor Ady-idézetet mottóul választó, személyes hangú emlékezése, Komlói Sándor *Keleti nyelvek az iskolában* című pedagógiai tárgyú cikke. Komjáthy István dolgozata *A magyar—román közlekedés lehetőségét* vizsgálta, s ugyane körbe vágott Lükő Gábor *A kibontakozás harmadik állomása* című cikke. A tanulmány „rovat” két legjelentősebb írása: Ion Luca Caragiale tanulmánya (*Politika és kultúra*), valamint dr. Domokos Sámuel két részletben közreadott bibliográfiai áttekintése (*A román irodalom magyar nyelvűen*). Domokos Sámuel, aki azóta megalkotta *A román irodalom magyar bibliográfiája* című nagy munkát (Buk., 1966), így emlékezik vissza a vállalkozás kezdetére: „A munkához 1946-ban kezdtem hozzá, s a két világháború közötti fontosabb irodalmi kapcsolataink eredményeiről összegezését közöltem a *Keleti Kapuban*, a debreceni Magyar—Román Társaság folyóiratában. Ennek anyagát bővítettem ki a folyóiratanyag feltárásával, és később 1950-ig kiegészítettem.”

A szépirodalmi anyagban néhány magyar irodalmi alkotás és néhány román fordítás jelent meg. Helyet kapott a lapban Nagy Szabó Ferenc emlékirat-részlete (*Mihály vajda és a székelyek*), Gellért Sándor 1943-ban írt, dokumentumértékű verse (*Deșteaptă-te române*), valamint Ion Creangă egyik elbeszélése (*János bácsi és az unió*, Komjáthy István fordításában), Tudor Arghezi két verse (*Ábécé*, ford. Komjáthy István; *Szélfióka*, ford. Balogh László), és a *Miorița* című román népbalada moldvai csángó változata. Külön figyelmet érdemelnek azok a kétnyelvű népköltészet közlések (négy Bihar megyei román népdal, valamint két kolinda Bartók Béla gyűjtéséből), ahol Komjáthy István műfordítása mellett a román nyelvű eredetit is közli a lap. E publikációkat kotta és a legszükségesebb folklorisztikai ismereteket tartalmazó közlések egészítik ki Lükő Gábor tollából.

A folyóirat illusztrációs anyagát Demian román festőművész rajza, régi román népi fametszetek (Menyhért József, illetve Kaplony György másolatai), magyar népművészeti tárgyakról készített rajzok (szalontai fejfa, nádudvári lisztesbodon) szolgáltatta. A lapban közölt hírek részben a debreceni, részben a budapesti Magyar—Román Társaság tevékenységét, könyvkiadványait ismertették. A második szám „előzeteséből” tudjuk, hogy a szerkesztőség az alábbi írások közlését tervezte, de ezek vagy nem készültek el, vagy terjedelmi okokból a második számból kimaradtak: *A dunai egyesülés problémái* (Kósa Győző), *Regáti román népdalok*, kottákkal (C. Brăiloiu gyűjtéséből), *Oláhok, románok vagy rumének?* (Lükő Gábor).

A *Keleti Kapu* mindössze két számot ért meg. Amit közölt, mennyiségi teljesítménynek talán kevés, de amit vállalt, és amire példát mutatott (különösen a bilingvis közléssel, a nemzetköziség elvének szinte tüntetőlegesen érvényesítésével), jelentős kezdeményezéssé avatja. Túlzás nélkül írhatta a debreceni *Néplap*: „Az izléses, román farafaragott metszetekkel díszített folyóirat nemcsak az országban lett népszerűvé: eljutott Romániába is, és Bukarestben, Nagyszalontán, Kolozsvárott, s mindenfelé, ahol kézbe vették, csak a legnagyobb elismeréssel szóltak róla.” A román kultúra magyarországi megismertetése, a román—magyar kapcsolatok ébrentartása, a közös történelmi és néprajzi hagyományok bemutatása terén a *Keleti Kapu* úttörő munkát végzett.

A lap jellegéből következzék, hogy nagyobb terjedelmű írások közlésére nem vállalkozhatott. Ezt pótolták a társaság könyvei, kiadványai. A könyvkiadói tevékenység különösen akkor került előtérbe, amikor a folyóirat megjelenése bizonytalanná vált, sőt meg is szűnt. A társaság Magyar—Román Könyvtár címmel kétnyelvű sorozatot tervezett. A sorozatnak csak első darabja jelent meg, *A Nap lako-*

dalma. A román népballadákat tartalmazó kötetet Komjáthy István fordította. A könyv 1947 áprilisában, ezeröttszáz példányban jelent meg Debrecenben. A kötet anyagát Lükő Gábor válogatta, ő írta a kísérő tanulmányt is. „Kétnyelvű füzetekkel szeretnénk úgy megalapozni a magyarság román nyelvtudását és a román kultúrában való tájékozódását, ahogy csak testvérek érthetik és ismerhetik egymást” — írta Lükő. Tanulmányában Ady és a román népköltészet összefüggéseit újszerű megközelítésben vizsgálja, a román balladaanyag eredetét, a különféle mítoszokkal való kapcsolatát elemzi, valamint azokról a szempontokról beszél, amelyeket — Elias Lönnrot munkájára emlékeztető módon — az anyag elrendezésében, eposzá formálásában követett. A kétnyelvű sorozatban a társaság a román népdalokból is készült egy kötetre valót kiadni, a könyv megjelenéséről azonban nincs tudomásunk. Helyette 1948 májusában, a Debreceni Centenárius Hét alkalmából megjelenik a *Vitéz Korbea* című román „hősköltemény” Komjáthy István fordításában. A kilenc részből álló balladafüzért — Asztalos Sándor bevezetőjével — már a város adja ki, a Magyar—Román Társaság debreceni csoportja közreműködésével.

A társasági élet, a gondozásában megjelenő folyóirat, a könyvkiadás közös célt szolgált: a román—magyar kapcsolatok elmélyítését, a román kultúra értékeinek megismertetését. A háromféle tevékenység azonos elveket követett. A társaság, a helyi újság, a folyóirat és a könyvkiadás összefonódását jól példázza, hogy például *A Nap lakodálma* című kötet anyagából korábban a debreceni napilap és a *Keleti Kapu* közölt részleteket, *A románok karácsonya* című cikket a *Keleti Kapu* közlése előtt a debreceni *Néplap* is átvette, ugyanakkor a *Keleti Kapu* román népdalfordításai a tervezett kétnyelvű, román népköltészeti anyagot tartalmazó kötetet előlegezték.

A fentiekből is kitetszik, hogy a társaság munkája nem valamiféle belterjes tevékenység volt. A Debreceni Magyar—Román Társaság a szervezet keretein túl is hatni, figyelmet kelteni akart. Sikerral ébresztette föl a román kultúra iránti érdeklődést a város szélesebb értelmiségi rétegében, sőt tevékenysége figyelmet keltett, kisugárzott az országban is. Ennek az erjesztő, a román kultúrát bemutató, ismertető munkának számos eredményét ismerjük. Az adatok, ha önmagukban nem mindig jelentősek is, de jelképesek. A *Vándortűz* című folyóirat 1947. évi 6. (debreceni) száma közli a városban élő költő, Kiss Tamás *A Dunához Orsovánál* című, a magyar—román barátság gondolatát kifejező versét, élén a Costa Careinek, Ady román fordítójának szóló ajánlással. A társaság Komjáthy István mellett másokat is a román nyelvű irodalom fordítására ösztönöz. A *Vándortűz* említett száma a debreceni költők ifjabb nemzedékéhez tartozó Balogh László Lucian *Blaga Beteg énekesek* című versének fordítását közli. A debreceni napilapok is rendszeresen helyet adnak román fordításoknak. Az egyik lap karácsonyi száma például közli *A románok karácsonya* című írást, mellette két román kolindát, továbbá közreadja Ion Creangă *Kuza fejedelem csókja* című elbeszélését; más alkalommal Demokos Sámuelnek a román szocialista költőkről írott cikkét publikálja. A román kultúra iránti érdeklődés debreceni kisugárzását érzékletesen mutatja, hogy a Csenki Imre vezetésével újjászervezett Kollégiumi Kórus 1947-ben a szomszédos népek zenéjéből a *Loc în rai* kezdetű román kolindát is szerepelteti műsorán. 1947-ben országosan megnőtt az érdeklődés a Debreceni Magyar—Román Társaság munkája s általában a román kultúra iránt. A pécsi irodalmi folyóirat, a *Sorsunk* új rovatot nyit *Dunatáj* címmel, amelyben a cikkírók rendszeresen ismertetik a román irodalmi és szellemi élet eseményeit, a román irodalmat bemutató hazai könyveket, köztük a debreceniek kétnyelvű kötetét, *A Nap lakodalmát*. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a *Sorsunk* 1947-ben a *Dunatáj*-rovaton kívül sorozatban közöl a román kultúrával foglalkozó tanulmányokat, s helyet ad Avram P. Todor *A román és magyar művelődés kapcsolatai* című írásának is.)

A Debreceni Magyar—Román Társaság újabb és újabb terveket szőtt céljainak megvalósítására, tevékenységének kiterjesztésére. Tudunk róla, hogy a társaság a meglévő helyi szervezetek mellett Nyíregyházán, Berettyóújfaluban, Makón és Szegeden is létre kívánta hozni intézményeit. Debrecenben magyar—román népi hét megrendezésére készült. A társaság néhány praktikus és akkor nagyfontosságú gyakorlati ügy szorgalmazását is föl vállalta. Javasolta a debrecenieknek a nagyváradi vásáron való részvételét, a román—magyar határon meginduló forgalom kitágítását, s a helyi lap tudósítója szerint „a román tudományos körökkel egyre szorosabbá váló, tényleg baráti kapcsolatok révén remény volt rá, hogy gazdaságilag is — tűzifaellátás stb. — haszna lesz a társaság munkájából a város lakosságának“.

E tervek megvalósítására azonban már nem került sor. 1947-ben megszakadt a *Keleti Kapu* megjelenése, elakadt a könyvkiadás, s ugyanez történt az ismeretterjesztő és a nyelvtanulást szolgáló tevékenységgel. „A román szellemi fórumok s a Kodály Zoltán figyelmét is elismerőleg magára vonó” Debreceni Magyar—

Román Társaságot előbb a budapesti Magyar—Román Társaságba olvasztották be, majd a társaság fokozatosan elsovadt.

1948 tavaszán már mint a Magyar—Román Társaság debreceni csoportja ad hírt magáról. Április 27-én tartják a Magyar—Román Társaság debreceni csoportjának díszközgyűlését, melyen a román népi alkotmány megjelenését ünnepelték, s a műsorban román művészek is föléptek. Komlói Sándor visszaemlékezése szerint a debreceni társaságnak diákokból álló tánc- és kultúrcsoportja is volt, s e kultúrcsoport az 1949-es magyarországi választások előtt a határmenti falvakban műsort adott, melynek keretében Komlói Sándor a Román Népköztársaság alkotmányát ismertette. A társaság utolsó nagyszabású megmozdulására 1949 tavaszán került sor: a Kossuth—Bălcescu-találkozó évfordulóján Debrecenben emlékünnepelet rendeztek, melyen az akkori román követ mondott beszédet, s Nagyváradról — Rajk László belügyminiszter telefonengedélyével — román határőrsztek küldöttsége vett részt.

A Magyar—Román Társaság debreceni csoportja 1949 nyarán tevékenységét véglegesen megszüntette. A „lelkes, hozzáértő tudományos gárda” szétszóródott, a társaság vezetői jórészt elsodródtak Debrecenből. Karácsony Sándor 1952-ben meghalt. Lükő Gábort Gyulára helyezik beosztott muzeológusnak. Komjáthy István egy ideig az 1950-ben megindított debreceni *Építünk* című irodalmi lapot szerkeszti, majd Budapestre költözik. Asztalos Sándor, a város kulturális tanácsnoka 1951-től fővárosi napilap munkatársa lesz. Domokos Sámuel a budapesti tudományegyetem előadótanáraként tevékenykedik tovább.

A Debreceni Magyar—Román Társaság mintegy háromeves fennállása alatt — rövid életű, de úttörő jellegű folyóirata, értékes könyvkiadványai s egész hasznos tevékenysége révén — emlékezetre méltó és ma is tanulságos példát adott a kulturális értékek kölcsönös megbecsülésére és ismertetésére, a magyar—román barátságra és együttműködésre.

HORVÁTH IMRE

LABIRINTUS

Beötörtem hatvan ajtót,
bejártam hetven termet,
hervadtak bennük harcok,
és hősködtek szerelmek.

Vasajtó nyílik hátul,
lepattan önként zára,
s előttem sarkig tárul
egy hontalan hazára.

UTOLSÓ FELVÉTEL

Éles lencse a haldokló szeme.
Rémekeket rögzít rejtett kamerája,
vagy szigortalan szépségekre villan
a magnézium-robbanású perc?
Isten tudná csak levetíteni:
porrá égett az utolsó tekeres.

UTÓREZGÉS

Eljön a nap
tintám befagy,
felszállnak a papírlapok,
zizegésükben zúg a kín,
s mint holtak állán a szakáll
kivirágzanak ujjaim.

ÜDVÖZÜLT TELEK

Farkastorkokba menny fagyott
az üdvözült telekben.
Poklot csak bennünk gyűjthetett
a kiüvölthetetlen.

HALOTTAK NAPJA BÉCSBEN

Befonnak egyszer téged is
valami pompás koszorúba
idegen lesz majd és hideg
minden akár e bécsi utca
elgurulsz mint egy villamos
utánad felgörbül a vágány

kutyatej páfrány
tör át a járdán

kit érdekel hogy erre jártál

Oszlopnak vetett háttal
hallgattam az ágoston-rendiek
fehérre meszelt templomában
hallgattam a rekviemet

Mert a legárvább akinek
még halottai sincsenek
bora ecet könnye torna
gyertyájának is csak korma
álldogálhat egymagában
kezeben egy szál virággal
mert a legárvább akinek
még halottai sincsenek

Mondják hogy itéletidő tombolt
összeért a temető s a mennybolt
vízszintben állt ösvénnyel az árok
egymást se látták a gyászhuszárok
toccsantak térdig tövig derékig
senki se látta mégis beszéltek
és a sírok is mint a leláncolt bárkák
táncoló farukat föl-le-föl dobálták
volt minden egérlyuk gurgulázó korszó
s hogy elúszott volna akkor a koporsó

dunából tengerbe
ki az óceánra
dunából tengerbe
ki az óceánra

úszik a koporsó
zene a vitorla
úszik a koporsó
zene a vitorla

Menjen innen kis vörös gömböc
rúgott felé a fitos kis kóristalány
és wolfgang amadeus mozart
a megszégyenítéstől még vörösebben
kioldalgott az öltözödből
a gnädige frau nem győzte várni
a kocsi nemsokára visszajön
hajolt földig a cseh portás
és wolfgang amadeus mozart
kilépett az utcára
föltekintett a csillagokra
a csillagok épp akkor kezdtek

fürödni a fölérkezett muzsikában
és wolfgang amadeus mozart
megtörülgette homlokát
és nekivágott gyalog

Dunából tengerbe
ki az óceánra
úszik a koporsó
zene a vitorla

Mit szólhat isten amikor
heréltek zengik az ő dicsőségét
csupa semleges hang neutrum
neutrum neutru-u-um

Mondják sőt írja az histoire de la
encyclopédie de la pléiade egyébként
kolozsvárott a vasile alecsandri tíz szám
alatt
lakó dr schuller rudi barátom bárkinek
aki
franciául nem értené szívesen magyarra
németre vagy románra fordítja azt a részt
hogy a nagy utazók les grands voyageurs
állítása
szerint a legistenhátamögöttibb les plus
lointaines
civilizációk bennszülöttei akik a
szomszédos
törzs tamtamja iránt is teljesen
közömbösek valának
egyedül mozart zenéje hallatán kezdtek
hegyezni a fülük

Fehér templomokban
fehér imádságot
hej regő rejtem

fekete templomban
fekete imát
hej regő rejtem

fehér templomokban
fekete imát
hej regő rejtem

fekete templomban
fehér imádságot
hej regő rejtem
azt is megadhatja
az a nagy úristen

Gágogó ludakkal
hápogó récékkel
tetves csirkékkel
varas malaccal egy-
közös tenyérnyi udvarról
alkoholmámorban fogant

koszos kis kölykök
serege bámul
a hangnál sebesebben
tovaivelő gépek egére

szállj le világ
állj meg világ
sohase érünk utol

Oszlopnak vetett háttal
hallgattam az ágoston-rendiek
fehérre meszelt templomában
hallgattam a rekviemet

Dies irae dies illa
szórhat szikrát a favilla
festve dívat a szempilla

megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni

az a nap ha mégis eljő
lobbot vet égen a felhő
lábom lángol minden erdő

tüzet immár sokat láttunk
égő várost is csodáltunk
poklok poklára is szálltunk

megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni

csak a bíró késett eddig
bűn bűn alól új bünt vedlik
s nem tudhatjuk vajon meddig

tartatunk ítélet nélküli
s mit bűnhődünk azt is végül
nem róják-e vissza vétkül

megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni
megásni tűz elföldelni

Iám a kétség belénk dobban
hihetünk-e vajon abban
mi sem marad megtorlatlan

Ezerkilencszáznegyvennégy június
másodikán
nagyvárad szőnyegbombázásakor egy
anyának
négy szép gyermeke maradt a romok
alatt

kettő négy hat nyolc
éves korukban ölték meg őket
mondja el minden esztendőben a
feleségem
amikor idáig ér a naptár-igazítással
ez az ő békeverse

poklot miattuk ki reszket
aki győzött aki vesztett?

bűn a vég és bűn a kezdet

Kezdem megszokni hogy a kéz
nehezen moccan kézfogásra
elmarad vidám parolája
s a tekintet semmibe néz

még szelídnek indul a szó
de már a mondat enyhén karcos
és sejteti a riadót
mely mindnyájunkra annyi bajt hoz

jó volna kezdet rázni ismét
s a vállat átölelni testvér
mielőtt bután el nem esnék
mielőtt bután el nem esnél

Én királyom nagy királyom
ki születettél kolozsváron
gyertyámot most érted gyújtom
szál virágom néked nyújtom

mennyben s pokolban szószóló
légy érettiünk közbenjáró

[...]

Küküllő-angara
maros-mississippi
küküllő-angara
maros-mississippi

hazamegyek haza
már maga se hiszi
hazamegyek haza
már maga se hiszi

szóródik folyton porlódik
él pedig folyton porlódik
szabófalvától san franciscoig
szabófalvától san franciscoig

Uram ki vagy s ki mégse vagy
magunkra azért mégse hagyj
ajtódon félve kaparász
kis szárnyával e kis fohász
gyermeki hangon gügyögget
dicsértessék a te neved

Aj miféle népek volnánk
szégyentől mért ég az orcánk
mivel vétettünk mi többet
mint akár a legkülönbek

vén zsidók ószövetségi
nyelvével kéne most élni
de hallgatunk senki sem mer
feleselni az istennel

verjed bartók verd a dobot
frakkod szárnya tüzet fogott
ég a kunyhó ropog a nád
tüzet fogott ég a világ

Harmincegy éves voltam amikor
krisztina a majdnemhogy meztelen
szép stájer lány egy pohár whiskyre
hívott engem a singerstrasse sarkán
szegény vagyok szivegkém s idegen

macht nichts mondta halottak napja van
megittunk aztán kétszer két felet
az zszussanna az szép német leány
bécsben lakik tiefengrab utcáján
was für ein gedicht
vier jahrhunderte alt
piros rózsza tündöklik orcáján
szép kaláris tetszik az ajakán
kit sok vitéz kíván
szép voltát csudálván
de csak heában szeretik sokan
lennék ma néked ingyen a zszussannád
de gyász a gyász halottak napja van
többet szólnom dolgunkról nem szükség
csókot adott kedvesen cuppanósat
s ittett elég ha két schillinget
hagyok a ruhatárnál

Hallgattam hát oszlopnak vetett háttal
az ágoston-rendiek
fehére meszelt templomában
hallgattam a rekviemet

Volt egy kevéске földünk kertünk
isten előtt se térdepeltünk
üggyel-bajjal de megvalánk
panaszra nem nyílt a szánk
fohászra is inkább szokásból
s hogy őrizne meg a kaszástól

Rólam is majd emlékezzél
megvizült hátamon az ing
mint a bujdosó kossuth lajosén
mikor a törökhöz folyamodott
megvizült hátamon az ing
olyan egy beszédet vágtam ki én is
rossz lábom a kapunyílásba vetve
nehogy becsaphassa az orrom előtt
mert akkor oda az egész virrasztás
égen volt még a
hajnalesillag amikor
odaültem a kapujába
nehogy elszalasszam ma is
megvizült hátamon az ing
akár a szegény kossuth lajosén
fél kezem a kapukilincsen a másikkal
botomat szorongattam mint a torkomat
a visszanyelt szavak
finomnak kellett lennem
különben nem érek célt
s ott rothad a kicsi rossz szénám
akárcsak a tavaly a kicsi rossz
szénám amit a tagútban kaszáltam
a tagútban s harmadában amit régebben
nagyidő elleni harangozás fejében
a minden háztól kijáró kupa
búza mellé ingyen jussolt a
falutól a harangozó
megvizült hátamon az ing
amíg kértem a mérnök urat
adna egy fogatot
arat a nép
mindenki a mezőn
áll az iga
ingyen eszik a ló
közérdek is hogy az a kicsi rossz

széna fődél alá kerüljön
a harmada csak az enyém
a harmada
majd meglátjuk úgy dél felé
hé-te-hé hé-te-hé
suhintotta felém a szót
úgy dél felé
hogy suhant volna válaszul a bot
de akkor oda a cél a kicsi
rossz szénám hé-te-hé csavarni
lehetett volna az inget a hátamon
mint a szegény bujdosó kossuth lajosén

ott égje el a tűz
vagy ott rothadjon itéletnapig

s már nem is a lába
a botja hozza
az én hetvenen túli
földig alázott
édesapámat

Róla is majd emlékezzél
akiért a földre jöttél
jézus meg ne feledkezzél

adjad hogy jó véget érjen

de szándékod felől kérdezd meg
mielőtt harsonáid megfuvatnád

Rikító rézpetúniák
szirmai gyémánt harmat
fürdőző gyűfók angyalok
tompórára rápall a karnagy

mise és mese csörgedez
eltrillázgat a szoprán
és földöntúli edeni
nyugalmat balzsamoz rám

Párától glóriás
puliszka-óriás

susog a tej
surrog a tej
csobog a tej
a bársonyos
az édes

csak ennyi kell
csak enni kell
csak ennyi kell
az esti
üdvösséghez

mise és mese csörgedez
köcsögök cserépfazakak
messzi beszéde hallszik
kérődző kedves bivalyokra
gondol a tej
s megalszik

Tu esti vápaie fără grai
de dincolo de matca mumii
te vany a lâng a szótalan
az áldott anyaméhen túli

világvégét érintő angyalok
szárnyaitól szoktál kigyúlni

ó itt maradnom adj erőt
örökre itt legyek megáldott
hol sötétet enyésznek el
gyilkos hiábavalóságok

nem tudhatja század se szem
oly mélyre nem lát olyan távol
hová fészkemre menekít
egy tűzpillangó a halálból

Befonnak egyszer téged is
valami pompás koszorúba
idegen lesz majd és hideg
minden akár e bécsi utca
wie die glocken ihren schall verloren
felejtéd hamar minden örömöd

Akarva nem akarva
itt meg kell állanunk
valami eltakarta
vezérlő csillagunk

pedig sehol egy felhő
nincs egy tenyérnyi folt
más csillag sines ha feljő
egymaga lesz a hold

ormok és tornyok dőlnek
egymásra hangtalan
minden ránc a földnek
kismul boldogan

ki elkezdett bevégez
nincs gondunk ezután
talpunk alatt a csöndes
gömbölyű óceán

Ahogy a harangok a harangszót
felejtém hamar minden örömöm

bort ide angyalkák az ajtóm elibe
világból válni akarok
szabadok közé szállni

Utána már semmi sem következhet
csak a lebegés olyan szegényen
akár egy hidrogénatom
de megkísérthet még a félsz
ha netán eszükbe jutna
elvenni az egyetlen megmaradt
elektronunkat is

így legalább
megvolna még a remény a tíz-husz
milliárd évnyi jövődőbe vethető
hit a föltámadásra
vagy valami ahhoz hasonlóra

I. FESZT LÁSZLÓ

ÁTMEGYEK a hollófejű galamb ruhatárán
átmegyek a hollófejű galamb pettyes ágyán
át a huzat utcáin

Permetez bennem halk eső és egyre koptat
formája lesz lesz lesz a kis sztalaktitoknak
esőköpenyben: hiszem hiszem hiszem

Pillangók potrohába bújtam
Most mindjárt eltűnök a sötét alagútban
s a smaragd kiütések leszáradnak testemről

A TŰZ KÖVEI KÖZÉ
a fagy kézigránátai
akarnak befészkelni
Suttogva küldöd a piros
pillangók lábszáracsontjait
Soha — soha — sohasem
felejtém el a korallfelhős
tengerek fedelét

Gondolkodás és biológikum

Napjainkban — a filozófiai antropológia kikristályosodásának körülményei között — az emberi lényeg kérdéskörén belül egyre inkább előtérbe került a biológiai és társadalmi tényezők dialektikus kölcsönhatásának problémája. Jelen közleményünk e problémacsoport egyetlen vonatkozását érinti: a gondolkodás és a biológiai oldal közötti dialektikus viszonyt.

Az utóbbi időben sokrétűen elemzik ezt a témakört, ismereteseek a biológizáló és pszichológizáló tendenciák a szaktudományokban, megjelent a genetikai strukturalizmus (J. Piaget), kibontakozott a filozófiában a fenomenológiai irányzat (E. Husserl, M. Heidegger), amely igyekezett elszakítani a tudatot anyagi alapjától. Mindez szükségessé teszi az említett reláció nyomon követését és általánosítását a marxista filozófia szemszögéből is.

A biológikum és a gondolkodás kölcsönös feltételezettségének, kapcsolatának feltérképezése megköveteli *elsősorban* annak tisztázását, milyen szerepet tölt be a biológiai tényező e viszonyon belül, mivel az ember biológiai felépítését nem tekinthetjük egyszerűen csak a gondolkodás megjelenését és működését feltételező alapnak, ez a faktor több ennél: a gondolkodás dinamizmusának forrása; *másodszorban* az elemzés során annak figyelembevételét, hogy a gondolkodás bonyolult bio-pszicho-társadalmi-kulturális jelenség; *harmadszorban* annak a leszögezését, hogy a gondolkodás biopszichikai eredete csak funkcionalitását határozza meg, de a gondolkodási formák tartalmát a kulturális és a társadalmi örökség determinálja.

Kiinduló alaptételeink a következők: a gondolkodás anyagi alapja a komplex emberi idegrendszer a maga bonyolult mechanizmusával, a szerkezet pedig éppen e mechanizmus révén funkcionális; a gondolkodásnak mint funkcionális jelenségnek közvetlen megnyilvánulási formája a beszéd; ez utóbbi — akárcsak maga a gondolkodás — hierarchikusan ráépül az agy irányította különböző idegfolyamatokra; a gondolkodás a pszichikai fejlődés csúcspontját jelenti, s az ember esetében a biológiai evolúció törvényei alá vannak rendelve a társadalom fejlődéstörvényeinek.

A tudományok feltárta tény — az, hogy a gondolkodásnak fiziológiai alapja van, és a fiziológiai energia átalakul értelmi energiává — fényesen igazolja az anyag és tudat viszonyára vonatkozó marxi-lenini filozófiai tételeket, melyek szerint a gondolkodás elválaszthatatlan a gondolkodó agytól, az „ész (értelem) tudat a természet nélkül, a természettel való egyezésük nélkül nem egyéb, mint ámitás“ (Lenin), a tudat és az anyag ellentétének csak szűk határok közt van abszolút jelentősége, abban a sarkalatos ismeretelméleti kérdésben, hogy mi elsődleges és mi másodlagos, ezen túlmenően ez az ellentét viszonylagos.

Az ember az előtte álló társadalmi feladatokat a gondolkodás segítségével oldja meg. Ebben a folyamatban központi szerepet játszik az agy. Az agy — a gondolkodás szerve — földolgozza a külvilágból nyert információkat, s ezeknek megfelelően dolgozza ki a választ. A szűk, redukcionista álláspont abszolutizálja e folyamatban a szomatikus-strukturális determináltságot. Ezzel a nézettel szemben hangsúlyoznunk kell, hogy a gondolkodás nem vezethető vissza a külső hatások nélküli spontán agytevékenységre (még ha bizonyos feltételek között ez is létezik). M. Golu és I. Stroeie helyes meglátása szerint „nem lehet szó egy sui generis belső aktivizmusról, s arról, hogy a gondolkodás spontánul születik az agy objektive (társadalmilag-történelmileg) meghatározott, belső sejtstruktúrájából“. (*Despre natura și structura gîndirii*. In: *Materialismul dialectic și științele moderne XII*. Buc., 1967. 226.) Tagadhatatlan, hogy az élet által fölvetett kérdések megválaszolásakor az agy válaszadásában — a fiziológiai folyamatokkal együtt — egy tartalmában társadalmilag meghatározott pszichológiai folyamat is jelen van, ez azt jelenti, hogy a fehérjeszerkezetek érzékeny és rugalmas mechanizmusának bonyolultabbá válásával végbemennek a gondolkodási műveletek (beszéd, emlékezés, figyelem stb.).

A beszéd társadalmi jelenség s egyben a gondolkodás fő eszköze, funkciója — akár a valóság elemzéséről, akár a megismerés objektivizálásáról, ismeretek átadásáról legyen szó —, s egymástól minőségileg különböző mechanizmusokat tartalmaz. A Kreindler afáziában szenvedő betegeken végzett kutatásai alapján kimutatta, hogy „a beszéd neurofiziológiai szempontból igen bonyolult teljesítmény, s egymástól különböző funkcionális szinteken megy végbe“. (*Mecanisme cerebrale*

ale limbii și gindirii. In: *Materialismul dialectic și științele naturii* III. Buc., 1962. 240.) A beszéd egyszerűbb funkciói könnyebben lokalizálhatók, kapcsolatban állnak a hallás és látás analizátorával, s a periférikus vagy agykérgi végződésekben realizálódnak, ezzel szemben az összetettebb emlékezési, szimbolikus, szemantikus és fogalmi elemeket magukban foglaló folyamatok az agykérgi szinten zajlanak le. Kreindler a pszichomorfológiai lokalizációban rejlő tévedések elkerülése érdekében hangsúlyozta, hogy a bonyolult funkcióknak megfelelő komplex idegállományt nem lehet mindig lokalizálni, mivel a funkció sok esetben az agy egész felszínéhez kapcsolódik.

A beszéd mind strukturálisan, mind pedig funkcionálisan igen bonyolult, tanulmányozásához morfofiziológiai és pszichológiai módszerekre egyaránt szükség van. A beszédet elemezni lehet fiziológiai eszközökkel, a hang kiejtésekor érzékeny műszerekkel észlelni lehet az izomműködést (a gégeének, a légzőszervek izmainak mozgását), de a különböző szóképzési vonatkozásoknak (tanulás, bevésés, emlékezés stb.) a vizsgálata már pszichológiai kísérletek révén történik. A modern technológia alkalmazásakor különösképpen fontos a pszichikai mozzanat feltárása, tekintettel arra, hogy a vizsgált összetett biofizikai és biokémiai folyamatok szoros összefüggésben állnak az érzelmekekkel, figyelemmel, akarattal, általában a szubjektummal, s így az egyén teljesítménye adott helyzetben gyakran kiszámíthatatlan.

Sok nehézségbe ütközik a gondolkodás neurofiziológiai mechanizmusának megismerése, mivel ezen az egységes folyamaton belül pszichológiai és fiziológiai mozzanatok kapcsolódnak össze. A nyelvet jellemző magasabb rendű folyamatok (elvonatkoztatás, általánosítás, fogalomalkotás) elemzésével behatolhatunk a gondolkodást jellemző mechanizmusokba. Lenin fölhívta a figyelmet arra, hogy minden szó általános, a nyelvben csak az általános létezik. A nyelvben konkretizálódó általánosítás mint a gondolkodás attribútuma egyazon mértékben pszichológiai jelenség (racionális tükrözés) és neurofiziológiai alappal rendelkező jelenség is, felépítésében jelen vannak a serkentés és gátlás, a feltételes és feltétlen reflexek stb. mint a gondolkodás feltételei. A gondolkodás nem kapcsolódik az egyik vagy másik, agykéreg alatti zónához, gyakorlatilag az agykéreg irányítása mellett az egész idegrendszer működését jelenti. A különböző központok beépülnek az egységes funkcionális-dinamikus rendszerbe.

Korunk tudománya nagy erőfeszítéseket tesz a gondolkodás bonyolult folyamatának megértése érdekében. A neurofiziológiai mechanizmus gondolkodásban betöltött szerepét vizsgálva lehetővé válik az, hogy a biológiai oldal és a gondolkodás viszonyát szélesebb összefüggésben értelmezzék. Ilyen látószögből boncolja a kérdést Piaget a *Biológia és megismerés* című művében, s javasolja „a gondolkodás biológiai elemzését“ azzal a céllal, hogy föltárhassuk: mi öröklődik át az emberi megismerésben.

A szerző ezt a vizsgálatást több okból is szükségesnek tartja. Elsősorban azért, mert a kognitív funkcióknak pszichológiai látószögből történő elemzése során úton-útfélen biológiai kérdésekkel találjuk szemben magunkat, így például főleg a szabályozás kapcsán a szervezet és a környezet problémájába ütközünk. Másodsorban általában a megismerés, de különösképpen a megismerés magasabb (matematikai) formái nem eshetnek kívül a biológiai nézőpontra, éppen az ilyen természetű kutatásoknak kell információkat szolgáltatniuk e folyamatokra vonatkozóan. Harmadsorban szükséges a biológiai szempontú taglalás azért is, mert a pszichológusok a megismerés funkcióinak kutatásakor gyakran a tanulás tényére és a környezeti hatásokra helyezik a súlyt, s a belső, biológiai tényezők homályban maradnak. Végül negyedsorban Piaget szükségesnek tartja az ilyen megközelítést azért is, mert az alkalmazkodás elméletének kidolgozásakor a biológusok nagy része megelégedezik a kognitív funkciók létezéséről.

Piaget azért tartja lehetségesnek a gondolkodás biológiai vizsgálatát, mert szerinte bizonyos megfelelők léteznek a megismerési formák és a szervezeten élet között annak következtében, hogy „egy bizonyos mélyebb szinten az életszerveződés és az értelmi szerveződés egy és ugyanaz“. (*Nașterea inteligenței la copii*. Buc., 1973. 55.)

A szerző az élő szervezet tulajdonságaiból, felépítéséből és folyamataiból indul ki, s megpróbálja felfedezni ugyanezeket az emberi megismerés működésében is. Kiinduló tézise: „az élet — tevékenységet jelent.“ S mivel a megismerés minden mozzanata tevékenység, szerinte jogos az analógia: „A szervezet legáltalánosabb funkciói — a szerveződési, alkalmazkodási, asszimilációs, konzerváló és anticipációs funkciók — mind föllelhetők a megismerés szintjén, ahol mindezek ugyanazt a lényeges szerepet játsszák.“ (*Biologie și cunoaștere*. Cluj, 1971. 222—223.) Az analógia azonban nem zárja ki a különbözőségeket. Piaget is hangsúlyozza, hogy „még ha a részleges izomorfizmusok [...] kétségtelenül közös mechanizmusokra utalnak

is, akkor sem lehet szó másról, mint részleges megfelelésről, annak az alapvető elvnek az alapján, hogy bár a megismerés funkcionális keretei megtalálhatók az élő szervezettségben, a megismerés mind kifinomultabb strukturái révén állandóan túlhaladják őket.“ (Uo.)

a) A megismerés és az élet egyik közös, Piaget által részletesen bemutatott funkciója az *egyensúlyozás* és az *önszabályozás*. Szerinte a megismerést szabályozó mechanizmusok minden szintje szoros kapcsolatban áll a szerves szabályozással. „A megismerési sémák — állítja Piaget — egymásból vezethetők le, s végső soron az ideg és a szerv részéről jövő irányítástól függnék, olyannyira, hogy a megismerés szükségszerűen beletartozik az élet megszervezésének egészébe.“ (I.m. 19—20.)

Ennek alapján a következő hipotézist fogalmazta meg: „a megismerési folyamatok egy és ugyanazon időben úgy jelentkeznek, mint a szerves önszabályozás eredményei, ennek lényegi mechanizmusát tükrözik, valamint úgy, mint a külvilággal kiépített kölcsönös viszony keretén belül a szabályozásnak a szervei.“ (I.m. 33.)

A szerves önszabályozás történelmi fejlődésében Piaget három fő szakaszt különböztet meg: az élet általános morfogenetikai szabályozását, innen a strukturális szabályozásra való átmenetet, majd a funkcionális szabályozásra történő áttérést. E harmadik periódusban nem anyagi tömeggel rendelkező, dinamikus strukturáltságú funkcionális formák jelennek meg. A megismerés mechanizmusát jellemző önszabályozó funkció az élőlények legstabilabb egyensúlyi formáit teremti meg, ezek például az értelmi strukturák. Az ilyen funkcionális szabályozás egy különleges szerv — az idegrendszer — segítségével valósul meg, de szorosan összefügg a szabályozás alacsonyabb formáival.

b) A megismerés és az élet másik, Piaget-től kiemelt funkciója az *asszimiláció*. A tudós szerint minden megismerésnek alapvető eleme az asszimiláció, sőt a megismerést az asszimiláció egyik sajátos formájának lehet nevezni, hiszen nem más, mint a tárgyaknak „funkcionális, nem anyagi bekebelezése, abban az értelemben, hogy e tárgyakat belefoglalja a cselekvés vagy érzékelés kereteibe, tehát nem veti alá egyes kémiai átalakulásoknak, csupán az érzékelés jellemző egyszerű fiziológiai reakciókba építi be őket“. (I.m. 63.)

Az emberi megismerés fókán az asszimiláció matematikai-logikai műveletek segítségével valósul meg. E műveletek igen fontosak, a legparányibb fizikai tény sem értékelhető másként, csakis a matematikai-logikai formák segítségével. Persze itt is kognitív asszimilációról van szó, a dolgok a cselekvés vagy érzékelés keretében, s végül az operatív vagy fogalmi sémákba szerveződnek.

A megismerés — Piaget szerint — az alany és a tárgy viszonya tekintetében is asszimiláció. Ebben a kölcsönös kapcsolatban egyfelől az alany tökéletesen alkalmazkodik a dolgok sajátosságaihoz, másfelől funkcionálisan beleszervešti saját szerkezetiségébe („a cselekvési és érzéki sémákba“) a tárgyakat. Ekképpen az alany tárggyá válik abban az értelemben, hogy saját sémáit a tárgyhoz idomítja, de tárggyá alakultságában sem lép ki önmagából, nem változtatja meg természetét, csupán megérti, megragadja, megismeri tárgyát.

c) A megismerési funkciók legáltalánosabb sajátosságainak egyike — a szerző szerint — az *anticipáció*. Ez a tulajdonság az érzékeléssel, a készségekkel együtt jelenik meg. Az organikus és kognitív anticipáció között azonban minőségi különbség van. Míg az ösztön „a meglepő anticipációknak valószínűleg tudatalatti rendszere“, addig „a gondolkodás interferenciái az anticipációkat az állandóan használt tudatos eszközök rangjára emelik“.

d) Fontos Piaget felfogásában a mindkét szintre jellemző *szerveződési funkció* is. Szerinte az élet minden formája, megnyilvánulása igazolja a szerveződés létezését, a kognitív folyamat sem létezhetne nélküle. A két szint organizációs funkciójában vannak közös elemek. Így elsősorban az invariánsok jelenléte, hiszen az egész logika a külső események megfordíthatatlan áramlásának megszervezésére szolgáló változatlan formák kialakulását jelenti. Kiemeli másodsorban az élő szerveződésre jellemző körszerűség és nyitottság (spirál) némi különbségekkel megmutatókozó jelenlétét a kognitív szervezettségben. Harmadsorban utal arra, hogy mindkét organizáció a differenciálódás és integrálódás irányába mutat. Negyedsorban aláhúzza azt is, hogy a szervezettség tartalma szüntelenül változik, az organizáció mozgékony.

A két szint e közös jegyein túlmenően azonban lényeges különbségek is megmutatkoznak. Így: az élőlények szervezettségére jellemző formák elválaszthatatlanok az anyagi és energetikai tartalmaktól, a kognitív szerveződés sajátossága viszont az, hogy a forma fokozatosan elszakad a tartalomtól. Ez a különválasztási folyamat az ösztönökben még alig körvonalazódik, az egyén — így a gyermek — értelmi fejlődésében viszont már jól megfigyelhető. A gondolkodás műveleteit megelőzően

az elkülönülés még nem határozott, de fokozatosan megmutatkozik a „konkrét műveletek” esetében, a mondat szintjén végzett operációk kialakulásával pedig a formák egész csoportja távolodik el a tartalomtól, s olyannyira függetlenné válik, hogy lehetővé teszi a „formális” vagy hipotetikus-deduktív műveleteket, s ekképpen az önállósuló logika kialakulását. Piaget nem tárja fel e különbségek társadalomtörténeti okait, egyszerűen csak leszögezi, hogy az értelem „tiszta formái” — bármilyen legyen is biológiai eredetük — azt igazolják, hogy ezen a szinten létezik a szerves világ területén még meg nem nyilvánuló olyan erő, amely szétválasztja a formát a tartalomtól, s ez a gondolkodás premisszája. Ebből vezet le egy másik eltérést, nevezetesen azt, hogy a kognitív formák — a növekvő függetlenség folytán — jól konzervált struktúrákká válnak.

e) Minden biológiai és racionális-kognitív szerkezetben egyaránt jelen van a *rendszerezés* (klasszifikáció). A két szint közötti ilyen izomorfizmus mellett azonban e tekintetben is megmutatkozik a különbség: míg a biológiai szerveződésben a rend már a kezdeti fejlődési szakaszban megjelenik (a DNS-sel együtt), s minden biológiai szerveződés és tevékenység sajátja, addig a megismerés fókáin ez a rendszerezés a gondolkodás terméke, mégpedig egy olyan gondolkodásé, amely a maga tevékenységében is klasszifikált.

f) Az izomorfizmust az *alkalmazkodásban* is felfedezi: „Az alkalmazkodás kritériuma — írja — mindkét esetben a siker, akár a túlélésről, akár a megértésről legyen szó. [...] Bizton állíthatjuk, hogy az alkalmazkodott szervezet túlélése és egy átfogó elmélet sikere közös mechanizmusokkal rendelkezik.” (I.m. 191.) A kognitív alkalmazkodás Piaget elképzelésében a biológiai alkalmazkodás meghosszabbítását jelenti, de sajátos funkciói vannak, a szerves világ által el nem érhető szintre emelkedik. A kognitív fokon például az anticipáció sokkal gazdagabb, mint a szerves struktúrákban, a gondolkodás a matematikai-logikai eljárások segítségével pontosabban ki tudja számítani az események alakulását.

Az alkalmazkodás magában foglalja a *szabályozás* folyamatát is, a kognitív fok e tekintetben is magasabb rendű: itt az elvont és fogalmi formában jóval pontosabban történik a szabályozás. A kognitív alkalmazkodás belül a szerző különös jelentőséget tulajdonít a matematikai-logikai formáknak. Szerinte semmiféle tanulás vagy ismeret nem létezik a formakereteken kívül; ezeket a formákat „sem episztemológiailag, sem biológiailag nem lehet visszavezetni a velünk született ösztönfajta struktúrákra vagy a környezet és a tárgyak kiváltotta egyszerű lenyomatra.” (I.m. 75.)

A megismerés magasabb rendű formáinak (logika, matematika) elemzése során Piaget újabb hipotézist állított fel: az aritmetikai, geometriai struktúrák a tárgyakkal folytatott kísérletezés, az empirikus tapasztalatok alapján alakulnak ki az emberben, a logikai szerkezetek viszont mintha örökletesek volnának, bármilyen viselkedéssel kapcsolatban állnak, általános érvényű jelentkeznek az embernél mint racionális lényénél. Ez volna az emberi intelligencia öröklött része, ami abszolút szükséges a logikai műveletek fokozatos kibontakoztatásához.

A logikai-matematikai formák elemzésekor Piaget előtérbe helyezi az endogén tényezőt, az egyén tevékenységét a megismerésben. A szubjektum — szerinte — a matematikai-logikai műveletek segítségével feltárja a tárgyban rejlő rendszerességet, de felszínre hozza a szükségszerűséget és a jelentést is, amelyet maga a tárgy nem hordoz magában. A fizikai kísérletek során nyert ismeret egyenesen a tárgyból vonjuk ki, a logikai-matematikai vizsgálódás alapján szerzett ismereteket viszont nem a tárgyból magából, hanem a rá irányított tevékenységből nyerjük. A szám például endogén konstrukcióként jön létre, egy alkotófolyamatnak, az elvonatkoztató tükrözésnek, a gondolkodás kognitív folyamatának az eredménye.

Nem tagadhatjuk le Piaget érdemeit a gondolkodás és megismerés magyarázatában, különösképpen értékeljük az értelmi műveletek kialakulására és fejlődésére, az értelmi szerkezeteknek a megismerésben játszott szerepére, a gondolkodás és a biológikum között fennálló analógiára stb. vonatkozó nézeteit. Ezért értünk egyet Lenárd Ferenc Piaget-ra utaló értékelésével, mely szerint „csak a biológiában és a filozófiában egyaránt jártas elme képes ily sokrétű, gazdag elmélethez jutni, amelynek bizonyára még nagy szerepe lesz a mai lélektan képének kialakításában.” (*Válogatott tanulmányok*. Bp., 1970. 10.)

Bölcséleti szempontból Piaget általában kétségtelenül a materializmus oldalán áll, sok esetben közeledik hozzá, vagy éppenséggel azonosul a dialektikus materializmus álláspontjával. Episztemológiájában azonban pszichologizáló tendencia jelentkezik. Nézetünk szerint néhány gondolata (s bíráló megjegyzéseink főleg a *Biológia és megismerés* című művére vonatkoznak) távol áll a marxizmustól. Ezek közül megemlíthetjük a következőket: a gondolkodást és a megismerést a szerves anyag struk-

túrájának és funkcióinak meghosszabbításaként fogja föl, inkább biológiai-pszichológiai megközelítésben vizsgálja, s elhanyagolja a társadalmi gyakorlat szerepét, nem veszi figyelembe azt a ténytet, hogy a megismerésnek — akárcsak a gondolkodásnak a maga egészében — anyagi-energetikai alapja van ugyan, de elsősorban mégis társadalmi jelenség, s mint ilyen nemcsak a folytonosság, hanem a dialektikus megszakítottság is jellemzi. Miként a neurofiziológiai szerkezetek és a pszichológiai elemek között nem áll fenn egyirányú oksági kapcsolat, ugyanúgy a gondolkodás és a megismerés sem jelenti az élőlényeket minden körülmények között jellemző biológiai struktúrák funkcióinak egyenes folytatását. A funkcionális, szervezeti szerkezet, amelyet Piaget a folytonosság elemeként említ, csupán a gyakorlati tevékenység feltételei között jelenti a fogalmiság tartalmi feltételét, s éppen az emberiség társadalmi-történelmi gyakorlata biztosítja a struktúrák új tartalmát és új funkcionálisát.

Az alany és tárgy kölcsönhatásának kerete: a gyakorlat, s éppen e keret által valósul meg a megismerés. Csak ezzel a helyesbítéssel fogadhatjuk el Piaget gondolatát, mely szerint minden megismerés egyaránt magában foglalja azt is, ami kívülről jön, s azt is, ami az egyén tevékenységének köszönhető, az idegrendszer tevékenysége pedig nem korlátozódik az „impulzusok” vagy információk gyűjtésére, mivel az egyén a környezetet megváltoztatva reagál. Ez a gondolkodásban jelentkező aktivizmus magának a gyakorlatnak, nem pedig csupán a biológiai lényegként létező élő szervezetnek a megnyilvánulása. A praxison kívül az egyén aktivizmusa egyszerűen biológiai kérdés, a szervezet és környezet viszonyának sajátos esetét jelenti.

Piaget a *Biológia és megismerés* című művében túl nagy súlyt helyez a megismerés és a biológiai funkciók között létező analógiákra, ez elvezet a megismerés egyes kategóriáinak biologizálásához, s ezzel elhomályosodik a megismerés gnoszeológiai-praxiológiai és társadalmi oldala. A szerző néha eltörli a biológiai és a megismerő szféra közötti minőségi különbséget, vagy a gondolkodás gyökereit keresi túlságosan mélyen a biológikum talajában, vagy pedig a szerves világ funkcionális törvényeit terjeszti ki fölnagyítva az értelmi tevékenységre, megfedkezve arról, hogy a két területnek sajátos törvényei vannak.

Végezetül a gondolkodás és a biológiai szféra kölcsönös viszonyának van még egy vetülete: a gondolkodásnak a neurofiziológiai szerkezetek működéséhez viszonyítottan is tevékeny szerepe van. A gondolkodás aktivitása különböző módon kihat az emberi szervezet egyes funkcióira. A kísérleti adatok azt igazolják, hogy „egy valamit mozgató cselekvésnek eszmei ábrázolása tartalmazza annak a szervnek a mozgását, amelynek meg kell valósítania az illető mozgást, ezt az aktivitást egyszerű megfigyeléssel nem észlelhetjük, de elektronikusan rögzíthetjük.” (M. Steiriade: *Creier și reflectare*. Buc., 1966. 247.) Több szerző utal Jacobson kísérleteire; ezek azt mutatták ki, hogy egy súly felemelésének szubjektív elképzelése nyomán megfeszülnek a megfelelő karizmok. E feszültség fokozódik vagy csökken annak arányában, hogy a kép erősödik-e vagy elhalványodik. Számos más pszichológiai kísérlet alátámasztotta azt, hogy valamely mozgás eszmei ábrázolása ideomotorikus reakciókat eredményez. „Ha a szubjektum egy kapcsolókulcs elfordítására gondolt — írja Zörgő Benjámin —, mozgásba jön az ujj, s ez érzékeny műszerek segítségével könnyen lejegyezhető.” (*Psihologie generală*. Buc., 1970. 430.) Szerinte valamely probléma gondolati megoldása idején készenlétben állnak a testnek és a beszédnek a mozgásképzetei, csak hogy ezek gátlásos állapotban vannak, s így a mozgás nem valósul meg ténylegesen.

Ki kellene a továbbiakban emelnünk azt is, hogy a gondolkodás közvetlen eszköze. a nyelv az emberi szervezet biofunkcionális energiáját mozgósító és felerősítő tényezővé válik azáltal, hogy megjegyzi, általánosítja, rendszerezi és átadja a múlt tapasztalatait. Ennek következtében az ember képes arra, hogy urálja saját helyzetét, s tevékenységét mind magasabb szinten szervezze meg. Ebből következik, hogy a tükrözés emberi formája — vagyis a valóság emberi elgondolása —, valamint az emberi cselekvés szabályozása között (beleértve e cselekvésbe a biofunkcionális is) igen szoros kapcsolat áll fenn.

A gondolkodás aktív jellegére vonatkozó fenti fejtegetéseinket két megállapítással zárhatjuk: egyfelől ki kell emelnünk azt, hogy a gondolkodás aktivizmusának kérdését mindig bele kell helyezni a dialektikus materializmus determinizmuselméletének széles kereteibe, másfelől aláhúzzhatjuk azt, hogy a gondolkodás és annak tevékeny jellegét mint összetett jelenséget nemcsak oldalainak dialektikus összefüggésében, hanem társadalmi kapcsolataiban is nyomon kell követni, csak így tudjuk megragadni a gondolkodás bonyolultságát, konkrétságát és koronként változó sajátosságait.

GEORGE MACOVESCU UTAK A MŰVÉSZEZHEZ

A Grote Markt — a nagy piac, a főtér ott fekszik, ahol az 1100-as években tanyát vert néhány halász; itt és ebből született Haarlem. Ide érkezve az volt a benyomásom, hogy régen ismert városban járok. S valóban, láttam egypár reprodukciót az 1638—1698 között Haarlemben élt Gerrit Adriaenzoon Berckheyde képeről, amely 1696-ban készült, s a teret ábrázolja — és bevallom, ha nem láttam volna néhány gépkocsit egy parkolóhelyen, amelyekhez a mienk ugyancsak odafarolt, azt kellett volna hinnem, hogy semmi sem változott ama közel három évszázad alatt, amióta Berckheyde a teret megfestette. Vasárnap volt s kemény tél; a szél egyre erősebben fújt, a hó folyvást hullott, s nem járt senki a téren, amelynek tágas öble mintegy megtámaszkodott a Sant Bavo székesegyházban; ennek az épületnek egyébként semmilyen mondandója sem volt számomra, és nem éreztem szükségét, hogy benyissak. Mást kerestem, a Frans Hals múzeumot — s egy szívélyes hollandus útmutatása nyomán gyorsan és könnyűszerrel odajutottam.

Kíséröm és román barátaim társaságában elhagyom a főteret; néhány százada otffelejttett keskeny utcákban mentünk tovább. Jobbra és balra öreg házak vörös téglafalakkal és tetőkkel; olyanok, mint a téren. Hanem embert keveset látni, az utcák néptelenek. Sietni noszogat a fagy, a múzeum azonban zárva; nem tudtuk, hogy vasárnap később nyit — és a szél kegyetlenül füttyül a Groot Heiliglandon, e szűk, de annál hosszabb utcán, amely a Haarlemet át-szelő csatornák egyikénél végződik. Egy ideig sétálunk, szemlélődünk a háromszáz éves házak között, majd — hogy átjár a hideg — valami menedéket keresünk; minden zárva, csak nagy későre lelünk egy falatozót, ahova betérhetünk. Egy-egy pohár erős, illatos borókapálinkát hajtunk fel.

A múzeum, amely 1913-ban lelt otthonra a régi aggmenház, majd utóbb árvaház épületében, a haarlemi festőiskolát mutatja be; azt az iskolát, amely a tizenhatodik században nemcsak a hol-

land, hanem az európai festészet csúcsát is jelentette. Cornelis Corneliszoon van Haarlem (1562—1638), jóllehet tizenkilenc évvel volt fiatalabb, mint Frans Hals, egyik jeles képviselője ennek az iskolának, amely kiváló tájképfestőkkel büszkélkedik Jan van Goyen, Pieter de Moljin, Salomon van Ruysdael, Jacob van Ruysdael személyében, s amely főleg arcképfestői révén tett szert méltó hírnévre. Ez utóbbiak közül a legnagyobbat 1664 táján vezető személyeknek — ebben az évben kapta Frans Hals a megrendelést mindkét képre — nem volt valami értelmes arcuk, ellenben igen kifejező kezük volt; legalábbis a festő így ábrázolta őket, a régi flamand iskola hagyományát folytatva a tökéletesség szintjén. A két kép közül inkább a nők csoportja ragadott meg. Négy hölgy ül rajta sorban, s az ötödik, a felügyelőnő, akkori titulusa szerint a menhely „anyja” mögöttük áll, jobboldalt s némileg a háttérben. Nagyszerű a festő megjelenítő technikája; figyelmét ügyszólván csak az arcok és a kezek kötik le — a kezek elsősorban, melyeknek tartása, sőt „magatartása” páratlan erővel jellemzi e kapzsi, öntudatos, az egykori haarlemi társadalomban betöltött szerepükre, hatalmukra büszke nők egész pszichológiáját. Íme egyikük, akit a festő a kép előterébe helyez. Jobb keze — a ruha szárnyától félig elfedve — a csipőjén, kihívó tartásban; a tekintély, a hatalom fitogtatásának közönséges és arrogáns mozdulata. Bal keze azt mutatja, hogy min alapszik ez a hatalom; csontos, hosszan kinyújtott ujjakkal lapul a ruha pénzeserszényt rejtő zsebére.

A középen ülő előljárónők arca kifejezéstelen, kezük összemarkolva; ötölük



ne kérjenek semmit, nem adnak. Ellenben a baloldalt ülő nő tenyere felfelé és befelé görbül; ő adományt kér. Csupán a menhely „anya” kínálja valamivel társnőt; adni csak az anyai kéz ad ezen a hallatlanul kifejező festményen.

Hals képein egyes művészettörténészek a múlt századi impresszionista festők technikájának eredetét kutatják. Bizonyos rokonság tényleg megfigyelhető. Hals sok újat hozott a festészetbe, ám ha az ember elődei munkáit nézi ebben a múzeumban, vagy a flamand iskola jelesein munkáit a belgiumi Bruges képtárában, rájön arra, hogy az ő új technikájának mélyek a gyökerei; hogy egyik nemzedék a másiktól tanul, egyik a másik teremtette hagyományt folytatja, de állandóan gazdagítja is minőségileg új elemekkel — úgyhogy egy adott pillanatban már csakugyan új technikáról, új felfogásról, új iskoláról lehet beszélni. Frans Hals ebben a kicsiny, de gazdag központban, a tizenhetedik századi Haarlemben, olyan újításokat kezdeményezett, amelyek később lehetőséget nyújtottak egy új irányzat, az impresszionizmus kibontakozására.

Hosszasan álltam a *Haarlem látképe* előtt is; Hendrick Corneliszoon Vroom alkotása, akiről azt szokás mondani, hogy „jó riporter” volt, nemcsak mert korabeli eseményeket vitt vászonra, hanem azért is, mert festményei sok-sok részlete éles, tárgyyszerű képet nyújt az ábrázolt eseményekről vagy helyekről. Íme például ez a látkép Haarlemről, a tizenhetedik század első feléből — ha szabad így mondanom: profilból. Az előtérben széles csatorna, amelynek vizén vitorlások siklanak, tüntetően lengetve árbocaikon a hollandi zászlót. Az ölmészürke, de itt-ott kékkel — a csatorna vizén is megcsillanó kékkal — árnyalt égre jobboldalt egy szélmalom rajzolódik; a kép közepén a város a Sant Bavo székesegyházzal; baloldalt még két kisebb templomtorony, s hét vagy nyolc szélmalom a háttérben. A kompozíció klasszikusan, szinte túl klasszikusan kiegyensúlyozott, mégis a hitelesség friss levegőjét árasztja.

Ugyanezt a látványt nézte és festette meg Jan van Goyen 1649-ben, csak más szögből, más évszakban. Sötétben gomolygó fellegek takarják az ég kékjét, a hajók vitorlái lankadtabbak, mint az előző képen, s a zászlók sem lobognak; a szél itt erőteljesebb. Egy halászbárka távolodik a parttól, s a benne ülők közül egyik hálót von. A várost közelebről látjuk, közepén ugyancsak a katedrálisal, amelyet apró házak környeznek. Szélmalom nincs a képen; talán csak egy sejthető baloldalt, messze a háttér borongásában.

Salomon van Ruysdael, bár szintén tájképfestő, a mindennapi élet jeleneteit ábrázolja. Nem egy ilyen, egyébként banális jelenet mély művészi tartalmat hordoz a táj megfogalmazásának sajátos módja révén — amint például *Ferry* című festményén látjuk. Két, egymáshoz kötött deregleye úszik egy tengeröblön vagy tavon; emberek és állatok mindkettőben. A kép egyik felére, a jobb oldalra, bőséges fény vetül a vízfelületről; a másik felén ez a fény fokozatosan apad, a part felé haladva a tónusok egyre mélyülnek, s a parti parasztházakra és sötétzöld fákra már teljes árnyék borul. Noha a vízfelület nyugodt, baloldalt érzékelhető a tenger keltsége és örökös zajlása; a fák megdőbült, elnyomorodott törzse a nyílt tengerről újó viharos szélre utal. A képen mégis csend uralkodik, s ez főleg a háttérben meghúzódó templomtornyos, békés faluból árad.

Még finomabb árnyalatokkal adja vissza a holland táj szépségét a másik Ruysdael, Jacob — Salomon unokája. Tökéletes mesterségbeli tudásra vall *Táj dűnékkel* című festménye. Ezt mintegy harmadánál — a kép alsó szélétől mérve — a láthatár vonala osztja kettőbe; a láthatáron fehérlő homokdűnék, azokon túl a tenger. A dűnéken kívül az egész táj zöld, ámde nem egyhangúan, hanem sötét, barnába hajló árnyalatokkal variáltan. Egy szélmalom s egy vörös mellényes lovas hoz életet a tájba, mely annak ellenére, hogy alig néhány elem alkotja, egyáltalán nem tűnik kietlennek; az ég, a tenger s a kis darab szárazföld változatos kromatikája, árnyalatgazdagsága ezen a képen híven tükrözi Hollandia ama sajátos szépségeit, melyekről fentebb szóltam.

Mikor kijöttünk a múzeumból, a hosszú és szűk Groot Heiliglandon még élesebb, csipősebb szél fújtt. Egy apró ház portálján ezt olvastam: épült 1632-ben. Láttá-e vajon a házat Frans Hals? Lehet. A város akkor jóval kisebb volt. Az az épület, amely ma otthont nyújt a nevét viselő múzeumnak, 1608-tól áll.

Egy meleg, sárga fényben ragyogó szeptemberi délután megálltam Hobita községben, s felnéztem az égre. Oly magas itt az égbolt, mint sehol a világon; az észak felől felmeredező csipkézett, füstszürke hegyormok látszanak folyton magasabbra emelni.

Fenn, messze fenn, lomha felhők úsztak a szeptemberi délután levegőjében, akkora távolságban, hogy árnyékok sem vetettek az alattuk súlyos, szinte félelmes hallgatásba merült földre.

Lennebb szállva tekintetemmel, a házak tornácsolpait vettem szemügyre.

Faragott, cifrázott törzsükkel az ég felé nyúlánkoztak; úgy tűnt, hogy mozgásuknak nincs vége, s maguk is végtelenek, az ég nem támaszkodik rájuk.

Bementem néhány udvarba a faragott kapukon át. Hallatlan arányérzék vezetete amaz ismeretlen mesterek kezét, akik e gerendákat vésték és díszítették, akik a művészet szent borzongásával lehelték lelket a holt fába.

Egy-egy házban láttam az alacsony, kerek asztalt, körötte az alacsony, kerek székekkel — az étkezés szertartáshelyét és a hallgatás, hallgatva tanácskozási szentélyét.

Brâncuși, a modern idők legnagyobb szobrásza, Hobița szülötte. Ezt az égboltot látta, ezeken a kapukon járt át, ilyen asztal mellett ült. Majd elment Párizsba, és ott élte le egész életét, a Montparnasse-on. Egyszer azonban, amikor a hatvanat betöltötte, hazajött, és Tîrgu-Jiuban egy év alatt magasba lökte a Végtelen Oszlopot, mely túlnó az égbolton; felállította a Csók Kapuját, melynek íve alatt az élet öröme és fájdalma felé visz az utunk; s megfaragta a Hallgatás Asztalát a tizenkét székkal, amelyhez leülünk magunkba szállni nyugalmas vagy válságos perceinkben.

Hadd idézzek itt pár gondolatot e művek alkotójától. „A természet — mondotta Brâncuși — növényeket hoz létre, melyek a földből szívják tulajdon erejüket, úgy nőnek. Íme az én Végtelen Oszlopom, amely Tîrgu-Jiu számára készült. Ugyanazok a formák, egymást ismétlő romboidok, a talajtól a csúcsig, és a szobornak nincs szüksége sem talapzatra, sem alapra, hogy megtartsa. A szél nem döntheti fel, mert az én Oszlopom ellenáll neki a saját ereje folytán.“ Majd tovább: „Remélem, hogy néhány nap múlva felavatva látom Romániában. Harminc méter magas. Egyik barátom azt mondta, hogy nem fedezte fel a közkeret szépségét, ahol az Asztalt és a Csók Kapuját elhelyeztük, sem az olténiai mezők tágasságát, sem a Tîrgu-Jiu mögött mintegy háttérként képező Kárpátok elegáns nagyvonalúságát, csak akkor, mikor az elkészült Végtelen Oszlop felnyitotta a szemét. Egyébként ez az értelme a művész létének: hogy a világ szépségét felmutassa.“

Egy meleg, sárga fényben ragyogó szeptemberi délután hallgattam a Hallgatás Asztalánál, átmentem a Csók Kapujának boltzata alatt, és csókkal illetem a végtelenbe szökő Oszlopot.

S a közkeret szép volt, és az olténiai mezők fenségesen tágasak voltak; az ég magas volt, és messze fenn méltóságosan úsztak a lomha felhők; és észak felől füstszürke háttér gyanánt állt a Kárpátok elegáns vonulata.

Felkapaszzkodtam, majd leereszkedtem a New York-i Guggenheim múzeum spirális lejtőjén, hogy lássam Brâncuși huszonhárom rajzát és nyolcvannégy szobrát. Egykor a philadelphiai múcsarnokban és a modern művészet New York-i múzeumában néztem éppilyen megkövültlen a hobiitai paraszt remekműveit, s megfigyeltem, mennyire uralnak mindent a környezetükben.

Itt együtt láttam Brâncuși legjobb alkotásait, amelyekkel csak a Tîrgu-Jiu-i együttes művei vehetik fel a versenyt — s csak ekkor nyugőzött le igazán e páratlan életmű nagyszerűsége. Brâncuși szobrászata nem hasonló semmihez, ami előtte volt és utána következett. Mindenki hangsúlyozza, s teljes joggal, hogy Brâncuși a forma lényegéig jutott el; hogy mindent lefaragott, ami fölöslegesen rakódott a lényegre, s hogy szobrászata ezáltal vált egyetemessé — mert a forma lényege egyetemes. De ezt az egyetemet a zseniális szobrász a sajátossal ötvözte: a román népművészet formakincsével. Fából faragott absztrakt kakasa ismerősöm, hisz illesztettek az új házak tetőcsúpjára a Románia havasi vidékeiről való ácsok. Remek arányaival és erejével ható kariatidája tulajdonképpen nem más, mint egy román parasztház tornácának oszlopa: valamely névtelen mester munkája. E múzeumi műkincsek között, a Hudson folyó partján, élénkebben éreztem a román népművészet halhatatlan erejét, mint bármely parádés néprajzi kiállításon: itt maga a román nép teremtő szelleme volt jelen.

A látogatók — minden életkor, osztály, nemzet képviselői — a nagy világcsodáknak kijáró áhítattal vonulnak el e művek előtt. Nem dermedt némasággal, s nem lelkendezve, hanem nyugodt, tiszteletteljes csendben, lenyűgözötten Brâncuși szobrászatának szépségétől és értékétől: mindattól, ami benne oly híven kifejezi racionális és matematizált, de egyúttal a kozmosz feltárlásának nagy élményétől s titokzatosságától borzongó századunkat.

Felkapaszzkodtam, majd leereszkedtem a New York-i Guggenheim múzeum spirális lejtőjén, és ekközben olyan ritka öröm töltött el, aminőt csak a nagy szellemi értékek felfedezése nyújthat. Minden idők minden művészetének egyik legragyogóbb teljesítményét láttam. S ilyen öröm nem adatik meg mindennap az embernek.

Mikor azonban a kijáratnál hátrafordultam, hogy még egy pillantást vessek a spirális lejtőre és az itt elhelyezett Brâncuși-művekre, öröömöm egyszerre mély szomorúsággá vált. Búcsúznom kellett, talán örökre, a szépség eme pá-

ratlan kincstárától. Búcsúznom kellett valamitől, ami oly elevenen érezte velem, hogy élek — és a búcsú pillanatában fájdalommal tudtam, mint bármikor, milyen rövid a létem az itt látott időtállóságához, sőt halhatatlanságához képest. Félttem, hogy soha többet nem fogok gyönyörködni mindebben a klasszikus egyensúlyban és felülmúlhatatlan szépségben.

Reménykedve várom a bőségszaru szájának megnyílását országunk fölött. Majd akkor bátorkodom elkiáltani, hogy Tírgu-Jiura pénzt, fáradságot és képzelőerőt kell áldoznunk, hogy igaz értéküket megilletően mutassuk fel Bráncuși csodálatos alkotásait: a Csók Kapuját, a Hallgatás Asztalát, az Oszlopot, amely a végtelenbe suhan.

A szépség templomát kell megalkotnunk ott, tanúságul a jövő századok előtt arra, hogy mit adott a világnak népünk művészi géniusza.

Oda pedig, ahol a sétány kifut a Zsil partjára, a földre, amely megszülte s az egész emberiségnek ajándékozta a művészt, térjen vissza a hobijai paraszt — Constantin Bráncuși.

Reménykedve várom már azt a napot, s nem szünök meg álmodni róla.

Rubens antwerpeni háza — lehetne-e másképpen? — a Rubens utcában áll, amelynek Vaarstraat volt a neve, amikor festő lakója még nem volt világhíresség.

Egy esős novemberi vasárnap, a keskefahéj kő fedte flamand alföldről jövő elhatározottam, hogy látogatást tesz a házban. Mielőtt beléptem volna, a környékét vettem szemügyre, anélkül hogy túl messze kerültem volna tőle. Előbb egy közeli kis piac sokadalmában vegyültem el, virágot áruló nők s vékony drótból vagy gyalulatlan lécekből készült kalitkába zárt tarka madarakat áruló férfiak között. Hallgattam a virágárusnők kiáltozását, amint portékájukat — tulipánhagymáikat, krizantémjüket — kínálták flamand szóval; elnéztem vöröses hajukat, kidolgozott, vasos kezüket, soványka termetüket, s arra gondoltam, hogy vajon nem ugyanilyenek voltak-e ükanyáik, miközben Rubens oly délcegeknek, pirosló arcúaknak, keményhúsúaknak és bársonyos bőrűeknek festette őket. Ennyire megváltoztak-e a flamand nők Rubens korától napjainkig, vagy pedig Rubens álmodta-e vászonra, amit a valóságban szeretett volna látni, pompás otthona szomszédságában, az utcákon?

A ház egy tizenhatodik századbeli patriciusé, és több mint bizonyos, hogy Antwerpen városának nem minden polgára élt a mondott század végén ilyen

hozzaértéssel, alaposággal, jó ízléssel épített házban. A tömör homlokzat két, eltérő stílusú része — mintha két külön házat látna az ember — az udvar felé két szórnyban folytatódik; egyikben volt a lakás, másikban a festő műterme. Ma alig van meg valami abból, ami ezt a szép házat egykor díszítette, és azon különösen elcsodálkoztam, milyen kevés Rubens-kép látható itt. Mindig így volt ez? Lehetséges, hogy csupán más festők képeivel aggatta tele lakása falait egy ekkora művész? Nem, szinte hihetetlen. Jártam a nagy hálózobában, ahol a festő szép és fiatal felesége, Helene Fourment a gyermekeit világra hozta, és ahol maga Rubens 1640-ben, május utolsó előtti napján meghalt gutaütésben; nos, itt egy Veronese-képet láttam, és nem az olasz mester legjobb munkái közül valót, jóllehet tudott dolog, hogy az antwerpeni festő nagy elődjének több értékes képét őrizte. Veronese előtt nem sokat állodogáltam, annál tovább néztem viszont a tőle jobbra eső, aláíratlan Rubens-portrét. Ezt önarcképnek tartja a fáma, amit a művészettörténet még nem igazolt — engem azonban nem ez az eldöntetlen kérdés érdekelt, hanem a képkerekből rám tekintő arc. Már jóval túl járt a negyvenen Rubens, mikor itt megfestette önnön képmását vagy modellt ült valakinek. Vonásain látszik az idő nyoma, kusza haja megrikkult, de szemében a tapasztalt ember kételkedésével együtt — és annak ellenére — egy gyermek tudni vágyó, hinni akaró, áldozatkész lelkesedése csillog.

Miközben el-elnéztem a világ egyik-másik múzeumában Rubens nagy festményeit, sokszor eszembe jutott, vajon mekkora műteremben készültek. Itt, az antwerpeni házban a kérdés megszűnt kérdésnek lenni: elég tere volt mindent megfesteni, amit elképzelt. Műtermének méretei az első pillanatban nyomasztóak, rám legalábbis nyomasztóan hatottak, s úgy éreztem, a helyet megfosztja az alkotóműhely meleg meghittségétől a belső erkélyfolyosó, amelyet sötét, nemes fából való, súlyos oszlopok emelnek egy benyúló fölé, s amelyre lépcső visz fel. De ahogy telt az idő, és gondolatban benépesítettem a helyet nagy festőállványokkal, az erkély súlyos tömbje, az oszlopok fájának sötét színe egyszer csak belesimult a roppant terem hangulategyeségébe, abba a klasszikus összhangba, ami Rubens egész művészetét jellemzi. A finom kovácsoltvas-munkával ékes, nagy ablakokon a kinti borús november sápadt fénye lopakodott be. Mennyi napfényt ivott fel Rubens szeme Itáliában hat év alatt, ameddig a déli nap sugarai fürdette országban tanult, hogy aztán itthon szinte soha ne

hagyja eluralkodni képein a flamand partok bágyadt fénysegénységét!

Ma alig néhány Rubens-kép van még a műteremben: a festő olaszországi útja előtt készült *Ádám és Éva*, az olykor *Caritas Romana* címmel emlegetett *Kimon és Pero*, a *Napkeleti bölcs*, valamint az *Angyali üdvözlés*.

Más-más korszakból való, más-más felfogású és színvonalú festmények ezek; nem mondhatom, hogy a nagy Rubens felfedezhető volna saját alkotóműhelyében: Persze az antwerpeni Rubens-ház, melyben a festő 1615–1640 között lakott, nem képtár, sőt még csak Rubens képeinek gyűjteménye sem, de ennyi azért kevés.

Amikor kijöttem az utcára, majd újra átvágtam a piacon, a virágok s a tarka madarak között, a kidolgozott kezű, vékonyka kis flamand nők még egyre kiáltoztak, hangos szóval dicsérve tulipán-hagymáikat.

Egy napsütéses április-előn újra megnéztem a Drezdai Képtárat. Előbb az Elba partján sétáltam végig a frissen kibomlott virágoktól fehéről almafás kertek között, majd megmásztam a Betsei zöld-fekete szikláit, amelyek a *Bűvös vadász* egyik felvonásának zenéjére ihlették Webert; járkáltam egyet a köngsteini vár szürke, hideg, nedves falai között, s ezután tértem be a képtárba, megnyugtatón a tavasz s a századok lehetőségétől felzaklatott lelkemet az itt őrzött híres festmények látásával.

Rembrandt előtt időztem a legtöbbet. Nemrég jártam volt nála otthon is, Amszterdamban, s ekkor eszembe jutott a régi mondás, mely szerint „senki sem lehet próféta a saját hazájában“. Hogy az ember felfedezhesse az igazi Rembrandtot, Leningrádba kell utaznia, találkozni vele az Ermitázsban; látni kell a washingtoni National Gallery gyűjteményét; be kell járnia a párizsi Louvre termeit; s végül itt kell minél több időt töltenie, a Dresdner Galerie-ben. Otthon, Hollandiában, alig egypár darab van világhírét megalapozó nagy képeiből.

A rembrandti *clair-obscur* mindenütt végigkísért, ahol csak alkalman volt műveit látni, s nem tudom, miért épp itt gondoltam arra, mikor újra szembe találtam magam Saskia — ekkor még fiatal lány — kiszámított mosolygásával, miért épp itt tudatosodott bennem, hogy Rembrandt színei mennyire közel állnak az arany, olykor az óarany színehez. Az-e az oka ennek, hogy a festő a gazdag hollandusok aranybősége, az amszterdami aranyművesek, világszerte megbecsült ékszerészek korszakában élt, vagy inkább az, hogy annyszor látta az amszterdami alkonyatokat, melyeknek

lassan apadó fénye s növekvő sötétsége feledhetetlen *clair-obscur* árnyalatokba olvad?

Drezdai látogatásomon Rembrandt szomszédságában Johannes Vermeer várt rám. Mikor a már említett alkalommal Hollandiában jártam, a hágai Maurits-huis múzeumban hosszasan álldogáltam a *Lány arcképe* címmel katalogizált csoda előtt, s mint sokan mások, azt kérdeztem magamtól: nem ugyanolyan rangos-e a negyvenhárom éves korában ismeretlenül és szegényen meghalt Vermeer művészete, mint kortársáé, a nagy amszterdamié, ha ugyan nem rangosabb? Itt most újra elgyönyörködtem a *Levélben*, s még egyszer meggyőződtem róla, hogy Vermeer ugyanúgy mestere volt a kompozíciónak és a színek kezelésének, mint nagy elődei, s mint a kor flamand és olasz iskoláinak sok jeles képviselője. De mi ad a festményeinek valami külön varázst? Mi választja el Rembrandt zseniális szigorától, s biztosítja egyedülálló helyét a művészettörténetben? Nos, talán az egyszerűsége; nem képei egyszerűsége, hanem maga a festő természetes viszonyulása ahhoz, amit fest.

Minden gyűjteménynek van egy-egy különös büszkesége. Mikor a tuniszi Bardo múzeumban vezetők megállított egy kis méretű mozaik előtt, amelyen Vergilius látható a költészet istennőjével, aki ihletőleg érinti meg a vállát, és azt hallottam: „nálunk ez a Gioconda“, rögtön tudtam, hogy az egész múzeum legértékesebb tárgyával állok szemben.

Nem mondhatom, hogy a Drezdai Képtár híre egyetlen ilyen műkincsnek köszönhető. De ami mindig úgy hat — mégpedig lenyűgöző erővel — mindenkire, az Raffaello nagyszerű alkotása: a *Sixtusi madonna*.

Sohasem becsültem le a modern festészetet. Ellenkezőleg, ami művészet benne, s nem világcsalás, azt értéke szerint tisztetem. Meggyőződés, hogy a jelenkori festészet lázas útkeresése az új iskola kialakulásához vezet, amely új szakaszt jelent majd a képzőművészet fejlődésében. De a múlt nagy alkotásaitól nem tudok elfordulni; újra meg újra szomjasan térek vissza hozzájuk, mint az eltévedt vándor, feltöltődni élménnyel.

Bámulom a Madonna arcát. Ez a nő a szép Fornarina, Raffaello kedvese; mi oka lehetett a festőnek arra, hogy tekintetbe, amely gyöngéden sugárzik a világra, annyi aggodást lopjon? Noha az egész alak tartása — főleg a bal láb befelé hajlásából következően — nemesen előkelő, a Madonna mégis az élet mostoha-ságához szokott, erőteljes asszonynak tetszik. Ilyen volt Fornarina, vagy inkább Raffaello óhajtotta ilyennek? Nem



valahol a két nőalak között kell-e keresnünk a festő szépségeszményét — egyfelől e paraszti Madonna, másfelől Szent Borbála között, aki ugyan eléggé ártatlanul térdel a képen, de kissé balra forduló feje és diszkrétén lesütött szeme alig leplezett kacérságot fejez ki?

Helsingör városában járva meglátogattam a Kronborg kastélyt. Miközben a négy méter vastag falak között bolyongtam, mindenütt Hamlet legendája kísértett. Jóllehet soha azelőtt nem voltam ott, mindvégig úgy éreztem, ismerős helyen járok, bár furcsa módon ezt az ismerős helyet nem ilyennek képzeltem.

Lentről, a terjedelmes kastélyudvarról — a várkastélyt egyébként Pomerániai Erik király építtette a tizenötödik században, és II. Frigyes újította meg a következő század közepe táján, mikor aztán elnyerte mai méretét és nagyszerűségét — felnéztem a bástyák csipkézett mellvédjére, s próbáltam kitalálni, hol tűnhetett fel atyja szelleme a boldogtalan dán királyfinak. Pillantásom végigsiklott a párkányzaton, a zöld tető alatt sorjázó ablakokon, a királynői lakosztály tornácain, és sehogy nem tudtam eldönteni, hol jelöljem ki a képzeletet századok óta borzongató kísértetjárás helyét.

Körülnéztem a kövezett udvaron is, hogy meglegeljem azt a szögletet, ahol színpadot rögtönözhetnek a vándorkomédiások, hogy aztán meggyötörjek Hamletet súlyos jelentőséggel telt replikáikkal. Ott kellett bejönniük a kapun, ama boltozat alatt, s itt kellett megállniuk, ennél a lépcsőzetnél; itt jártak-keltek lármásan az udvaron, a királyi lakosztály ablakai alatt, s a színpadot is valahol itt kellett felütniük. De hova képzeljem Hamletet? Ő kinn kószált a falakon kívül, felhágott a toronyba, s a messzeségbe tekintett a Sund-szoros fölött, a ropant lovagterem hosszát mérte lépéseivel, anyja ajtaja előtt álldogált gyanakvóan, elrejtőzött a kis kápolna papi széke mögött, vitázott az udvaroncokkal; — honnan tudjam, hol történt mindez? Hol hangzott el a „lenni, vagy nem lenni“? S hol volt a temető?

Miután az udvart elhagytam, homály-

ba vesző folyosókon ballagtam végig; megmásztam a vaskos kövekből rakott lépcsőt, melyet szürke gránitból faragott korlát kísér tökéletes csigavonalban; körülnéztem a hosszában, szélteben és magasságában egyaránt impozáns lovagteremben, ahol a dán királyság fénykorában hatszáz előkelőség számára terítették asztalt a lakomákon; megálltam az ablakfülkékben, melyeket az egykori ágyúkkal fölényesen dacoló falakba mélyesztettek, s a messzeségbe néztem, mint Hamlet, a Sund hajjai fölött, Svédország irányába; szemügre vettem néhány szőnyeget, melyek II. Frigyes korától kezdve próbálnak melegséget, ott-honosságot lopni a barátságtalan és hideg kastélyba, és meg-megerintettem egy-egy bútordarabot, amelyek állítólag ugyancsak II. Frigyes korából maradtak fenn.

Hamlet ott volt mindenütt, és nem volt sehol sem. Képzeletem egy nem valós — bár nem mondom, hogy valótlan — világ ködével vett körül. Tudtam, hogy amit elképelek, nem igaz; hogy Hamlet nem élt itt; hogy története csak Shakespeare zseniális kiagyálása; tudtam, és mégis gyönyörűséggel hagytam elragadtatni magam a képzeletemtől. Élet és álom, valóság és költészet elmosódó határa fölött lebegtem, és egyáltalán nem óhajtottam itt vagy amott kikötni.

Mondják, hogy Shakespeare egy angol vándortársulattal, amelynek egyik színesze volt maga is, bejárta az Északi-tenger partvidékét; így jutott volna el II. Frigyes udvarába, s játszott volna truppjával együtt itt, a Kronborg kastélyban.

Mondják, hogy dániai utazgatása során hallotta volna Hamlet — nem a királyfi — legendáját, mely itt már a hatodik század óta ismert volt és közzsájon forogott.

Mondják, de hogy így volt-e csakugyan, azt senki sem tudja. S végül is nem mindegy-e? Shakespeare képzeletében megszületett a *Hamlet dán királyfi*, s ezt ő megírta; így keletkezett aztán a Sund-szoros partján magasló helsingöri várkastély legendája, e komor épületé, melyet egy esős augusztusi napon meglátogattam.

Veress Zoltán fordítása

A harmincéves Művelődésről

Temérdek az évforduló. És mi szeretünk ünnepelni, visszapillantani, a megtett utat fölmérni, jellemezni. Hogy aztán ez a jellemzés milyen, azt szónoka, fölmérője, alkalma, légköre válogatja (válogatja).

Íme a legújabb ünneplendő (és köszöntendő és fölmérendő és jellemzendő): a *Művelődés*. Harmincéves. Minthogy nincsenek folyóirat-aggastyánjaink, sem lapmatuzsálemeink (noha lehetnének, ha például az *Erdélyi Múzeumra* vagy az *Erdélyi Gazdára* gondolunk), a harminc év egy havilap számára már tisztes kor, illő volna hát tisztelettel fölmérni útját, még nagyobb tisztelettel jellemezni s a legnagyobb tisztelettel ünnepelni. Csakhogy a szokványos és tisztelet-, (kenet)teljes felköszöntőket már egyre jobban unjuk, a résztvevők alig várják, hogy vége legyen az ünnepi szónoklatoknak, s nyúlhassanak a poharak után. No, az általános, szabványos jellemzés helyett ezúttal inkább kérdezzünk. A *Művelődés* története bőven ad rá okot; pályája fölöttébb kacskaringós, és színvonala a többiekét messze messze meghaladóan hullámzó. Volt idő, amikor a lapot csupa szájbarágó, utasítás-szerű, jelentéshangvételő cikk töltötte ki, máskor viszont megteltek hasábjai kitűnő színművekkel, tanulmányokkal, versekkel vagy dalgújtással... A helyzet, az időszak, a viszonyok miatt — válaszolhatná valaki. Hát persze, a körülmények hatalma alól egyetlen lap sem vonhatja ki magát, de hadd tegyem hozzá, sok függ a szerkesztőktől is. Nagyon sok. Mert a lap fényes korszakait Kisbenke György, Balla Károly, V. András János neve fémjelzi, és hízelgés nélkül mondhatjuk, hogy a mai szerkesztőké is.

Hogy a szerkesztők munkássága mennyire jellegíti a lapot, hogy az egyik távozása s a másik jövelele mit számít, azt többé-kevésbé megnyugtató módon csupán a hajdani *Korunkról* tudjuk, Dienes László és Gaál Gábor stafétaváltására vonatkozóan (főleg a Tóth Sándor—Balogh Edgár vitából), hogy azonban mit nyújtott lapjának a szerkesztő Kuncz Aladár, Kós Károly, Dsida Jenő, Járosi Andor, Szabédi László, Asztalos István, Franyó Zoltán, Balogh Edgár a *Helikontól* a *Brassói Lapokig*, a *Terméstől* a *Világosságig*, azt csak sejtjük. Mai, de már jelentős múltú lapjainkról pedig még kevésbé tudjuk. Holott — engedtessek megkockáztatnom ezt a tételt — manapság még több függ a szerkesztőktől, mint valaha. Régebben ugyanis aszerint, hogy milyen párt, egyház, vállalat, pénzcsoport vagy mecénás-személyiség állt a lap mögött, óriási volt a különbség közöttük a munkatársak válogatási lehetősége, a nyomdai kivitel vagy a terjesztés tekintetében. Mindez pedig — tudjuk jól a sajtótörténetből — alapvető módon kihatott a szerkesztők munkájára. A lehetőségek terén ma is van különbség a lapok között, de távolról sem akkora, mint valaha. E lehetőségeken belül, úgy vélem, hogy a szerkesztőgárda műveltsége, beállítottsága, igényessége, tartásossága, koncepciója (vagy ezek hiánya) adja meg elsősorban a lapok mégis eltérő színét, jellegét, egyediségét, „személyiségét”. Hogy ez mennyire így van, jól példázza a *Művelődés* különböző korszakainak váltakozása.

Ha pedig az előbb a terjesztés is szóba került, hadd elemezzük néhány mondatban a *Művelődés* történetét ebben a vonatkozásban, mert az is igen-igen tanulságos. Az első években szinte kizárólagosan csak a művelődési otthonoknak, könyvtáraknak, iskoláknak, szakszervezeti kluboknak járt. Egyéni előfizetője (és olvasója) alig-alig volt, hiszen a nagyközönség ténylegesen csak a színigéyűttek, kórusok, táncsoportok, rigmusbrigádok, kultúrotthon-igazgatók, művelődési aktivisták munkáját elősegítő útmutatónak tekintette. Ebben az időben szerkesztői nem sokat törődtek a terjesztéssel, ment az magától (úgy-ahogy), intézményesen. Évek múltán azonban a hivatalból történő megrendelések gyérülni kezdtek, s a szerkesztők — ha meg akartak maradni — érdekesebbé kellett hogy tegyék a *Művelődést*. Tánctechnikai és műsorösszeállítási szakkikkeken túl általános érdeklődésre számító, olvasmányos írásokat is közölni kezdtek, s az eredmény nem maradt el. Kialakult fokozatosan az olvasótábor, és gyűlt az egyéni előfizetés. Ez a tendencia

aztán hosszú évtizeden át tartott. Az intézményes előfizetés a mélypontot három évvel ezelőtt érte el, amikor is például Kolozs megye művelődési tanácsa — ird és mondd — egyetlenegy falu, Szék számára rendelte meg a lapot. Ez a terjesztési hullámvölgy még inkább arra ösztökölte a szerkesztőseget, hogy figyelme, érdeklődése homlokterébe az egyedi olvasót helyezze, és (nem feledkezve meg a művelődési házak igényéről) tovább tágítsa a lap témakörét, emelje az írások színvonalát, s ily módon keltse föl mind szélesebb körök figyelmét.

Sikerült. A lap ma keresettebb, olvasottabb, mint valaha. Ez pedig már nemcsak a szerkesztők munkájára vonatkozóan érdekes, tanulságos, hanem a tekintetben is, hogy mire figyel föl a közönség, mennyire értékeli egy lap tematikájának bővülését, az írások igényességének fokozódását, s egyáltalán mennyire honorálja egy munkatársi gárda erőfeszítéseit.

Véleményem szerint általános, szokványos hozsannázás helyett valahogy így kellene ünnepelnünk: az egyes lap-sorsok, lap-múltak, lap-pályák alapos, sajátságokat kimutató fölmérésével, hogy az évfordulók alkalmul szolgáljanak tanulságok leszűrésére, a jelen és a jövő jobb megtervezéséhez. Vajon meddig kell várunk, hogy sajtótörténetünk élő lapjaink közelmúltját is ily módon értékelje?

Heréd, János

Hagyatéka: „szellemerkölcs”

Békés nyári délután volt. Lent a völgyben páracsíkok jelezte a Maros medrét. Itt fenn a Somos-tetőn tücsök cirpelt a magas fűben, s mi, akik utolsó útjára kísértük Kapusy Antalt, érzékelhettük a természet mindent magába fogadó — enyészettől elválaszthatatlan — létét.

Figyeltem a búcsúztatókra a nyitott sír fölött, s hirtelen újból rádöbbenem az utóbbi évek során — fájdalom — oly gyakran hallott gyászbeszédnek sajátos jellegére. Különös szerepet kezdenek ezek a parentációk betölteni. Mintha barátok és munkatársak emlékező szavaiból egy új közösségi erkölcs tanácsot ötvöznének össze. Mintha azok, akik az eltávozottak érdemeit, hagyatékát méltatják, az élet megtartásához nélkülözhetetlen parancsok megszólaltatásával válnának.

Milyen normát hagyott ránk az az ember, aki hosszú éveken át úgy küzdött a pusztító kórral, s úgy nézett szembe a véggel, hogy közben még másoknak is erőt tudott kölcsönözni? És milyen energiaforrásból merített, hogy szellemi-morális tekintélyként vonzotta magához mindazokat, akiknek — lettek légyen fiatalok vagy kevésbé fiatalok — szükségük volt rá? Igen, a jártas képtelen, a maga is segítségére szoruló másokat gyámoltott, sokakat ösztönözött az élet minden vonatkozásában. Valaminő charisának, különös intellektuális-erkölcsi kisugárzásnak kellett belőle áradnia, hogy azok, akik egyszer közelébe kerültek, hatása alatt is maradtak. Most, hogy sűrűn váltott leveleinket rendezgetem, látom, hogy véleményei, ítéletei számomra is viszonyítási rendszert alkottak, amellyel — eszmei-közéleti dilemmákkal küszködve — ösztönösen vagy tudatosan mindig számoltam. A természettudományokat és humaniorákat átfogó műveltségével eszményi munkatárs, *Korunk*-olvasó és -bíráló volt. Nagy erényei közé tartozott a fogékonyság minden új, minden jövőt hordozó s egyben megtartó törekvés iránt, s az a megértő bölcsesség, amellyel ellentétes álláspontokban is felfedezte a sokszor összekötő, közéleti mozzanatokat.

A mindennapok valóságában gyakorolt embersége hitelessé tette a humanizmus hirdetését eszméjét, meggyőződése pedig megkopott eszméknek is új fényt tudtak kölcsönözni.

Mondják, létezik altruista egoizmus, van olyan sajátos önzés is, amely segítségben, szeretetben, bátorító szóban és tettben, általában szolidaritásban nyilvánul meg, s azzal a csodálatos következménnyel jár, hogy aki gyakorolja, sosem marad egyedül. A Gyimes-völgy egykori határőrszolgálati bungalójában székhez kötötten is intenzíven él, minden irányban tájékozódó, gondolkodó Kapusynak sohasem

kellett elszigeteltnek tudnia magát. Barátokat és eszmetársakat összekötő áramkör részeként mindig a személyközi kapcsolatok sűrűjében volt, mi pedig érezhettük, hogy ott a csángók között ennek az áramkörnek egy pillanatra sem szünetelő erőközpontja működik.

Kapusy Antal a Fábry-féle „szellemerkölcs” letéteményeseként, írásai mellett, a strázsa lelkiismeretét és szigorú éberségét hagyta ránk.

Sok em.

Fodor József emléke

Fölöttébb indokoltnak vélem, hogy a Gaál Gábor szerkesztette egykori *Korunk* mai utódjának hasábjain annak a Fodor Józsefnek emlékét idézzük fel, aki annak idején e nagyszerű folyóirat munkatársa volt, és akinek halála ötödik, születése nyolcvanadik évfordulója alkalmából a budapesti fővárosi tanács és az Írószövetség egykori budai lakóháza falán emléktáblát helyezett el, sírjánál pedig a magyar szellemi élet kimagasló személyiségei méltatták irodalmi és közéleti érdemeit.

Az ünneplésekről megemlékező lapudósítások figyelmét azonban elkerülte az a körülmény, hogy a két világháború között — József Attila és Illyés Gyula mellett — Fodor József egyik baloldali humanista költője volt a *Korunk*nak, s éppen ezért került a horthysta titkosrendőrség „bűnlajstromára”.

Fodor József forradalmi hangú, közéleti ihletésű versei évek hosszú során át a *Korunk* hasábjain jelentek meg, éppúgy, mint a magyarországi haladó szellemű költőnemzedék legjelentősebb tagjainak azok a versei, melyek közléséért odahaza börtönbüntetés járt volna.

E megemlékezést Fodor Józsefről az is indokolja, hogy az erdélyi Nagyilondán született, és a tordai főgimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait. A többségében román ajkú nagyilondai környezetben Fodor anyanyelvi szinten tanulta meg a román nyelvet, és haláláig lelkiileg e földhöz kötődött, ami még költői nyelvének izességében is megmutatkozott.

Mint az 1919-es magyarországi proletárforradalom vörös hadseregének önkéntes katonája, a forradalom bukása után sodródott a magyar fővárosba, hogy történelmi feszültségekkel terhes politikai-társadalmi viszonyok között ott érlelődjék az Ady utáni magyar költészet egyik kimagasló képviselőjévé.

Az egykori tordai főgimnázium önképzőköri jegyzőkönyvtöredékei igazolják, Fodor József már felsőbb osztályos diákként verseket írt, amelyek egynémelyikével kiérdemelte magyar irodalomtanára dicséretét.

Szülőföldje természeti szépségeinek és hangulatának varázsa még hajlott korában írt verseiben is fel-felvillan megragadó líraisággal:

*Van nagyság, szépség, önmagában is van,
Tettben, lélekben is e tájakon,
Összhangzó színben, hangban, vonalakban,
S ha sok a rossz is: elmenni fájdalom.*

Már ez a kis idézet is feltehetővé teszi, hogy ha a forradalom vihara, pontosabban: elbukása Fodor Józsefet nem sodorja a széthulló vörös hadsereg visszavonuló tömegei közé, írói pályafutásának színtere talán nem Budapest, hanem Kolozsvár lett volna, s ma a romániai magyar irodalom nagyjai között tarthatnánk őt számon. Ám ebben az esetben a legegényibb alkatú emberek akarata és szándéka is alá volt vetve a tragikus történelmi sorsforduló körülményeinek.

A horthysta ellenforradalom terrorja a volt vöröskatona Fodor Józsefet bujdosásra kényszeríti. Néhány évig segédmunkásként, majd éhbérű kishivatalnokként tengeti életét és írja — még mindig csak asztalfiókjának — verseit. A véletlen hozza össze egy győri származású leánnyal, kulturált család gyermekével, akinek felolvassa verseit, s aki felismeri költői tehetségét. A fiatal leány a költő zilált anyagi helyzetét is vállalva, férjhez megy hozzá, és házasságkötésük után rövidesen titok-

ban elviszi férje verseit Mikes Lajoshoz, az *Est-lapok* már akkor legendás híri irodalmi szerkesztőjéhez. Mikes pár nap múlva magához kéri Fodor Józsefet, s közli vele, hogy verseit az *Est*-korszern lapjaiban sorozatosan közölni fogja, és egyben felajánlja, hogy segédszerkesztőként legyen a munkatársa. Fodor örömmel fogadja el az ajánlatot s a kezébe nyomott előleg-utalványokat. E fordulattal kezdődött el Fodor József irodalmi pályafutása. A kritika és az igényes olvasóközönség elismerésének öröme azonban a váratlanul reászakadt gyász: feleségének hirtelen halála homályosítja el. Mikes Lajos is nagyrabecsülte e kitünő asszonyt, mert tudatában volt annak, hogy nélküle a túl szerény, nagytehetségű Fodor József elkallódott volna.

A Horthy-korszak nemzeti katasztrófába torkolló uralma idején a forradalmian humanista, új költői nemzedék a költői kifejezés és a gondolati tartalom megújításával táplálta az ország legjobbjában a hitet a társadalmi igazság érvényesülésében. Ennek az új költőgárdának jelentős alakja volt Fodor József, akinek szellemi bátorságát, az emberséghez való elkötelezettségét és az igazságosságért mindig harcra kész lendületét Gaál Gábor is nagyra értékelte. Levélben kérte fel: folyóirata számára küldjön verseket, főként azokból, amelyeket az akkori magyarországi folyóiratok egyikében sem közölhetne. Fodor készséggel tett eleget Gaál Gábor kérésének.

Kevesen lehetnek már az utód-*Korunk* olvasói között olyanok, akik a folyóirat hasábjain megjelent Fodor-versekre emlékeznek, vagy költészetének gazdagságát a maga egészében vagy akár részben ismernék. Pedig ez a költészet a modern magyar líra kimagasló értékei közé tartozik. Hogy ennek a költészetnek legjellegzetesebb vonásait e szűk, alkalmi keretben mégis érzékeltessem, néhány lapidáris meghatározással kell élnem. Fodor József költészete a két világháború közötti és a felszabadulás utáni líra legkiválóbb alkotásaitól nyelvi és prozódiai vonatkozásban egyaránt különbözik. Formavilága nem lépi túl a klasszikus hagyományok határait, súlyos veretű, gondolatiságának bonyolultságát tükröző kifejezései olykor-olykor nehézkesnek tűnnek, ennek ellenére hatásukban lenyűgözőek. „Különbözöm, tehát vagyok” — mondta egy hajdani baráti összefüggésben. E kijelentésében nem bántó önértékelés kapott hangot, inkább fájdalmas lelki terhét, a magányt árulta el.

*Ez a hazánk, a Föld; ez itt, hol „élned
S halnod kell” s nem törzsi holt keret,
Hiszen egy ujjnyi már csak általéred,
Egy perc, hogy átszállsz az egész felett;
Lassan csak állomás a többi térig,
S te pók, itt pislantsz, rossz hálók mögött,
Mig túlnőtt álmaid fönnszállva mérük
A ponttá hullt földet s kimúlt időt.*

E verssorokat a hatvanas évek végén írta. Nem ismerem sem magyar, sem más nyelven írt verset, melyben az atomkorszak rettenetes fenyegetése ilyen művészettel fejeződik ki.

Salmon László



Simon Sándor rajza

Ami elhangzott — és ami nem

A műszaki értelmiség női tagjai részéről szeretnék hozzászólni a *Korunk szerkesztősége* által szervezett kerekasztal-beszélgetésen elhangzottakhoz (*Mérnöki alkat, életforma, alkotókészség*. 1978. 5.). Köszönet a szerkesztőségnek, hogy végre — nagy mulasztásokat pótolva — ránk is gondoltak, hiszen a mindennapi kötelesség, az alkotó és kevésbé alkotó munka közepette kevés a lehetőségünk arról gondolkodni, hogy milyen is a mai mérnöktípus, milyen életformát vár el tőle a társadalom.

Osztom a beszélgetésen részt vett Jenei Dezső véleményét, miszerint „minden mérnök először ember és csak azután mérnök”. De a mérnökséget magam is *hivatásnak* tartom, nem pedig olyan *foglalkozásnak*, melyet a munkaidő lejártával az üzemből hagyunk. Tapasztalatból mondom, hogy egy-egy megoldandó probléma, mérlegelendő lehetőség stb. szinte állandóan foglalkoztatja a mérnököt, s jó ötletei nem mindig az íróasztala mellett, sőt még csak nem is a termelőrezszen születtek; támadhatnak bármilyen tevékenysége közepette (esetünkben például a házi-asszonyi tevékenységét sem kizárva). Szakbarbárság-e állandóan szakmai kérdésekkel foglalkozni? Rólunk, műszakiakról némelyek ezt állítják — de jutott-e eszébe valakinek, hogy szakbarbárnak nevezzen egy színészt, aki állandóan szerepeiben él, s minden idejét és energiáját annak szenteli, hogy egy-egy új szerepe a „vérévé váljon“?

Amint a kerekasztal-értekezleten is elhangzott, a mérnök nem maradhat meg azon a szinten, amelyen az egyetem elvégzésekor állt; szüntelenül tanulnia, olvasnia kell — sajnos, nem mindig szakmai dolgokat. Ki tagadhatja, főképpen a gyakorló mérnökök közül, hogy munkaidejének több mint a felét *nem műszaki* kérdések megoldása tölti ki? Sértőnek érzem viszont Tenkei Tibornak azt a véleményét, miszerint a mérnököknek több mint ötven százaléka „érdemtelenül rendelkezik diplomával”. E megállapítás mögött két, egyáltalán nem örömdetes tény áll, amelyeket Tenkei Tibor nem említett. Elsősorban az, hogy kollégáink jelentős része *nem technikai* beosztásban dolgozik, mindennapi teendői során nem találkozik műszaki feladatokkal, s emiatt — hogy úgy mondjam — „kiesik” a szakmából. Másodsorban pedig az, hogy sokan mégis ezek után a lehetőségek után futnak, a jobb pozíció, a kényelmesebb munka és a nagyobb javadalmazás reményében. Tenkei Tibor idézett megállapítása azonban azt is példázza, hogy mi, mérnökök nem tömörülünk összetartó kasztba, mint Pálfalvi Attila mondta az orvosokról; az orvosok, ha tévednek is, ha műhibát követnek is el (amibe a beteg esetleg belepusztul), elrendezik egymás között a dolgot, s nem hangoztatják egymásról, hogy „érdemtelenül viselik az orvosi címet“.

Ami a mérnökképzést illeti, szerintem a műegyetemen jelenleg túl sok elméletet tanítanak, ami fejlesztí ugyan a gondolkodást, de nem az életre készíti fel (a sok „matekezés” is a gyakorlati oktatás rovására történik). Így aztán nem a kezdő mérnök a hibás, ha nem ismer sok olyan egyszerű megoldást, amelyeket egy munkás tapasztalatból már régen tud. Ha viszont van elegendő makacssága és kitartása, még ezzel a hiányos gyakorlati felkészültséggel is jó mérnök válhatik belőle.

Kitartásra és makacsságra egyébként azért is van szükség, hogy a mérnök megbirkózhasson főnökei akaratával, amely rendszerint az íróasztalhoz igyekszik őt láncolni. Ez főképpen a *mérnöknők* problémája. Melyik főnöknek nem tetszik, hogy legyen egy műszakilag képzett, de elvárt „női tulajdonságokkal” is rendelkező közvetlen beosztottja, aki egyfelől szakszerűen, másfelől pedánsan intézi a levelezését és oldja meg a sürgős kérdéseket? A kerekasztal-beszélgetés anyagának elővasása után értettem meg, miért ütköztem én is annyi nehézségbe pályám kezdetén, sőt később is, csak azért, mert *nő vagyok*. Ha egy műegyetemi rektor azzal az útravalóval látja el a kollégákat, hogy „a lányok nem egyenrangúak a fiúkkal a műszaki tudományokban”, akkor nem csodálkozom, ha első főnököm a legelső mun-

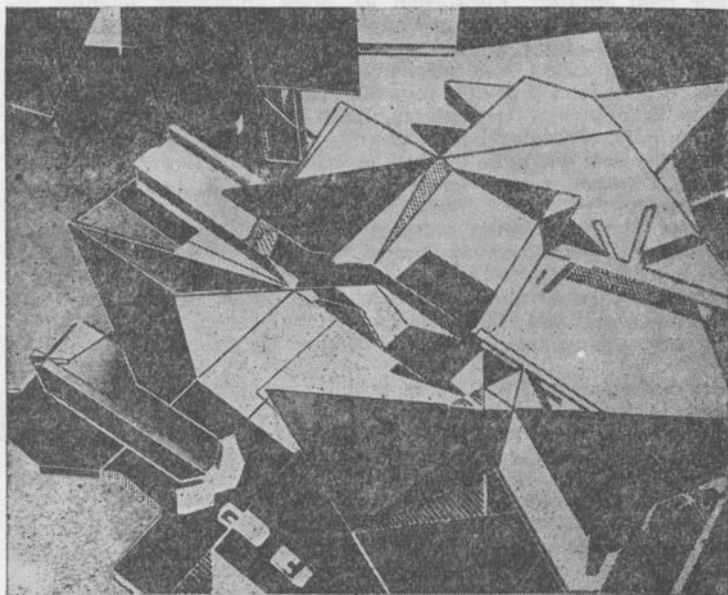
kanapon nem azt kérdezte tőlem, hogy mihez értek, hanem kijelentette, hogy nincs hely számomra a részlegen, mert nem vagyok férfi, és mindent megtesz, hogy át-helyezzenek — „fel az irodába“. Ez akkor sikerült is neki. (Jelenleg a parajdi só-bányánál dolgozom mint vezető bányagépész mérnök.) Sajnos, ezzel a felfogással azóta is gyakran találkozom, s joggal teszem fel, hogy nemcsak én egyedül.

Szabó Ferenc szavaival élve „a szakmának nálunk még nincs elég hagyomá-nya“, a műszakiak átlagos életkora 25-26 év. Ehhez hozzá kell tennem, hogy — a textil- és vegyipart kivéve — mindenütt nagyon kevés a mérnök, és az ő átlag-életkoruk sem haladhatja meg a 26 évet. Nem igen korai-e tehát a pálcátörés fölöttük? Sok mérnök dolgozik személyzetosztály-vezető beosztásban. Ezzel a női munkaerőt tulajdonképpen lenéző férfi kollégák két problémát oldottak meg: biztosítják az elvárt százalékot a vezető beosztásban dolgozó nőkre vonatkozóan, ők pedig mentesülnek az állandó törvénytanulás fáradsága alól, amit a nők lelki-ismeretesen megtesznek. Így kerül aztán a mérnökök jó része a mérnöki diplomá-val „érdemtelenül“ rendelkezők kategóriájába.

Megállapított tény, hogy „a térbenlátás képessége a nőknél általában kevésbé fejlett, mint a férfiaknál“ (kiemelés tőlem — R. E.). Ez azonban csak a statisztikai átlag szintjén érvényes; az egyéni képességeket egyénenként kell mérlegelni. Miért engednek a műegyetemiek mérnökké válni olyan lányokat, akik „nem egyenrangúak a fiúkkal“? A felvételi vizsgán ebből a szempontból nem lehet szelektálni (szinte hallom Tenkei Tibor közbeszólását: *kiválogatni*), de ott van a tanárok s a diákok előtt négy vagy öt tanév nyolc vagy tíz vizsgaszesszióval, ami alatt sok minden kiderülhet.

A kerekasztal-beszélgetésen felvetődött ugyan „a mérnök mint a társadalom anyagi javai előállítóinak az irányítója“ fogalom, szerintem azonban erről túl ke-vés szó esett. Nem tette fel senki a kérdést, hogy milyennek kell lennie a *viszony-
nak* az irányítók és az irányítottak között. Ezzel a tárgykörrel egyébként főiskolai oktatásunk és műszaki, közelebbről üzempszichológiai, valamint szociológiai irodal-munk is adós. S egyáltalában nem esett szó a *falun élő műszakiak* jellegzetes probl-émáiról — például a szakmai egyedüllétről, az önképzési lehetőségek korlátozott-ságáról, a műszaki és más falusi értelmiségiek viszonyáról, az előbbieik bekapcsol-ódásáról a falu társadalmi, politikai és művelődési tevékenységébe stb. Minderről talán majd egy másik kerekasztal-beszélgetésen kell vitáznunk.

Reisz Erzsébet



**Cseke Tamás:
Konstrukció**

A szocialista Románia és a leszerelés

1. Románia szocialista államként következetesen harcol azért, hogy a nemzetközi viszonyokban megteremtődjenek a kedvező feltételek a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építéséhez és a kommunizmusra történő fokozatos átmenet-hez. A szocialista Románia külpolitikája — nemzetközi tevékenységének e központi célkitűzésével szoros kapcsolatban — hozzájárul a nemzetközi életben megnyilvánuló új, demokratikus elemek fölkarolásához, annak érdekében, hogy ezek a tényezők végső fokon elvezessenek a fegyverek és háborúk nélküli új gazdasági és politikai világrend kialakításához. Eppen ezért hazánk következetesen fölép az államok általános és teljes leszerelése, elsősorban a nukleáris leszerelés mellett.

A szocialista Románia mélyen elvi álláspontja az államok leszerelésének kérdésében a társadalmi és állami rend természetéből, a Román Kommunista Párt marxista-lenini ideológiájából fakad. Ennek az ideológiának a tükrében a szocializmus és a béke elválaszthatatlan egymástól. A marxizmus klasszikusai erőteljesen kiemelték: az új szocialista társadalom teremti majd meg az alapját annak, hogy az emberiség életéből eltűnjenek a háborúk. A fegyverek és háborúk nélküli világ megvalósítása a kommunista ideológia és a nemzetközi kommunista mozgalom egyik fő célja. Az RKP programja megállapítja: „A kommunizmus történelmi hivatása a népek, az egész emberiség felszabadítása a társadalmi és nemzeti kizsákmányolás és elnyomás alól, az igazság és egyenlőség világának megteremtése nemzeti és nemzetközi síkon, az emberiség megmentése a háborútól, és a tartós béke biztosítása bolygónkon.”

Még ha a jelenlegi szakaszban a szocialista államok között léteznek is egyes nézeteltérések, ezeket békés úton, az érdekelt felek közötti tárgyalások révén, nem pedig más eszközökkel kell megoldani.

Az államok általános és teljes leszerelése s főleg a nukleáris leszerelés jelentős célként ott szerepel az RKP minden kongresszusának és országos konferenciájának dokumentumaiban, jelentős szerepet tölt be az RKP főtájkára, Nicolae Ceausescu elvtárs politikai felfogásában és nemzetközi tevékenységében. Fontos célkitűzésként megvalósítjuk mindazokban a nemzetközi dokumentumokban, amelyeket a szocialista Románia más államokkal köt.

A Román Kommunista Párt és a szocialista Románia harca az államok leszereléséért, a békéért és haladásért meghatározza hazánk külpolitikájának mélyesen humanista jellegét. Az RKP KB határozata Románia álláspontjáról a leszerelés és elsősorban a nukleáris leszerelés kérdéseiben rámutat arra, hogy pártunk és államunk értékelése szerint „a békéhez való jog, az élethez való jog minden nép alapvető, legfőbb joga”. Ez a jog az emberek elemi jogát is jelenti.

A népek és államok fejlődése, társadalmi haladásuk szükségképpen megköveteli a béke és a biztonság feltételeit minden állam számára, a népek szabadságát, és együttműködésüket a teljes egyenjogúság körülményei között. Az élethez és az emberiség előrehaladásához szükséges ilyen lényeges előfeltételek megteremtése szempontjából rendkívül jelentős az államok leszerelése, valamint az, hogy a leszerelés nyomán megtakarított emberi értékeket és pénzforrásokat minden ország, de elsősorban a fejlődő országok előrehaladását szolgáló polgári célok elérésére fordítsák. A román kormány első minisztere, Manea Mănescu elvtárs az ENSZ-közgyűlés rendkívüli ülészakán tartott beszédében kijelentette: „Románia meggyőződése szerint a leszerelés megvalósítása kedvezne egy olyan új gazdasági világrend megteremtésének, amely biztosítsa az összes államok közötti méltányos együttműködési új kapcsolatok meghonosítását, ösztönözze az elmaradt országok fejlődését, az egész emberiség haladását.”

Hazánk 1975-ben dokumentumot terjesztett elő az ENSZ-ben *Románia álláspontja a leszerelés, elsősorban a nukleáris leszerelés és a tartós béke megteremtése kérdésében* címmel. Ez az okmány azt is javasolta, hogy hívják össze az ENSZ-nek az államok leszerelésével foglalkozó rendkívüli ülészakát. Románia részt vett az ENSZ-közgyűlés rendkívüli ülészakát előkészítő bizottság munkálataiban.

A román küldöttség hozzájárult azoknak a dokumentumoknak a kidolgozásához, amelyek alapját alkották az ENSZ-közgyűlés rendkívüli leszerelési ülészakán.

2. 1978 májusában összeült az ENSZ-közgyűlés rendkívüli leszerelési ülészakája, s ez fontos mozzanatot jelentett az ENSZ és a tagállamok e területen kifejtett tevékenységében. Ez az ülészak az államok leszerelésével foglalkozó eddigi nemzetközi találkozóik között a legszélesebb körű és legreprezentatívabb volt. A 149 ENSZ-tagállam mellett részt vettek ezen az összejövetelen és kifejtették véleményüket e jelentős kérdés kapcsán egyes, nem kormány jellegű szervezetek képviselői is. Kurt Waldheim ENSZ-főtitkár kiemelte ennek az ülészakának a jelentőségét, és megállapította: „Ennek az eseménynek széles körű politikai jelentősége van, már magának az ülészakának a megtartása is rendkívül fontos.”

A szocialista Románia tevékenyen részt vett ezen az ülészakon, igyekezett kivetelni a leszerelési tárgyalásokat a zsákutcából, s olyan új alapokra helyezni e megbeszéléseket, amelyek konkrét eredményekhez vezetnek. Hazánk az államok leszerelésére vonatkozóan konkrét és realista tervet terjesztett elő, olyant, amely elvezet az általános és teljes leszereléshez.

A tíz pontba foglalt terv abból az alapeszméből indul ki, hogy az államok leszerelése történelmi folyamat, nem valószínű, hogy meg fog történni az egyik pillanatról a másikra. Eppen ezért országunk több olyan javaslatot tett az ülészakon, amely közvetlenül alkalmazható, s elősegíti a fegyverkezési hajszák csökkenését és az államok közötti bizalom erősödése révén a nemzetközi légkör megjavítását. Az államok közötti bizalom legkőre alapvető feltétele a leszerelésnek. Megvalósításához elengedhetetlen a további enyhülés, fel kell számolni a nemzetközi feszültség létező gócait.

A leszerelés folyamata bonyolult, kihat az államok és népek nemzetközi és belső életére. Eppen ezért a leszerelésre vonatkozó intézkedések a nemzetközi viszonyok, az emberiség egész élete forradalmasodásának tanújelei.

Az ENSZ-közgyűlés rendkívüli leszerelési ülészakán előterjesztett román javaslat a jelenlegi nemzetközi helyzet realista értékeléséből indul ki, magában foglalja elsősorban azokat az intézkedéseket, amelyek a fegyverkezési hajszák megszüntetését, majd a fegyverkezés csökkentését célozzák. Így javasolja az államok katonai kiadásainak, a csapatállományuk és a fegyverzetnek az 1978-as évi szinten történő befagyasztását, s azt, hogy 1979-ben fokozatosan térjenek rá mindezek csökkentésére. Románia véleménye szerint 1985-ig legalább 10-15 százalékos csökkentést kell elérni. Hazánk javaslata kiemeli azt is, hogy az államok fegyverkezésének ezt a csökkentését mindenekelőtt a nagyhatalmaknak kell érvényesíteniük.

Az államok fegyverkezésének csökkentése nyomán megtakarított összegeket valamennyi ország békés fejlődése érdekében kell felhasználni, különleges elsőbbséget biztosítva azoknak az országoknak, amelyekben az egy lakosra jutó évi jövedelem nem haladja meg az 500-600 dollárt.

A román javaslatok egy másik csoportja a katonai készütségcsökkentésre és az államok közötti összeütközés veszélyének enyhítésére vonatkozik. Ilyen javaslat: minden állam kötelezze magát arra, hogy nem tart csapatokat és fegyvereket más állam területén, továbbá hogy ezeket a csapatokat fokozatosan vonják vissza a nemzeti állam határai közé, számoljanak fel minden katonai támaszpontot más államok területén. Hasonló javaslat az, hogy létesítsenek biztonsági, demilitarizált övezeteket 15-20 kilométeres sávon az államok határain, s az államok jelezzék a nagyobb szabású csapatmozgásokat és manővereket, mondjanak le a más államok határainak közelében végrehajtott hadgyakorlatokról, főleg a multinacionális jellegűekről. Mindezek az intézkedések növelnék az államok közötti bizalmat, biztosítanák a katonai készütségcsökkentést, s ez hozzájárulna a nemzetközi konfliktusok elkerülését lehetővé tevő feltételek kialakításához.

Ugyancsak a katonai készütségcsökkentést és az államok közötti konfrontáció elkerülését szolgálják a Románia előterjesztette javaslatokban azok az intézkedések is, amelyek minden katonai tömb felszámolását szorgalmazzák, előírnyozzák a NATO és a Varsói Szerződés közötti — egyidejű felszámolásukra vonatkozó — tárgyalások megkezdését olyan körülmények között, amikor intézkedések biztosítanak minden európai nép szuverenitását, kizárva bármely ország ellen a megfélemlető támadás lehetőségét.

A szocialista Románia tisztában van azzal, milyen veszélyt jelent az emberiségre nézve a nukleáris fegyverkezés, éppen ezért újra javasolta, hogy elsőbbséget biztosítsanak a nukleáris leszerelésnek. Hazánk felfogása szerint a következő intézkedéseket kell foganatosítani: egy nemzetközi egyezmény megkötése, amelynek alapján a nukleáris fegyverekkel rendelkező államok vállalják, hogy nem használják fel nukleáris fegyverüket ilyen fegyverrel nem rendelkező államok ellen; az atomhatalmak mondjanak le arról, hogy új nukleáris fegyvereket helyezzenek el más állam területén; szüntessék be a nukleáris fegyverek tökéletesítését

és előállítását, fokozatosan csökkenték a meglévő készletet; kössenek nemzetközi megállapodást, amely előírja a nukleáris fegyverek teljes betiltását. Ezek az intézkedések hozzájárulhatnak az atomháború veszélyének elhárításához.

Románia fellépett annak érdekében, hogy tiltsanak be és távolítsanak el az államok fegyvertárából minden tömegpusztító fegyvert, helyezték törvényen kívül őket. Ugyanakkor kinyilvánította minden államnak és népnek arra vonatkozó jogát, hogy békés célokra felhasználják az atomenergiát, s nukleáris fegyverektől mentes övezeteket hozzanak létre, így — miként Románia már rég javasolta — a Balkánon.

Az ENSZ-közgyűlés rendkívüli ülésszakán a leszerelésre vonatkozó hazai javaslatban fontos helyet foglalnak el a konkrét európai helyzetben alkalmazandó intézkedések. A szocialista Románia következetesen kiáll az olyan intézkedések mellett, amelyek az európai biztonsági és együttműködési konferencián képviselt államok leszerelésére vonatkoznak; egyedül ezek szavatolják biztonságukat és kapcsolataik fejlődését. Hazánk elképzelése szerint az államok leszerelését úgy kell megvalósítani, hogy szavatolják minden ország biztonságát; ez feltételezi a nemzetközi ellenőrzést.

A román küldöttség az ENSZ rendkívüli közgyűlésén a leszerelésre vonatkozó intézkedések mellett javasolt olyan akciókat is, amelyek elősegítik ezt a folyamatot. Így javasolta azt, hogy kössenek nemzetközi egyezményt, amelyben az államok vállalják: a köztük felmerülő minden nézeteltérést vagy vitás kérdést kizárólag békés eszközökkel, tárgyalások útján oldjanak meg. E javaslat természetes kiegészítése az, hogy hozzanak létre egy — az ENSZ-közgyűlésnek alárendelt — jószolgálati és békéltető szervezetet. Hazánk felfogásában ennek a szervezetnek az lenne a hivatása, hogy megelőzze a konfliktusos helyzeteket a nemzetközi viszonyokban, vagy hozzásegítse az államokat a köztük levő konfliktusok békés megoldásához. Hazánk e javaslata ama tevékenység része, amely azt célozza, hogy növekedjék az Egyesült Nemzetek Szervezetének szerepe az államok leszerelésére irányuló intézkedések életbe léptetésében. Ugyanabban a vonatkozásban Románia javasolta az ENSZ-közgyűlés szerepének növelését a leszerelés folyamatának kibontakozásában, ajánlotta azt, hogy a jövőben hívjanak össze egy újabb rendkívüli közgyűlést az államok leszerelésének ügyében. Ugyanakkor Románia támogatja a leszerelési világértékezelés összehívását az ENSZ égisze alatt.

Az államok leszerelését célzó román tervben jelentős helyet foglalnak el az e kérdés megtárgyalásának lehetőségeit és kereteit bővítő intézkedések. Románia javasolta, hogy az elkövetkezőkben a genfi Leszerelési Bizottság összpontosítsa figyelmét az államok leszerelésének lényeges kérdéseire, mondjanak le a társelnökök rendszeréről, s a bizottság munkájában minden állam a teljes jogegyenlőség feltételei között vehessen részt. Hasonlóképpen javasolta: a bizottságban nyitott vita folyjék, hogy ily módon a közvélemény ellenőrizhesse a tárgyalásokat.

3. Az ENSZ rendkívüli közgyűlése elé terjesztett komplex és konkrét terv újabb bizonyítéka annak, hogy Románia milyen figyelmet fordít az államok leszerelésére, mennyire határozottan támogatja.

Ez a terv kedvező visszhangra talált a közgyűlésen. Bizonyos javaslatait bevették a közgyűlés záródokumentumába is. Így megjelölték azt, hogy az új leszerelési bizottság nyitva áll minden állam előtt, munkálatait pedig a tagok felváltva fogják vezetni. A bizottság határozatait közös megegyezés alapján fogják hozni.

Az ENSZ főtitkára értékelte a rendkívüli közgyűlésen előterjesztett javaslataink jelentőségét, s megállapította: „A leszerelés megvalósítására vonatkozó, Románia által beterjesztett javaslatok ösztönözték a vitát a rendkívüli közgyűlésen, és fontos hozzájárulást jelentettek az ENSZ erőfeszítéseibe a leszerelés területén.”

Mozgósítani kell a világ közvéleményét s kibontakoztatni a népek erőteljes mozgalmát az államok leszerelése érdekében. A népek egységétől és határozottságától függ az, hogy az ENSZ rendkívüli ülésszakán hozott határozatok gyümölcsözők legyenek. Románia a leszerelésért folytatott tevékenységében együtt lép fel a többi szocialista, el nem kötelezett és fejlődő állammal, az emberiség minden haladó politikai és társadalmi erejével.

A szocialista Romániának, államunk elnökének, Nicolae Ceaușescu elvtársnak a békéért és társadalmi haladásért, a leszerelésért folytatott tevékenysége nagy megbecsülésnek örvend a világ közvéleményének széles köreiből. Ezt fejezte ki az ENSZ főtitkára, Kurt Waldheim a *Scinteia*ának adott interjújában, amikor megállapította: „Fel szeretném használni ezt az alkalmat arra, hogy kifejezzem a román népnek és főleg elnökének, Nicolae Ceaușescu úr Öccellenenciájának nagyra-becsülésünket és hálánkat az erőfeszítésekért, amelyeket a béke és a haladás eszméjének támogatásában, a leszerelés célkitűzéseinek megvalósításában kifejtett.”

Tolsztoj magánya

Gondolatok a könyvtárban

*A szabadság az, ha nem
kényszerülünk rosszat tenni.*

TOLSZTOJ: NAPLÓ

Tolsztoj naplóját először egy rendőrbiztos olvasta, 1862. július 6-án. Ennek a rendőrláta naplónak mindjárt a legelején van egy kérdő mondat, az önmagát kereső tizenkilenc éves fiatalember fohásza: „Eljutok-e valamikor odáig, hogy semmilyen külső körülménytől ne függjek?”

Bizonyos, hogy 1847-ben Tolsztoj mást ért külső körülményeken, mint az 1862-es házkutatás döbbenetében, vagy amikor hetvennyolc esztendő s fejjel életösszegezés helyett még mindig így ír: „Jellemem formálásán dolgozom.” De az sem kétséges, hogy a házkutatáskor, ebben az életét kettéosztó pillanatban veti az utolsó pillantást a talán még lehetséges visszaútra, a hivatalosan is tiszteletreméltó, vagyis nem gyanús tagjai közé az orosz feudális társadalomnak. Levele a cárhoz a kétely dokumentuma; de még az önámításra is hajló kételyé, támadó védekezése egy olyan embernek, aki — pontosan fogalmaz, mint mindig, az első fennmaradt mondatától az utolsóig — szeretne továbbra is „helyes magatartást tanúsítani”. Egy szót vár ekkor, egy gesztust, hogy hisse: erkölcsi kényelemben, törvényvédte keretek között cselekedheti a jót, félreértés volt csupán, alárendelt és alantas gondolkodású végrehajtó közegek otromba visszaélése, s nem a törvényes hatalom válasza a népnevelésre a házkutatás. Hiszen csak egy évtizeddel előbb Tolsztoj még „a monarchisztikus államformával egybekötött, választott arisztokratikus kormányzat” létrehozásában szeretne közreműködni, ezt tekinti haladásnak! Nem meglepő, hogy a tíz évvel később történendőkre, bekövetkeztük után is alternatív álláspontból vár magyarázatot — amit nem kap —, és megoldást, ami: nincs. Utoljára, osztályreflexként kísérti meg nyugalma talán lehetséges megőrzésének káprázata. Pedig már tudja, nemcsak az ő tetteinek, az önkényuralomnak is megvan a maga következetes logikája. Miért habozna a cár elveszejtnei egy olyan problematikum alattvalót, aki lázadóként viselkedik, amint lázadóként bánnak vele? Udvarhölgy rokonának, Alexandra Andrejevna Tolsztajának írja egy hónappal a provokáció után: „... azt hiszem, önök valamennyien bűnösök.”

Az önök itt már a maga különállásának, az oda-ahova-eddig-többé-nem-tartozásának a kimondása. Létközege ettől a mondattól számíthatóan: társadalmi vákuum. Nyikolaj Iljics Tolsztoj gróf és Marija Nyikolajevna Volkonszkaja hercegnő fia hosszú élete során egyre több emberrel érintkezik levelezés útján, rokonokkal előbb, majd író társakkal, aztán cártól tolsztojánus értelmiségiig és muzsikig mindenkivel, aki számára személyes közlendője van, s akire hatalmassá növő tekintélye súlyával egyénileg is hatni kíván; még több emberre hat hazájában és szerte a világon a terebélyesedő életmű közvetett üzenetével. De — naplója s levelei tanúsítják — szava hatósugarával és jelentőségével együtt nő, mélyül magánya. Amikor leírja, még csak a fenyegető tapasztalat elhárításának tűnik, később bizonyul elő-rejelzésnek: „Az ember magányra van teremtve, nem gyakorlati, hanem erkölcsi értelemben.”

Ifjúkori lelkes készülődése az életre egészen addig a pillanatig, amikor az irodalomban felismeri a neki rendelt hivatást — elvetélt beilleszkedési kísérletek sorozata; jogi tanulmányait a kazanyi egyetemen nem fejezi be; vizsgák és adósságok elől menekülve, s azzal átvitva magát, hogy vulkanikus energiáit valamilyen külső rendnek kell megfegyvereznie, belép a hadseregbe: „Ha szerencsém lesz, azaz ha a gárda részt vesz a harcokban, már kétévi szolgálat után előléptetnek.” A harcokban, vagyis a magyarországi hadjáratban, a szabadságharc leverésében — minthogy gárdeezredét nem vetették be — Tolsztojnak nem volt szerencséje részt

venni. Az idézett levelet egyébként Szergej bátyjának írja, pénzt kér, hogy adóságait rendezze (sokat dorbézol, kártyázik akkortájt), szeretetet koldul, javulást ígér: „Ne haragudj rám, különben még hevesebben érzem ürességemet és szomorúságomat.” Ez a hang már az igazi Tolsztoje, s egy ideig még a külső elvárásokhoz igazodó ambíció szavával felváltva hallható. Még egy évtized hosszát igyekeznek a fennálló rend normáival egyeztethető sikerekkel táplálni mérhetetlen becsvágyát, amelyet véglegesen semmi, a világhír és a szeptemberi aura sem fog tudni ki-elégíteni.

Tolsztoj katonai karrierje nem azon múltott, hogy elmarad vagy megtörténik az a lehetséges találkozás a történelmileg nem időserű szabadsággal, amelynek zajában és csendjében egy Segesvár környéki kukoricás fölött vélhető volna megpillantani Borogyino egét. A találkozás valójában megtörtént, csak máshol. Tolsztoj három évet tölt önkéntesként a Kaukázusban. Biográfuma ez is. Az adatok mögül, mint a könnyen nyíló ajtó résén, kiszivárog az életirány fénye. Kilátástalanul is küzdőképes hegylakók rajtaütései és vodkával öntözött, hajnalba nyúló kártyacsaták között tanulja meg Tolsztoj, mi a cári birodalom. Itt érik íróvá, s innen viszi magával azt a jártasságot, amelynek birtokában egy évtizeddel később felismeri, hogy a távollétében házkutatást végző fegyveres csendőrök úgy viselkedtek Jasznaja Poljanán, „akárcsak egy megszállt országban“.

Első nyugati utazása esztendejében, 1857-ben még hátrál a már-már konzekvenciákká sűrűsödő tapasztalatok elől: „Nem vagyok politikus ember. Számomra az erkölcs és a művészet a fontos.” Az is marad mindvégig, de változó hangsúlyval. Ugyanebben az évben vall és álmodik önmagáról: „...a szellemi fejlettségnek van egy fizikai felső foka. Én ezen a fokon állok.” És: „Azt álmodtam, hogy parasztnak öltöttem, és anyám nem ismert rám.” Aligha véletlen a két felismerés szinte egyidejűsége. Csupán az észlelés szubjektív, a tények nem azok, sem a tudatosodás. Állapotot rögzítenek és irányt mutatnak, a zseni öntudatát és a társadalmi travesztia burkolt valóságát, de mögöttük ismét csak a magány sejlik fel. Életrajzi adalék a könnyen megfejthető álomhoz: Lev Tolsztoj mindössze két éves, amikor elveszti édesanyját. Huszonkilenc, amikor sokatmondó álmát az alig ismert anya jelképes alakjával papírra veti. Újabb évtizedek múlnak el, mire — nem az anyja — a felesége rádöbben: „Gyűlölöm, hogy annyira odáig van a néppel. Úgy érzem, választania kell, vagy én, vagyis én, mármint a család megtestesítője, vagy az L. által oly forrón szeretett nép.” A kör bezárul. Kitérni belőle csak élete utolsó fellobbanásával tud majd, s ez a gesztus — Tolsztoj futása — végleges válasz lesz az ifjúkor kérdéseire, a függésre és a szabadságra.

1857-es nyugati útjának mottója lehetne egy jóval korábbi aforisztikus megjegyzés a naplóból: „Amikor a gondolkodók a bölcsek követ keresték, egy sereg kémiai vegyületre bukkantak.” Német iskolákkal, angol közgazdászok eszméivel ismerkedik, végignézi egy kivégzést Párizsban, és eldönti, „mától fogva nemcsak hogy nem megyek kivégzést nézni, hanem soha sehol semmiféle kormányt nem fogok szolgálni”. Hazatérve megpróbál korszerűbben gazdálkodni, iskolát létesít, tanít maga is, ábécét s olvasókönyvet ír, folyóiratot indít. És megkínálja jobbágyait a szabadsággal. „Szabadon élni rosszabb” — hártják el kezdeményezését a parasztok, amikor a Jasznaja Poljana-i gazda megpróbál szerződéses viszonyra lépni velük. Bizalmatlanok. Nem hihetik, hogy a földesúr önzetlenül a javukat akarja. Semmivel sem hinnének jobban a szavának, ha tudnák, hogy 1856-ban földesuruk levelet intézett Bludov belügyi államtitkárhoz a parasztok felszabadításának ügyében, s ebben ez a zárójel közé ékelt kérdés olvasható: „Isten tudja, nem a proletariátus-e az alapja a világ békére és szabadságra való újjászületésének?” (!) Ilyen hangon Tolsztoj senki sem beszélt Oroszországban. A tizenkilencedik század derekán ennek a felismerésnek az érdemét mégis bajosan lehetne Tolsztojnak tulajdonítani, s az sem kétséges, hogy fokozatos rádöbbenését a forradalom elkerülhetetlenségére megelőzte a forradalmat kiváltó okok felszámolásának szándéka reformok útján, a maga tagadhatatlan társadalmi tisztánlátása és igazságérzete szellemében. Amikor Tolsztoj újra tollat ragad, hogy levelet intézzen egy cárhoz — ezúttal III. Sándorhoz —, élhetne a meg nem hallgatott próféta minden drámai kellékével. Ehelyett olyan prófétaként szól, aki még reméli, hogy meghallgatásra lehet. Lehetetlen követel, amikor azt kéri az alig trónra lépett fiatal cártól, ne álljon bosszút apja haláláért, kegyelmezzon meg II. Sándor sikeres anarchista merénylőinek. S néhány hónappal később, amikor már bekövetkezett a megtorlás, amelytől óva intette az uralkodót — minden bizonnyal az egyetlen alattvalójaként, aki ezt meg merte tenni —, megír, és nem küld el egy másik levelet. A szlavofilekhez közel álló Sztrahovnak írja, abból az alkalomból, hogy az moralizáló-lélektani értekezésben ítélte el a nihilistákat: „[...] feltételezem [hát], hogy ön a fennálló orosz társadalmi rendet nagyon jónak tartja [...] Én nem tudok osztozni ebben a nézetben, és helytelennek tar-

tom. Az ember mindig jó, s ha rosszul cselekszik, a rossz forrását a rossz felé húzó kísértésekben kell keresni, [...] A teliszűfolt Szibéria, börtönök, háborúk, akasztások, a nép nyomora, a hatóságok istenkáromlása, mohósága és kegyetlensége — sorolja Tolsztoj a forradalmi anarchizmus terjedésének általa nagyon világosan látott okait. A círáral más nyelven beszél — ugyanerről; azon a nyelven, amelyet az feltehetően megért, s nem úgy, mintha vitapartnernek tekintené egy értelmiségiek között folytatott dialógusban. Csoportnyelvi alkalmazkodást Tolsztoj részéről egyébként kizárólag a leveleiben tapasztalhatunk. Helyzete többértelműsége fejeződik ki ebben a nyelvi rugalmasságban, s az, hogy tisztában van nemcsak a maga nemzetpedagógiai feladatával, de a meggyőzésnek mindig az adott viszonylatban legcélszerűbb módozataival is.

Akár cárt leckéztet, akár közembert buzdít vagy korhol, visszatérő fordulata az *ön mint jó és értelmes ember*. Úgy cáfolja az eredendő bűn tanát, mint egy századdal előbb a felvilágosodás ideológusai: az eredendő erényt tételezi, az eleve jó ember modelljéből indul ki; a rossz az ő szemében mindig ennek az alapadottságnak az elfajulása a „külső körülmények“, a társadalmi viszonyok hatására. Éppen a magántermészetű írói megnyilatkozásaiból, a naplóból és a levelekből derül ki inkább, mint a didaktikus céllal közrebozsított elméleti fejtegetésekből, hogy Tolsztoj etikája korántsem volt olyan elvont, mint amilyenek különböző felfogású elvi ellenfelei beállították. „A lelkiismeret a társadalom emlékezete, melyet az egyén elsajátított“ — hangzik a szabatos meghatározása éppen annak a formailag legnehezebben megragadható erkölcsi tényezőnek, amelynek személyes jellegét Tolsztoj nem fölmentésként, hanem mint kötelező erejű parancsot értelmezi.

Az erkölcs demokráciáját vallja; ugyanazt követeli az uralkodótól, amit a közembertől, önmagától vagy családjá tagjaitól: a lelkiismeret parancsa szerint élni, cselekedni. Az erkölcs osztálymeghatározottságát annyiban ismeri el, amennyiben szerinte nehezebb annak, aki a hatalom, a vagyon kiváltságosa, jónak lennie a szó evangéliumi jelentésében. Mi sem bizonyítja meggyőzőbben, hogy Tolsztoj tanítása a jóról és a rosszról mennyire kimerítette a felforgatás fogalmát kora orosz társadalmában, mint az, hogy 1901-ben kiközösítik a pravoszláv egyházból. Amikor nyílt levélben köszöni meg hazája s a világ haladó közvéleményének azt a rokonszenvet, amelyet ebből az alkalomból tanúsított iránta, s ezt kevésbé a maga érdemének, mint inkább „a szent szinódus elmés és időszerű“ határozatának tulajdonítja, nyilván tudatában van annak, hogy szakítása a konvencionális kereszténységgel sokkal előbb végbement. Nem a 80-as évek vallásfilozófiai röpiratainak a szerzője, hanem a nagy epikai ciklusok erőteljes férfikorát élő alkotója foglalkozik azzal a gondlattal, hogy „materialista evangéliumot kellene írni, egy materialista Krisztus történetét“! Tolsztoj nem írta meg a materialista evangéliumot; annál kevésbé tehetne volna, mert nyugodt lelkiismerettel sem a materialisták, sem az idealisták nem sorolhatják a maguk táborába ezt a semmilyen nómenklatúrába bele nem szelídhető gondolkodót. Bizonyos, hogy nincs olyan teológiai szemlélet, amely elfogadná Tolsztoj istenét, aki nem alkalmas arra, hogy világmagyarazatként, teremtesévként szolgálja alkotója szándékait. Tolsztoj „világvallása“ nem mint teológiai rendszer hat kortársaira, hanem mint személyes ügyként felfogott hit, s így éppen a vallás kisajátítását, intézményesítését tagadja, szükségtelennek, mi több — károsnak minősíti. Ez a felfogás éppen abban különbözik a tételes vallástól, hogy nemcsak elismeri, de egyetlen abszolút értéként mutatja föl az ember jogát, hogy szakadatlan erkölcsi, vagy ahogy valamikor mondták: lelki válságban éljen. Fényűzésből és szentek előjogából Tolsztoj a lelkiismeretet valamilyen társadalmi higiénia alapelvévé tette, demokratikus vívmánnyá, amelyben gróf és muzsik, zseni és pária egymásra lel, és arra a rangra emelkedik, amit egy másféle, a társadalomban elfoglalt helyétől független hierarchia biztosít az egyén számára. Éppen folyamat jellege adja meg a folyamat demokratizmusát, az, hogy az elnyert erkölcsi állapot akár alacsony-, akár magasrendű, nem végleges. Keresve sem találhatunk fájdalmasabban meggyőző példát ennek az erkölcsi felszabadulásnak a csapdalogikájára magánál Tolsztojnal, akit tanítása konzekvenciái, felelősége alól éppenséggel nem mentett fel az a hatalmas szolgálat, amelyet népének, az emberiségnek tett.

Leegyszerűsítette, avagy tovább bonyolította a tolsztojizmus lényegét Spengler, amikor így vélekedett: „Tolsztoj Krisztusról beszélt, de Marxot gondolta“? Annyi bizonyos, hogy Tolsztoj hite — például a Gogolétól eltérően — nem misztikus, ellenkezőleg, majdhogynem racionális meghirdetése a jóság elvének. Következésképp nem ember és isten, hanem ember és ember viszonyára vonatkozik. „[...] hiszek-e, pontosabban hiszem-e azt, hogy az élet értelme isten akaratának teljesítése, az ő akarata pedig a szeretet növelése önmagunkban és a világban? [...] Így, ilyen határozott formulákban nem hiszem. Akkor hát miben hiszek? [...] abban,

hogy jónak kell lenni: nevetni, megbocsátani, szeretni. Ebben egész lényemmel hiszek.

Meglepő, hogy a Tolsztoj-kutatás figyelmét eddig elkerülte az a szemléleti azonosság, amely Tolsztoj valláskritikájában egyfelől, tudománykritikájában másfelől megnyilatkozik. Semmilyen szellemi teljesítményt, semmilyen tudatformát sem hajlandó önmagában való értékékként elismerni, mert meggyőződése, hogy a szellemi érték, ha nem konkrét emberi célok kielégítésére irányul, könnyen kiszámítható szűk csoportot önző érdekeinek fedezésére. Tolsztoj teljes átéléssel újra felfedezi, hogy a vallás tekintélye olyan társadalmi gyakorlatot szolgál, amely homlokegyenest ellenkezik minden tételes hit humánus alapelveivel. Kitaposott ösvényen halad akkor is, amikor személyes revelációként tárja fel, hogy az emberiség felekezeteiben intézményesült megosztása a boldogságra való közös törekvés egyetemességét teszi érvényesíthetelenné. A maga módján Tolsztoj utópista volt. De igazságérzetét nem elégítette ki a vallás túlvilági utópiája; különben miért győzött volna, amióta csak rádöbrent, egészen haragos haláláig az emberek evilági egyenlőtlensége, a javak igazságtalan elosztása, a mérhetetlen nyomor, a sötét tudatlanság? Tolsztoj nem hiszi, hogy a rosszat cselekvő ember jó ügyet szolgálhat. Az ő szemében az erőszakot semmi sem igazolhatja: az erőszak önmagában rossz, tehát nem szülhet jót. „Az anarchistáknak mindenben igazuk van” — jegyzi meg, s hozzáteszi: „kivéve az erőszakot.” Élete vége felé Tolsztoj, akiben Lenin az orosz forradalom tükrét ismeri fel, a forradalmárokat, a forradalmárok pedig őt minősítik naivnak. Tolsztoj valóban nem látott erkölcsi garanciát arra, hogy a gazdát cserélő hatalom a természetét is megváltoztatja, s nem válik egy érdekvédelmi csoport eszközüvé, ahogyan az addig ismert történelmi példák esetében történt.

Nem kevésbé ellentmondásos, s mint jeleztük, a valláskritikával sok vonásban rokon Tolsztoj álláspontja általában a kultúra, közelebbről pedig a tudomány kérdésében. „Ha a hatalmon lévők meg tudták vesztegetni az egyházat, hogy az igazolja helyzetüket, akkor miért ne tudnák megvesztegetni a tudományt” — hangzik Tolsztoj 1902-es megfogalmazásában az a kérdés, amelynek második része már a huszadik század kérdése. Mint ahogy a huszadik század megoldatlan feladataira emlékeztet Tolsztojnak egy másik, megfogalmazása idején még talán konzervatív különködésnek ható észrevétele is: „Előbb fel kell szabadítani az embereket a rabság alól, csak aztán könnyíteni gépekkel a munkájukat. Nem úgy, mint manapság teszik, amikor a gépek feltalálása csupán fokozza a rabszolgaságot.” Könnyen az apológia bűnébe esne az utókor, ha Tolsztoj antikapitalizmusának legmélyebb motivációját vizsgálva teljesen mellőzné ennek a magatartásnak a konzervatív-romantikus elemét. De ez csak az egyik s talán nem is a legfontosabbak közül való tényező, mint ahogy Tolsztojnak a Romain Rolland felemeltette arisztokrata osztálygőgje s az ebből fakadó be nem vallott megvetése az értelmiség mint polgári foglalkozás iránt sem meríti ki annak a bizalmatlanságnak az eszmei hátterét, amelylyel az érett Tolsztoj a modern civilizációra és képviselőire tekintett. A magyarázatot a *Gyónásban* kapjuk meg, egy sorsfordító csalódás történetében. Mert Tolsztoj sorra csalódik vallásban, egzakt és spekulatív tudományban; mindenben, ami nem magyarázza meg az élet értelmét. 1887-ben s éppen Romain Rolland-nak írja azt a nevezetes levelet a fizikai és a szellemi munkáról, amelyben kifejti, hogy a művelt emberek a kor társadalmában a papokéhoz hasonló kiváltságos kasztot alkotnak; a vallási vakbuzgóságot és a modern európai civilizáció abszolutizálását egyaránt babonának nevezi.

Nem osztozott kora lelkes szcientizmusában. Hegelben, Darwinban és Nietzscheben egyaránt elutasítja a polgári gondolkodásnak a tudományos és a nem tudományos ideológiáját, mint amely a lejárattott vallási mítoszoknál korszerűbb, de nem kevésbé kényelmes tekintélyelveket kölcsönöz a modern társadalom emberellenes tendenciáinak. „Hegel mindent igazol” — robban ki Tolsztojból e tárgyban szokatlan szenvedélyű elmarasztalása főként a hegeli állambölcseletnek, amelyet napjainkban a francia „új filozófia” jelöl meg tragikus történelmi kisiklások elméleti kútfőjeként. Az evolúció tanában, közelebbről pedig a természetes szelekció tételében Tolsztoj *avant la lettre* fedezi fel a szociáldarwinizmus manipulációinak lehetőségét, egyhelyütt „evolucionista fatalizmus”-ról beszél. Az ő számára Nietzsche felsőbbrendű embere már akkor kultúrbestia, amikor ez az elfajzás még csupán a magukat minden etika fölé helyező, de a nyers erőt a légnek sem árta csodáló kései romantikusok elitizmusa, nem pedig uralkodó ideológia.

Kora belterjesebb szellemi közegében sem talál Tolsztoj szövetségeseire. A szlavofil elfogultságot mesterien karikirozza Akszakovról felvázolt portréjában, „nyugatos” kortársaitól az orosz valóság mély ismerete, a hazai megújulás tántoríthatatlan szoleálata választja el; s bár a száműzött Herzent ő szólítja meg levélben, a forradalmi demokrata írók esztétikailag mérsékeltlen igényes irányzatossága

összeegyeztethetetlen Tolsztoj irodalmi eszményeivel. Egyetlen hozzá fogható kortársa, Dosztojevszkij nagyságát, mint a legilletékesebb, alighanem Tolsztoj mérte fel a maga teljes jelentőségében; de külön útkukat járták magányosan, egy világ választotta el őket egymástól.

Tolsztoj társtalansága akkor válik tragikus elszigeteltséggé, amikor a mondén népszerűség hívságos öröméből a hitvallók önkínzásával gyógyítja ki magát, s a passzív forradalom hirdetőjeként rá kell döbennie elvei és életformája összeegyeztethetlenségére. Feloldhatatlanná válik az ellentmondás meggyőződése — hogy „az ember a szellemi világ polgáraként” leküzdheti „az anyagi világban gyökerező szükségleteit” — és a gyakorlat között, amelyet életmódjával, a saját erkölcsi normáit naponta megszegve, folytat. „A gazdasági eszmények nem eszmények” — vallja, csak éppen az nem világos, hogy a szegénységet vagy a gazdagságot kell kiküszöbölni ahhoz, hogy az emberek testvéreként, békében és szeretetben éljenek. Hívei, legkövetkezetesebb tanítványai vetik a szemére, amit maga is tud: a meghirdetett elveknek csakis a személyes példamutatás nyújthat támadhatatlan erkölcsi fedezetet. Tolsztoj nem élt tolsztojánus módjára; vegetáriánus fogásait Jasznaja Poljana fényűző kényelmében fogyasztotta el, ha beteg volt, a legnevesebb orvosok kezelték, családja — Szasa lánya kivételével — nem osztozott világnezetében; azt, hogy háborgó lelkét csizmavarrással csillapította, aligha tekintették másnak pózos különködésnél, s még halála után is sokáig járta a szóbeszéd, hogy a híres Tolsztoj-ing alatt selyem fehérneműt viselt. Vezeklés már az is, hogy amikor 1882-ben részt vesz Moszkva lakosságának összeírásában, szándékosan a nyomortanyák negyedét, az „éjjeli menedékhely” sötét mélyvilágát választja, s megírja az első világirodalmi jelentőségű szociográfiát, a *Népszámlálást*. Már ekkor világosan látja, hogy nem elég művésznék lennie, ha nem tanító is. Csak az maradt mindvégig rejtve előtte, hogy éppen azért lehetett tanító, mert elégedetlen volt önmagával: az epikus objektivitás felváltja a világ kinjárt szenvedő emberbarát részrehajlása. Mint minden nagy hitvallóét, Tolsztoj megtérését is (vagy amit annak neveznek) szenvedélyekben gazdag ifjúság előzte meg, mintha csak azért tombolta volna ki magát, hogy legyen mit megbánnia. Egyetlen hatalmi csoport, egyetlen kiváltságos osztály sem jutott az önismeretnek, a jogos történelmi megtorlás biztos tudatának arra a fokára, mint az orosz arisztokrácia Tolsztoj személyében. Amikor Tatjana lánya arra emlékezik, hogy 1927-ben látta a *Karenina Anna* párizsi piakátjait Greta Garbóval a címszerepben, de nem volt annyi pénze, hogy mozijegyet vegyen, mert édesapja még életében lemondott szerzői jogairól, lehetetlen nem gondolnunk Tolsztoj komor jóslataira osztálya jövőjét illetően, s a feleségétől érteuenül fogadott szemrehányásaira, amiért gyermekeiket nem arra nevelték, hogy munkájuk után éljenek...

„Az utolsó hormont, az erkölcsöt”, ahogyan Németh László nevezi Tolsztoj mindhalálig tartó morális pubertását, őrizi a napló meg a levelek; az örök serdülést a fény felé, melyet, reméljük, mert kiérdemelte, talán „futásában” sikerült a haldokló aggastyán kilobbanó tekintetével megpillantania.

Szilágyi Júlia

Egy Lucian Blaga-monográfia

Lucian Blaga irodalmi és filozófiai munkásságának kutatása az utóbbi években nagykorúsodott igazán. Mindenesetre túllépte a Blaga-értelmezéseknek azt a leegyszerűsítő, sematikus és kényelmesen címkéző szakaszát, amely hosszú ideig elzárta egy bonyolult, mélyen eredeti életmű jelentőségének megértéséhez vezető utat. A „Blaga-mozzanat” a román kultúrában különböző nézőpontokból elemezték, terjedelmes tanulmányokban, amelyek külön-külön s együttevén is arra törekedtek, hogy feltárják egy, a kora kérdéseivel viaskodó nagy

humanista és tudós többretegű alkotói univerzumát (ezek közül megemlíthjük: D. Micu: *Estetica lui Lucian Blaga*. Buc., 1970.; P. Bellu: *Blaga în marea trecere*. Buc., 1970.; M. Bucur: *Blaga — dor și eternitate*. Buc., 1971.; M. Livadă: *Inițiere în poezia lui L. Blaga*. Buc., 1974.; B. Gruia: *Blaga inedit — amintiri și documente*. Cluj-Napoca, 1974.; M. Vaida: *Lucian Blaga. Afinități și izvoare*. Buc., 1975.; A. Indrieș: *Corola de minuni a lumii*. Timișoara, 1975.; G. Gane: *Opera literară a lui Lucian Blaga*. Buc., 1976). De az is igaz, hogy értelmezői főként iro-

dalmi munkásságára összpontosítottak, persze anélkül, hogy elválasztották volna az író-t a filozófustól, ez utóbbit alapos elemzésével mégis adósak maradtak.

Blaga munkásságának kritikai felmérésére legutóbb Alexandru Tănase vállalkozott egy olyan könyvben*, amely bizonyos értelemben monográfiának kívánkozott volna. A szerző e munkában kijelölni szándékszik a filozófus Blaga gondolatvilágának megértéséhez szükséges koordinátákat, nem szakítván el a blagai gondolkodás struktúráját lírai és drámai munkásságától. A blagai filozófiai rendszer kritikai hasznosításával már régóta kísérletező Alexandru Tănase nagy súlyt helyez arra, hogy humanista módon sajátítsa el a román filozófusnak az emberre és kultúrára vonatkozó eszméit. Ugyanakkor, marxista alapokról értelmezve-vitatva Blaga filozófiai munkásságát, Tănase a blagai felfogásban központi szerepet játszó emberi-kulturális jelenség egyik lehetséges értelmezését adja: „Elsősorban a kultúra és az *emberi létfeltételek* közötti genetikai kapcsolatról van szó. Genezisét tekintve ugyanis nem lehetséges kultúra a közvetlenül adott léthez való egyszerű alkalmazkodás vagy a vele való elemi azonosulás fokán. A közvetlenség világa mint konkrét jelenlét, »mint a közvetlen adottak szűles körű szövevénye« nem tudja kielégíteni az ember »egzisztenciális képességét«, ez »nem az ember helye, elhivatottságának tere és menedéke«. A kultúra a létezés sajátosan emberi egzisztenciális módja. [...] A kultúra nem luxus vagy külső cífrázat, nem az emberi világon kívüli vagy felüli jelenség, nem az emberben létező állatiaság elfojtásának vagy megszelídítésének a rendszere, hanem *belső emberi szükségesszerűség*, a személyiség elválaszthatatlan része, olyan döntő mozzanat, amely elkülöníti az embert minden más földi lénytől.“ Blaga határozottan állást foglalt bizonyos antihumanista nézetekkel (így például a kultúrára vonatkozó spengleri állásponttal) szemben, bár az ő kultúrafelfogásától idegen mind a genetikus-determinista, mind a történeti nézőpont. Van-e mégis valami közös ezekben az eltérő álláspontokban? — teszi fel a kérdést a szerző. „A dialektikus ismeretelmélet fényében az ember nagyszerűsége abban áll, hogy állandó csábítást érez az abszolút meghódítására; az emberi szellem drámája, a megismerés és az alkotás paradoxonja éppen abban rejlik, hogy minél inkább kiterjeszti az ember a világra megértő és legigazó képességét, annál mélyebbre hatol-

hat az univerzum titkaiba: növekedik az emberi tudásszféra, de ugyanakkor mint-ha a titkok szférája is gyarapodna; az emberben egyre tudatosabban jelentkeznek az ismeretlenek kimeríthetlensége, az abszolútát övező „csodák virágkelyhe“. Az emberi szellem előrehaladásának legfőbb mozgatója ez az állandóan megoldódó és új, magasabb szinteken újratermelő ellentmondás az *abszolút* elvileg korlátlan megismerhetősége, valamint a megismerés és kulturális alkotás aktusainak *viszonylagossága* között, a világ titkainak feltárására irányuló valóságos képességünk és a rejtélyekkel teli világ között. Blaga a maga módján kifejezésre juttatja ezt az ellentmondást.“ (255—256.)

Alexandru Tănase véleménye szerint Lucian Blaga életműve még a két világháború közötti szakaszban is mélyen humanista jelentésekkel telítődött, ez az életmű csodálatos tartalékokkal rendelkezik a tudományos gondolkodás, a világ racionális látásmódja számára, s így ma már igazságtalannak és túlzottnak tűnik őt misztikus és irracionalista gondolkodónak vagy az ortodoxia filozófusának nevezni. A racionalista elemek jelenléte és főleg a blagai bölcsélet sarkköveként jelentkező *humanizmus* „egyaránt uralkodó jegye a kultúrfilozófiának, a vallásbölcséletnek, a tudomány- és művészetfilozófiának, bár gondolkodásának e területei sem mentesek az idealista-agnosztikus buktatóktól, amelyeket a titkok lenyűgöző jelenléte kényszerít Blagára“. (16—17.) Így megalapozott a szerzőnek ama felhívása, miszerint a blagai filozófia adekvát jellemzése érdekében árnyalt értékítéletekre kell törekednünk; kimutathatjuk Blaga világ- és emberfelfogásában az idealista jelleget, de semmiképpen sem szabad megtagadnunk vagy lebecsülnünk azokat a szép számban megtalálható elemeket, amelyek e filozófia racionalizmusát és humanizmusát domborítják ki.

A szerző módszeresen elemzi Blaga minden filozófiai művét, azt hangsúlyozva, ami a *Trilógiák* elméleti irányulásában ma is időszerű. Ugyanakkor feltárja a blagai meditáció termékenyítő hatását. Blaga filozófiai rendszerének központjában a *titok*, *rejtély* (mister) fogalma áll (értve ezen a létezésnek, a megismerés tárgyának alapvető artikulációját, a kultúra aktusának belső szféráját), amely ha visszaélnék vele, az irracionális és agnoszticizmus kockázatát is magában hordja. A *rejtély* e megteoretizálása Blaga filozófiájának mélyen problematikus jelleget kölcsönözött. Számára a filozófiai elmélkedés aktusa azt jelenti, hogy az emberi lény *felébred* álmából, amelyben eddig ringa-

* Alexandru Tănase: Lucian Blaga — filozoful poet, poetul filozof. Editura Cartea Românească. Buc., 1977.

tózott, a filozófiának pedig csak annyiban van értelme, amennyiben kérdésessé teszi az ember sikereit és kudarcait. A filozófiatörténet nagy eszméi égő fátként világítanak be a rejtélyek sötétjébe, eloszlatják a minket körülvevő ismeretlen világ homályát. A filozófia létmódja, „sajátos hivatása éppen az — vallja —, hogy hőiesen bürokrata keljen a világ rejtelmeivel, és ha kínlódva is, de megoldja a legsúlyosabb és az embert leginkább felkavaró egzisztenciális kérdéseket. Bonyolult dialektikus folyamat ez, a fény és az erő szétáradása tudatlanságunk és erőtlenségünk éjszakájában. A »felébredés« nemesak a probléma megoldása; egyes antinómiák megoldását, a tudat képernyőjére vetülő fény növekedését jelenti, hanem azt is, hogy újabb kérdések merülnek föl, újabb nehézségek és ellentmondások születnek bennünk.“ (73—74.) Itt alighanem fontos szerepet játszik az az egyébként oly eredeti terminológia is, amelyet számos szövegmagyarázó Blaga költői fantáziájának tulajdonított, holott rendkívül jól körülhatárolható fogalmi értéke van. E tekintetben Alexandru Tănase Blagában olyan filozófus-költőt lát, akinek megvan az a képessége, hogy a költészeti síkból fogalmakat és gondolatokat vetítsen át a filozófiai síkba, vagy fordítva. „Blaga terminológiája — hangsúlyozza a szerző — sokszor félrevezető olyan tudományos elmék számára, akik kevésbé érzékenyek a szellem titokzatos, kimondhatatlan és ellenőrizhetetlen színpokái iránt, s emiatt képtelenek felfogni e fogalmak igazi értelmét. Természetesen nem hunyhatunk szemet eszméinek elméleti és módszertani korlátai fölé. Blaga nem volt szcientistának nevezhető filozófus (bár nagyrabecsülte a tudományt mint értékek rendszerét), ő filozófus-költő volt, aki különböző, nemcsak konvergens, hanem gyakran divergens síkokon mozog. Ezzel nem akarom kétségbe vonni egy olyannyira jól felépített és önmagához olyannyira következetes gondolatrendszer funkcionális egységét. De ez az építmény különböző síkokból és vonatkozási rendszerekből áll, s ezek egymástól eltérő mértékegységeket és értékítéleteket követelnek meg. Racionalista-tudományos szempontból — bármennyire tobzódják is a fogalmakban Blaga, nem fogunk többet megtudni a sötétbe burkolózott rejtelemvilág titokzosságáról, hiszen erre csak a metafora és mítosz vet valamelyes fényt.“ (254.) Egyébként a *Trilogia culturalii* szerzője maga is bevallotta: ahhoz, hogy fel tudja építeni a maga filozófiai rendszerét, metaforikus elemeket használt fel, gyakran merített a mítoszok világából.

Blaga fő filozófiai öröksége, a négy *Trilogia* alapján most már világossá válik, hogy itt a megismerés ontológiájának megalapozásával, a kultúra és az értékelmélet kidolgozásával és a történelem metafizikájának felvázolásával van dolgunk, amely „rendszer szintek“ egységükben egy bonyolult antropológiai rendszer alapjait vetik meg, nyomon követik az ember alkotó sorsát, az emberi jelenlét egyedülvalóságát a kozmoszban. Jóllehet Blaga ontológiájában számos spiritualista elemet használ fel, kultúra- és történelemelméletében inkább realista, közelebb áll az igazsághoz, hiszen — amint Alexandru Tănase méltán hangsúlyozza — egy olyan gondolatrendszer alapjait vázolta fel, „amit ma *regionális ontológiának*“ nevezhetnénk. Blaga filozófiai rendszerében meghatározó szerepet biztosított az embernek, illetve az emberi létnek, s e sajátosan emberi létmódot úgy fogja föl, mint egyfajta *ontológiai ugrást*, az emberiség fő funkciójának pedig a kultúrát tartja. Az ember sorsa igen szorosan kapcsolódik a kulturális alkotás funkciójához. E sajátosan emberi ontológia megköveteli azt, hogy az emberi létet a rejtély láthatárára helyezük el, mégpedig azért, hogy átléphessük ezt a horizontot; csak ezen a látóhatáron képes az ember alkotó lényként meghatározni önmagát, szemben azzal az emberi léttel, amely önmegtartó igyekezetében az adott világ horizontján vesztegel. Blaga számára a történelem ízig-vérig az emberi lét dimenziója, a történetiség végső fokán igazolja az ember szakadatlan alkotó állapotát. De az ember történelmi önmegvalósítása ugyanakkor tragikumba is torkollik, ami azt jelenti, hogy az ember sohasem érheti el az abszolútumot. „Az embernek ez a megszakíthatatlan, tragikus, de a maga módján mégis egyszerű történelembeágyazottsága — írta Blaga utolsó filozófiai munkájában (*Fiuința istorică*, Cluj-Napoca, 1977. 244.) — az emberi lény e sajátos helyzetében gyökerezik: az ember egyfelől rendelkezik a világmindenségben lehetséges legmagasabb szintű létmóddal, másfelől bizonyos felsőbbrendű metafizikai célszerűségek meghatározottságában, szorításában él. Az ember alkotó léte, történelme révén a világmindenségben egyedülálló módon való sítja meg önmagát. Alkotó sorsának permanenciája azonban tragikusan feltételezett. Azok a feltételek, amelyek biztosítják ezt az alkotó léteket, egyben olyan feltételek, amelyek révén szertefoszlik az ember nagy esélye: hogy hozzáférjen az abszolúthoz.“ A szerző különös figyelmet fordít a blagai gondolatrendszernek arra a lényeges dimenziójára, mely összhangba hozza és axiológiaileg egybefogja

a Blaga-életmű különböző síkjait. A blagai életmű tengelyében ezek szerint egy olyan *integrális humanizmus* áll, amely feltételezi a kultúra minden tényének az emberre való vonatkoztatását, valamint azt, hogy az ember központi szerepet játsszon az értékalkotásban.

Figyelemre méltó Tánase könyvében az is, ahogyan Blaga *hazafiságát* tárgyalja, hiszen ez a hazafiság — a humanizmus mellett — a román gondolkodó életművének alapvető jellegzetessége. Blaga ilyen értelemben a román kultúra öntudatának kifejezője, gondolatvilágának középpontjában a román nép alkotó tehetsége iránti megbecsülés, a Kárpát—Duna-térségben létrehozott kiemelkedő értékek iránti tisztület állt. Mindezeket könnyen ki lehet mutatni filozófiai műveiben, költészetében, drámai munkáiban, publicisztikájában, mint ahogyan alá lehet húzni azt a tényt is, hogy Blaga patriotizmusa sosem csapott át semmiféle nemzeti kizárólagosságba.

A szerző könyve kiemeli a blagai életmű szerves egységét, hiszen enélkül éppúgy lehetetlen megérteni filozófiai gondolkodásának bonyolultságát, mint irodalmi műveinek igazi jelentését. „Blaga műve *egységet* alkot; ha a két síkot elszakítjuk egymástól — s ezt éppenséggel értékismérvek alapján tesszük —, akkor az egész blagai filozófiát az idealizmus, agnoszticizmus és irracionális bélyegével látjuk el. A filozófia síkján természetlennek minősíteni a lírai alkotásban oly termékeny fogalmakat, mint amilyen a *rejtély* is, amilyen tévedés, melynek messzemenően negatív következményei vannak a blagai költészetre vonatkozó értékítéletek felállításában. Anélkül, hogy tagadnók egyes idealista és agnosztikus elemek meglétét, jelen munkánkban, nemcsak a filozófiai munkásságá-

ban jelen levő racionalizmus és humanizmus ma is termékenyítő hatását igyekeztünk bebizonyítani, hanem azt is, hogy a blagai költészetet jellemző értékek áramköre a mélyebb filozófiai jelentések termékeny interferenciájának jelenlétét is biztosítja. Non-szciantista filozófiájában a racionális fogalmiság a stilisztikai kategóriák és releváns metaforák foglatatában teljesedik ki, s a metaforák megtalálják a maguk alapját a racionális fogalmiságban.“ (458—459.)

Alexandru Tánase munkája egyike azoknak a műveknek, amelyek a két világháború közötti román gondolkodás újraértékelését tüzték ki célul maguk elé. Fő érdeme, hogy visszahelyezte jogába, ezt a rendkívüli, eredeti életművet ugyanakkor utat nyitott újabb interpretációk felé. „Túl nagy gondolkodó és túl nagy költő volt Blaga ahhoz — szögezi le a szerző munkája végén —, hogy főleg a kultúrára, a tudományos tényekre és a művészetre vonatkozó fogalmai ne tartalmazzanak tárgyyszerű értékeléseket, olyan értékeket, amelyeket nem a Nagy Ismeretlen, nem az örök titokzatossággal telített világ eszméje, hanem az ész, a rejtelmek világába egyre mélyebben behatoló alkotó értelem vezérelt, s amelyek konkrét filozófiai ismeretekbe vagy művészi képekbe csapnak át. E felismerést igazolja Blaga életének utolsó éveiben nehéz vívódással, erőfeszítésekkel megtett gondolati útja, fejlődése a szocializmus romániai megvalósításának feltételei között.“ (473—474.)

Tánase munkája jó bevezető korunk egyik nagy humanistájának életművébe: egy olyan költő-filozófuséba, akit elsősorban az emberiség sorsa, alkotása, a kultúra autentikus megvalósulása foglalkoztatott.

I. Maxim Danciu

Emlékek világa

A regényeknek is lehet regényük, a műveknek is történetük. S a regény élet-sorsa olykor mozgalmasabb, mint a regényhősöké; a mű története nemegyszer vetkszik tartalmának izgalmaival.

Erre kell gondolnunk Kahána Mózes most megjelent regényeinek új olvasatakor, amennyiben romantikus hányatottsága művészi önértékén túl is érdeklődést biztosít számára.* Lehetetlen le-

mondanunk a regénysors néhány „élet-rajzi“ adatának felidézéséről: a *Tarackos* kisregény első részét a szerző a doftanai börtönben írta 1927-ben, a párizsi magyar mozgalmi sajtó 1930-ban közölte folytatásokban, kötetben ugyanabban az évben jelent meg Moszkvában, oroszul. Második részét Kahána Mózes emigrációjában fejezte be, és 1932-ben Leningrádban adták ki ugyancsak oroszul. Magyarul mindkét rész együttesen csak 1971-ben jelenhetett meg — Budapesten.

Mondanunk sem kell, hogy közel fél

* Kahána Mózes: *Tarackos*. Hat nap és a hetedik. Elbeszélések. Kritérion Könyvkiadó. Buk., 1978.

század után ez a regény, amelyet — a szerző vallomása szerint — mozgalmi rendelkezésre írt, ma már megközelítően sem jelenthet annyit, mint akkor, amikor tudatos és szándékolt szerepe *tényagítási* volt. Most legfeljebb az emlékek világába vezérel, korabeli helyzetjelentést nyújt, amelyet megváltozott körülményeink között is illő számon tartani. A történelmi adatfeltárás sohasem felesleges, még ha olyan környezetbe is vezet, amelyet a meghaladott hamis eszményítés, a szektás beszűkülés, az öncélú személyi önfeláldozás jellemez.

A szerző önvallomásában „politikai líra prózai formájának” jelzi a *Tarackos* regényvalóságát. Azt hiszem, elfogadhatjuk ezt az önjellemzést, talán annyi kiegészítéssel, hogy a művet lírai röpiratnak is nevezhetnénk, amelynek lázító feszültsége csak azért nem hathatott közvetlenül, mert nem juthatott el az érdekelte munkásrétegekhez. Kahána Mózes elmondja, hogy voltaképpen *kulcsregényt* írt, a műfaj legtisztább értelmében, itt-ott csak a nevek kezdőbetűit változtatta meg, nyilván „konspirációs” okokból (pl. Tarackos—Barackos, Vidró—Ditró, Várvíz—Várhegy stb.). Hőseit élő alakokról mintázta, aminek persze csak regénytörténeti értéke lehet, aligha növelheti az elbeszélés művészi rangját. A regényhős akár előbb és hitelesebb is lehet, ha az írói képzelőerő szülötte, s nem köti az életrajzi hűség, amely gyakorta inkább lehúzó, mint előrelendítő tényező. Ilyen regényhős Csibi Balázs, ez a rokonszenves, áldozatkész, *eszményített* forradalmár, aki az erkölcsi tökéletességet abban látja, hogy önsanyargató lemondással elhárítja az élet természetes örömeit, többek között a szerelmet, amelyre teljes szívvel vágyakozik.

Kahána Mózes életrajzete feloldja az ilyen életidegen magatartásformát: Ágnes vonzó asszonyisága legyőzi a forradalmárhős álszemérmét, megvetozza a hamis romantikát. Ez a realista szemlélet azonban tájékoztat az elmerült mozgalmi légkör álheroizmusáról, amelyben az ember szabadságigénye önmegtévesztően a személyes szabadság gátjává emelkedett. Kahána Mózes forradalmár-asszony-alakjának ábrázolásával említett tesz hitet, hogy a forradalmi elkövettség nem zárja ki az érzelmi szenvedélyt, ellenkezőleg, az aszketikus merevség, a hűvös elzárkózás szembenáll emberség szemléletével, a kommunista szabadságeszménnyel.

Aligha vethetjük az író szemére, hogy prózája, amely a magyar proletárirodalom első, kezdeményező teljesítményei közé tartozik, nem éri el a haladó polgári irodalom (pl. Thomas Mann) művészi színvonalát, és csak közelíteni tud

az olyan kommunista alkotók iráskultúrájához, mint Gorkij, Jack London vagy Aragon. Művészetének önjellemzése — önfelismerést is mondhatnánk — indokolt szigorral értékeli műveit és írói képességét. Önelemzésének ösztönzésére utalnunk kell szépirói alkotásainak szónokiasságára, amelyben a művészi képzetet csak annyi helyet kap, amennyit az időszerű politikai szükséglet engedélyezhetett. Sokkal inkább élmény és eszmei indulat feszíti történeteit, mintsem mesemondó lelemény. Így Kahána Mózes a modern mozgalmi tényregény egyik kezdeményezőjének is tekinthetjük; helyzetképei csak annyira időtállóak, amennyire a történelem emlékei is dacolnak az idő múlásával.

Eszmei-politikai sugalmazások térítik el a gondos személyiségrajztól, hajlítják a verbális jellemépítés irányába. Kommunista hőseről mondja: „...világító, útmutató, akaratos hős [...] rendet borít, rendet szervez [...] áll dacosan, a messi boldog világba mutat.” Annak idején a forradalmi romantikának tulajdonítottuk az efféle jellemzéseket, ma már tudjuk, hogy a művészet osztálymeghatározottságából levezetett téves esztétikai kánont képviselte, de ne tagadjuk, hogy olykor jelentős művészekre is igen nagy hatással volt. Ne gondoljuk, hogy ennek az osztályharcos-avantgarde művészetnek *tényleges* forradalmi hatását a szembenálló államhatalom lebecsülte volna. Azt hiszem, gyakran túl is becüsülte. Csak egyetlen példát említek erre: az 1928-as „nagy pör”-ben, amelynek vádlottjai között ott volt Aradi Viktor és Chaja Lifschitz, Máthé Ernő, aki ugyancsak a vádlottak padján ült — védőbeszédében (amely később illegális nyomtatványként jelent meg) így szól: „Ha valakinél itt Kahána Mózes könyveit megtalálják, akkor [...] elküldték Doftanára, melynek kazamatájában a katonagolyótól egész életére megcsontított harcos szavú fiatal proletáriró tölti több éves keserves rabságát.” (Kahána Mózes szökés közben találta el a fogházor golyója.) Ez az érzéketlen vallomás művészet és politika kölcsönhatását jelzi.

A kötet második műve: *Hat nap és a hetedik*, mai meghatározással ugyancsak a *tényregény* vagy a *szociográfiai regény* sorába osztályozható. S ha nem is volt olyan kalandos sorsa, mint a *Tarackos*-nak, nem nélkülözte a regényes fordulatokat. Mindenekelőtt: nem jelenhetett meg a szerző neve alatt. Köves Miklós álnévvel kapott nyilvánosságot, s csak a beavatottak tudták, hogy szerzője Kahána Mózes, aki már hosszabb idő óta ezen az álnéven írta elbeszéléseit a *Korunkba* (a kötet ezekből is nyújt ízelítőt). De még ez sem volt elég; a szöveg szer-

zóságát Brassai Viktor vállalta a cenzúra előtt, s amint Kahána Mózes tanúsítja, ő fedezte ott megjelent írásait is. Es Gaál Gábor végezte a szövegjavítást.

Ha a szerző azt hihette, hogy a cenzúra beavatkozása után regénye (1940) túljutott a legfőbb akadályon, súlyosan tévednie kellett. Röviddel a mű forgalomba kerülése után a rendőri szervek kötetét elkobozták. Pedig a regény megírásakor már működött öncenzúrája, igyekezett „varázköpenybe burkolni” közléseit, hogy az ellenőrzés éberségét „kifárasssa”. A második kiadás (1956) előszavában ennek tulajdonítja a mű „fogyatékoságait”, a „művészi megformálást” és a „jellemépítés” hiányait. Személyes emlékezetem szerint a rendőri-ügyészégi elkobzásnak csak jelképes jelentősége volt, mert a regény — a szerző szigorú öntétele ellenére — népszerűségnek örvendett, és viharos gyorsasággal elfogyott. Az olvasók érdekeny tekintete a „varázköpeny” mögött felismerte a korabeli erdélyi falu társadalmi rétegződéseinek osztályszemléletű ábrázolását.

Eltűnődöm: ha kivonjuk e műveket abból a regényes légkörből, amely körülvéstei történetüket és a szerző sorsát, azonosok-e akkor is érdeklődést kelteni? Alkérésnek vélem máris ezt a fenntartást. Miért kellene elszigetelten vizsgálnunk a regénycselekmény agitációs szándékait, a művészi megmódozás kényszerű korlátait, ha ezek immár szerves részei Kahána Mózes alkotásainak? Miért ne számolhatnánk azzal, hogy művei, így például Nagyvárad mozgalmi regénye, a *Taktika*, illetve a *Bihari taktika* előbb Leningrádban (1933), majd Budapesten jelent meg (1965), az *Őszi hadgyakorlatot* hamarabb olvasták Clevelandben (1934), mint idehaza? Verseit, prózáját előbb ismerték Bécsben (1921—1923), mint Kolozsváron. Mindezek hozzáadnak művéhez valamit, ami valóságosan nincs meg benne. Mégis jogunk ahhoz, hogy ezeket az elemeket kizárjuk.

Kahána Mózes az osztályküzdelmet nem tekintette az élet céljának, de művei meggyőznek arról, hogy az élet alkotó céljaihoz csak küzdelmek árán jutunk el. Műveinek szenvedélyessége erkölcsi világképét közvetíti. Váteszi hitvatástudattal, áradó derűjével a legnyomasztóbb társadalmi feszültségek közeletét is a lehetséges kibontakozás távlatait csillantja fel. Hőseinek eszményiségével kommunista eszméinek igazságát kívánta kifejezni, ami óhatatlanul a valóság leegyszerűsítésével is járhat. Az adott történelmi pillanat meghaladásával a felmagasztosított hős (vagy ügy) elveszti eredeti hatásfokát, s ez nyilván csökkentheti az alkotás művészi hitelét.

Ezzel kapcsolatban említeném Makszim Gorkij példáját. Leghíresebb regényének hőseit, az *anyát*, oly eszményi magasra emelte, hogy már a korabeli kritika megállapította: „Ilyen anyák nem léteznek.” Gorkij azonban tudatosan törekedett arra, hogy regénytípusainak jellemalkatát romantikus hősiességgel gazdagítsa, azaz a munkásmozgalom helyzetének ábrázolásába beleszótta a maga eszményi vágyait is. Forradalmi reményeinek művészi megformálásából nagyerejű alkotás született, amely egész nemzedéket lelkesített, meggyőzően tanúsítva a művészi alkotás eleven kölcsönhatását a valósággal: tükrözi is, alakítja is a tényeket.

Kahána Mózes mozgalmi műveinek művészi felnagyításait azért nem kár hoztathatjuk, mert kifejezték egy forrongó időszak érzelmi feszültségét. Szenvedélyes, néhol patetikus helyzetjellemzései érintkezést találtak a forradalmi eszményeket valló és válláló olvasóival, érelették a lelkek lázadó ellenállását. Számolnunk kell viszont azzal, hogy egy meghatározott történelmi időszakot tolmácsoló lelkesült meg más viszonyok között nem őrizheti meg feszültségét és hitelét. Ez a körülmény nem vitatható el azonban az alkotás dokumentáris érvényét és erényeit.

Azért is utalnom kell erre, mert a szocialista irodalom hagyományainak időszerű felelevenítése és megbecsülése esztétikai határterületeket érint. A kommunista eszmények humanista tartalmainak kifejezése ma is a művészi feladatok előterében áll. A nemes lelkesültség azonban nem azonos a harsánysággal. *A kommunista szenvedélyesség kizárólag a tények tárgyilagos ábrázolásában érvényesülhet*, az új élet hősiessége a mindennapi valóságot alakító tevékenységben valósul meg. Nem mintha a valóság hű ábrázolása kizárná a fejlődési irányok jelzését, a megvalósulásukba vetett, művészi tolmácsolást hitet. Csakhogy a távlatot csupán távlatként, nem pedig megvalósult realitásként helyes megjeleníteni. Az olyan túlfeszítés, amely a jövőt a jelenbe vetíti, a készülő késznek veszi, eltávolodik az időszerű és indokolt kommunista pátoztól.

Irodalmi örökségünk megismerése ösztönzi a jelenkori forradalmi művészet kibontakozását. Ez nem a múltbeli forradalmárok indokolt szenvedélyességének követésével vagy éppen másolásával, hanem annak meghaladásával érhető el. Korszakunk esztétikai kifejezésének útja — a tárgyilagosság. E szemlélet szerint valósulhat meg Kahána Mózes pályáját összegezõ személyes hite, amely „az ember győzelmét” vetíti elénk írói látomásában.

Robotos Imre

MADÁCH: TRAGEDIA OMULUI

Új állomáshoz érkezett Madách remekművének befogadása a kortárs román művelődésbe. Octavian Goga fordítása a népszerű, olcsó *Biblioteca pentru toți* sorozatban jut most el az olvasók szélesebb rétegeihez. Az új kiadás szám szerint a negyedik. Az első 1934-ben látott napvilágot, a fordító azonban már 1904-ben kezdte a részleteket közléteni. Az 1940-ben, majd 1964-ben (Goga összes művei között) könyvpiacon került kiadások után a mostanít nem csupán tömegjellege, hanem Jánosi János igényes bevezetője teszi figyelemreméltóvá. (A *Biblioteca pentru toți* sorozat kötete is közli természetesen Goga régi előszavát, amely Goethe *Faustjára* és Byron *Káinjára* utalva, a Tragédiát a múlt század egyik legnagyobb alkotásának minősíti.)

Az előszó szerzője többirányú és többsikű összehasonlítás segítségével elemzi a Tragédiát. A *Bánk bánnal* való egybevetéssel indít, s rámutat, hogy míg Katona József művét az 1848-as eseményeket megelőző forradalmi fellendülés táplálta, az alsó-sztrégovai magányba visszavonult író látomását a vesztes forradalom utáni idők hangulata lengi be. Ez az idő- és kormeghatározottság azonban senkit sem jogosít fel arra, hogy haladásellenesnek bélyegezze.

Jánosi fejtegetésében megdölgőztató a Leninnek Herzennel kapcsolatban tett egyik megállapítására történő utalás, amelyet módszertani szempontból a Tragédia esetében is irányadónak tart. Herzen „szellemi csodjé“-t Lenin ugyanis az 1848-as forradalom elbukására vezette vissza, s ebből eredeztette a szocializmusra vonatkozó polgári illúziókat kísérő szkepszist és borúlátást. Herzen szellemi drámája — Lenin szerint — terméke és tükröződése volt annak a világtörténelmi korszaknak, amelyben a polgári demokrácia forradalmisága már a múlté lett, a szocialista munkásosztály pedig még nem vált éretté. Jánosi leszögezi: nem arról van szó, hogy Herzen és Madách helyzetét, illetve felfogását közvetlenül egymás mellé helyezzük. Mindkét esetben azonban a „szellemi csod“-nek ama sajátos formájával találjuk magunkat szemben, amelyet az 1848-as forradalom bukása, illetve az illúzióknak e bukáshoz kapcsolódó csődje kísért. A kételkedés és a pesszimizmus — folytatja Jánosi — kétféle magatartás, kétféle vízió forrásának mutatkozhat. Bizonyulhat mind a misztifikáció, mind a demitizálás elindítójának, azok az alkotók pedig, akiknek művere ez az ellentmondás nyomja rá a bélyegét, igen könnyen a radikális bírálat céltábláivá váltak. Így volt ez Herzennel, akit annak idején Marx kezelt iróniával, s így részesült elutasításban — bizonyos marxista kommentátorok szövegeiben — Madách is. Madáchot azonban nem lehet visszamenő hatallyal felelősségre vonni gondolatainak későbbi manipulációja, illetve a velük történt visszaélések miatt.

Az alapos — gazdag világirodalmi, filozófiai és a mű magyar utóéletére vonatkozó információanyagot mozgósító — bevezető második része a Tragédia körül zajló több évtizedes polémikiakat eleveníti fel. Erdélyi János, Lukács György, Révai József és Sötér István nézeteinek summázása után Jánosi János a román olvasó számára értőn értelmezi a mű tartalmát, hogy a befejező részben a Tragédia eddigi román fogadtatását mutassa be. E. Bucur, G. Călinescu, I. Chinezu, Al. Hodoș, O. Papadima, Z. Picișanu, Oct. Șuluțiu, P. Teodorescu elismerő véleményeit idézi, s főként Tudor Vianu értékelését méltatja, amelyet a román—magyar kulturális kölcsönhatások egyik legilletékesebb vizsgálatának minősít.

Ismeretes, hogy a jeles román komparatista 1962-ben a Magyar Irodalomtörténeti Intézetben előadást tartott Madách és Eminescu viszonyáról; utolsó, Argheziről szóló művében (1964) pedig külön fejezetet szentel a Tragédiának. Ami az Eminescuval való összehasonlítást illeti, a román költő-zseni több műve csendül össze a Madáchéval, noha nem valószínű, hogy azt Eminescu ismerte volna. Ebben az összefüggésben utalt Vianu Schopenhauer hatására, de úgy látta, hogy Madáchnak sikerült távlati derűlátásával pesszimizmusán túljutnia. Jánosi idézi is ehhez kötődő konklúzióját: „A modern kriticismusból táplálkozva, de meghaladva a pesszimizmust és adózva a romantikus szemléletnek, a történelmet a népek szabadságharcaként fogja fel. Madáchnak kora eszmei áramlatait képviselő szociogonikus költeménye, amelyet látomásos költői képzelet emel a magasba, egyike az egész vonulat legjelentékenyebb alkotásainak.“

Vianu összehasonlító megközelítésében a Tragédiával tartana még rokonságot Tudor Argehei *Cintarea omului* című poémája, és ugyancsak közeli eszmei-műfaji kapcsolatok fűznék Madách művét Liviu Rebreanu *Adam și Eva* című „archeológiai regényéhez”. Jánosi János véleménye szerint azonban az Argehei poémájával való rokonítás nem tartható fenn, mert az utóbbi egyértelmű bizakodással ítéli meg az emberiség jövőjét. Az új kiadás előszavának szerzője mindenekelőtt Madách és Eminescu szemléletének érintkezését kívánja tudatosítani. (Editura Minerva, București, 1978.)

G. E.

O. NAGY GÁBOR—RUZSICZKY ÉVA: MAGYAR SZINONIMASZÓTÁR

Sokszor előfordul a fogalmazó emberrel — legyen író, újságíró, pedagógus, dolgozók bármily munkaterületen, ahol írnia kell —, hogy hirtelenjében nem jut eszébe egy-egy megfelelő kifejezés, amire szüksége van. Úgy érzi, ott van a nyelve hegyén, csak éppen „nem ugrik be”. Vagy esetleg ugyanaz a kifejezés a leírt szövegben egymás közelében túlságosan gyakran (gyakorta, minduntalan, sokszor) szerepel. Ilyenkor jó, ha van kéznél szinonimaszótár.

A Magyar Szinonimaszótár megjelenésével kétszázhatvan esztendő késett, ha a franciák rokon értelmű szavainak első gyűjteményére, Gabriel Girard 1718-ban megjelent munkájára gondolunk. Kísérleteket ugyan ismerünk, teljes értékű és korszerű szinonimaszótárunk azonban nem volt. Puhala Sándor (1904), Tolnai Vilmos (1908), Gombocz Zoltán (1926), Végh József (1935) elemezték rokon értelmű szavainkat. Akadt egy úttörő jellegű könyv is, a Póra Ferencé (*A magyar rokon értelmű szók és szólások*); e 71 évvel ezelőtt megjelent munka nemcsak kora miatt avult el: megjelenésekor sem volt szakszerű, nyolcszáz erőltetetten alkotott fogalmi csoportba sorolta a szinonimákat, szólásmondásokat. A szerző mindamellett megérdemli az utókor háláját, hiszen csaknem előmunkálatok nélkül alkotta meg művét.

A franciák úttörését, azt, hogy egy-egy nyelvnek valamely fogalom — tárgy, eszköz, tulajdonság, cselekvés, érzelem — megjelölésére számos rokon értelmű szava van, az angolok követték: John Trusler szinonimagyűjteménye már 1766-ban megjelent. A német Johann August Eberhard munkája 1802 és 1910 között tizenhat kiadást ért meg. Az olasz nyelvterületen is számos szinonimaszótárt írtak és szerkesztettek, a legutóbbi, Tomaseo műve 1973-ban jelent meg. Az első kis orosz szinonimaszótárt csak 1956-ban, a kétkötetes nagyszótárt pedig 1970-ben adták ki. A román *Dicționar de sinonime* 1972-ben jelent meg. A lengyelek és csehek is kiadták már rokon értelmű szavak szótárát.

Szinonimaszótárt értelmező szótár alapján szokás szerkeszteni. A XIX. századi értelmező szótárak — Czuczor Gergely—Fogarasi János: *A Magyar Nyelv Szótára I—VI.* (1862—1874); Ballagi Mór: *A Magyar Nyelv Teljes Szótára I—II.* (1868—1873) — alapján szinonimaszótár készítése megkezdődhetett volna, de ezek századunk derekára elavultak. Így a mai nyelvtudomány már csak korszerű értelmező szótárak — *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára I—VII.* (szerk. Bárczi Géza és Ország László, 1959—1962); *Magyar Értelmező Kéziszótár* (szerk. Juhász József, Szóke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós, 1972) — megjelenése után keríthetett sort szinonimaszótár szerkesztésére.

Az Akadémiai Kiadó gondozásában most megjelent *Magyar Szinonimaszótár* tehát valóban évszázados hiányt pótol. Munkálatait 1961-ben O. Nagy Gábor kezdte el, de tragikus halála (1973) megakadályozta tervei megvalósításában. A munkát ekkortól Ruzsiczky Éva folytatta, s fejezte be úgy, hogy a munka nagyobbik részét már ő végezte el. Kettejük dicsérendő érdeme s jeles eredménye, hogy az első korszerű magyar szinonimaszótár tizenöt évnyi előkészület, szócikk-kidolgozás, szerkesztés után napvilágot látott, s ezzel minden magyar ajkú írástudó segítségére sietett a stílus egyhangúságának elkerülésében, a finomabb, érzékletesebb, árnyaltabb, pontosabb fogalmazásban.

Amikor Ruzsiczky Éva a munkát átvette, a nagy szinonimaszótár folytatására a feltételek nem látszottak biztosítottak, ugyanakkor a szinonimaszótár iránti érdeklődés egyre fokozódott. Így került sor a szótár lektorának, Juhász Józsefnek egyetértésével az O. Nagy Gábor kidolgozta koncepció lényeges vonásainak megtartásával, pusztán a keretek kitágításával — az O. Nagy Gábor által tervezett nagy és kis szinonimaszótár helyett közbülső megoldásként — e műfajában kézi szótár jellegű változat kidolgozására.

A *Magyar Szinonimaszótár* létrehozását nyelvtudományunk korszakos, nagy tettének tekinthetjük, s bízunk benne, hogy ennek alapján most már sor kerülhet a nagyszótár megalkotására.

A 600 oldalas szótár körülbelül harmincezer rokon értelmű szót tartalmaz, tizenkétezer-ötszáz címszó köré csoportosítva. Nem értelmező szótár, a szók jelentésének ismeretét feltételezi forgatójáról. Ki gondolná, hogy egy olyan egyszerű szónak is, amilyen például a *tiszta*, ennyi szinonimája van: higiénikus, makulátlan, ragyogó, kristálytisza, százszerű, szín-, vegyítés, átlátszó, hamisítatlan, fajtiszta, derűs, éles, üde, csengő, világos. További példák a szótárból: az *azonnal* lehet rögtön, mindjárt, máris, nyomban, egyszeriben, menten, iziben, rögvest, azonmód is. A *bágyadt* néhány rokon értelmű szava: kókadt, lankadt, pilledt, tik-kadt, alélt, erőtlen. Vagy a *bamba*: szájtáti, bugyuta, bumfordi, mafla, bárgyú, buta. S a *csibész*? gazfickó, gézengúz, imposztor, rosszcson, pernahajder — régiesen paniperda —, kópé, csirkefogó, pokolra való, jómadár. Az *ellop* néhány rokon értelmű igéje: eloroz, elszerez, elemel, megléptet, elcsen, elcsór, elcsakliz, elsinkófal, megcsap, megfúj, elzabál, elsuvaszt, meglovasít. A *faragatlan*-ra is szavak garmadája áll a rendelkezésünkre: csiszolatlan, bárdolatlan, alpári, mucsai, bugris, tuskó, bunkó, tahó, közönséges, durva, nyers. Szavak és kifejezések változatosan sűrű bokra nőtt ki a *meghal* szavunkból s a halál fogalma körül: elhalálozik, exitál, elmegy, a másvilágra költözik, behunyja a szemét, örök álomba merül, kiadja a lelkét, kimúlik, megtér atyáihoz, kiszenved, fűbe harap, elpatkol, beadja a kulcsot, hát még az argó-szavak: leteszi a kanalat, kinyiffan, kibruggyan, kipurcan, ki-prüttyen, megkrepál, feldobja a talpát és így tovább.

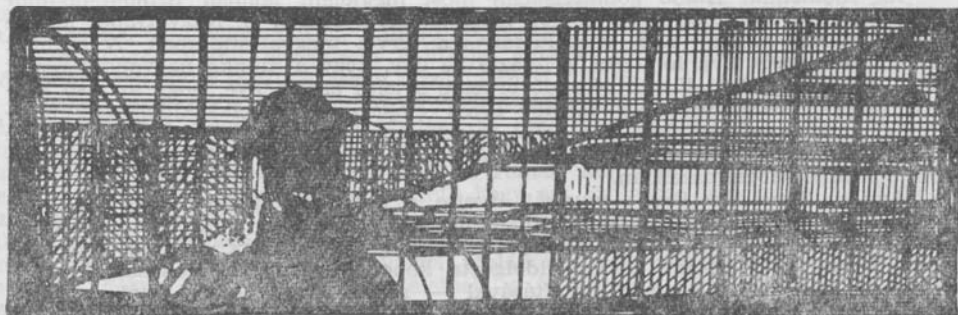
(Felmerül a kérdés: mi a helye az argónak egy nyelv szókincsében? Helyes-e egy akadémiai kiadványban mintegy törvényesíteni az ilyen kifejezéseket?)

A szótár a szókészlet elemei között fennálló jelentéstani összefüggéseket is feltárja, amelyeket így a jelentéstani művelői is felhasználhatnak forrásanyagként elméleti kérdéseik tisztázására.

Amikor a kötet még „meleg” példányait az újságíróknak átadták, Ruzsiczky Éva elmondotta: a rokon értelmű szavaknak csak körülbelül egynegyede szerepel a szótárban. S ez az egynegyed bizony nem sok. Sajnos, éppen a kifejezésbeli finomságok, a tájnyelvi vagy irodalmi különlegességek, a szokatlan, zamatos fordulatok hiányoznak a szótárból, marad a hétköznapi szókincs. Egyszóval: a szótár nem elégtí ki a magas mércéjű igényeket, szógyűjteménye szegényebb annál. Még így is minden oldaláról nyelvünk gazdagsága sugárzik. Aki tud gyönyörködni a szókincs változatosságában, akkor is élvezettel forgatja lapjait, ha éppen nem munkájához keresi a megfelelő szavakat.

És tiszta sor (illetve világos), hogy nem mindegy, milyen szövegek környezetben melyiket használjuk, mert Kosztolányi szerint: „A nyelv a tudósnak ereklye, az írónak hangszer, a hírlapírónak fegyver. Közös érdekünk, hogy ez az ereklye minél tisztább, ez a hangszer minél zengőbb, ez a fegyver minél fényesebb és élesebb legyen.” Ebben segít mindannyiunkat a *Magyar Szinonimaszótár*. (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.)

P. J. A.



Székely Dániel rajza

Az önismeret évkönyve

Érdekes sajtótudományi (avagy irodalomtörténeti?) foglalatosság volna államvizsgára (esetleg doktorátusra) készülő dolgozatban fölmérni: mivel foglalkoztak eddig megjelent évkönyveink (több tucat látott már napvilágot), mit nyújtottak az olvasónak, milyen közlési lehetőséget biztosítottak a szerzőknek, mi a jellege az egyes lapok kiadványainak, s az évek során milyen munkamegosztás alakult ki e tekintetben is a szerkesztőségek között? Egy ilyen fölmérés bizonyára sokat mondana arról, hogy a könyv alakú (és tartalmú) naptár, ez a legrégebbi hagyományainkat felélesztő és legnépszerűbb olvasmány mai, új sarjadásában hogyan gazdagítja művelődési életünket, s általában: mire vállalkozik.

Olvasmányjellegén túlmenően érdemes szemügyre venni ilyen megfontolások alapján is legújabb évkönyvünket, *A Hét* kiadványát. Kissé egyszerűsítve, úgy fogalmazhatnánk, hogy ezidáig két, nagy példányszámú, a legszelebb olvasói igényeket is kielégítő, a gazdalap jellegét tükröző népi kalendáriumsorunk jelent meg (*Előre, Hargita*), van továbbá irodalmi (*Utunk*) és tudományos súlypontú évkönyvünk (*Korunk*). *A Héttől* megszoktuk, hogy meglepetésekkel szolgáljon, érdekes vállalkozásokat kezdeményezzen (a kovásznai múzeum létrehozása, a *TETT*), s úgy tűnik, várakozásunkban ezúttal sem csalódtunk; évkönyvszerkesztésre vállalkozó ötödik lapunk sajátos pásmát választott, amit címben is kifejezett: *Haza, szülőföld, nemzetiség*. Ez tehát a nemzetiségi önismeret évkönyve.

Nyomban ellene vehetnők a kérdést: hát a többi nem az? A fogalom egészen tág értelmezésében nyilván valamennyi annak tekinthető. *A Hét* kiadványa azonban közvetlenül, sürítettten és kizárólag ezt a célt szolgálja, s ezzel (tegyük hozzá gyorsan) sajátos szerepet vállalt, és megtisztelő helyet érdemelt ki az évkönyveink közt kialakuló munkamegosztásban.

Bevezető esszéjében (*Utazás a tudatom körül*) írja Huszár Sándor, hogy az *önismeret* szó valaha „némelyeknek egyenesen gyanús” volt. Hadd tegyük hozzá: azóta polgárjogot nyert. Ennyivel azonban nem elégedhetünk meg; a nemzetiségi önismeret fogalmát komoly tartalommal szükséges feltölteni, mélységet illik néki biztosítani, veretességet, patinát. Ez állandó föladat, s ehhez járul hozzá értékeivel *A Hét* évkönyve.

Gazdag az a körkép, amelyet hazáról, szülőföldről, népünkről az olvasó elé tár; legnagyobb érdeme talán az, hogy művelődési életünkről — a tudományról éppúgy, mint az irodalomról, a könyvkiadásról, akárcsak a szabadegyetemekről — olyan átfogó, színes, mélyretörő és jellemző összegezést nyújt, amilyent a felszabadulás óta nem nyertünk egyetlen kiadványunkból sem. Olyan tükör ez, amelybe mindenképp érdemes pillantást vetnünk.

Nem vagyok a lelkesedés embere, de be kell vallanom, hogy a körkép látványa elragadott, meghatott. Azt bizonyítja ugyanis, hogy életrevaló, élni akaró, megmaradni szándékozó nemzetiség vagyunk. S évégett nem keveset teszünk: dal-karokat és színjátszó együtteseket hozunk létre, tanácskozásokat tartunk, irodalmi köröket, kulturális jellegű klubokat létesítünk. Ezt a széles körű tevékenységet tág karolással beszámolóknak, tudósításoknak, elemzésekben mutatja be az évkönyv. S ezzel mintegy jelzi, milyen fontos szerepet vállal életünkben, a nemzetiségi életformában a kultúra. Egyben pedig szépen, meggyőzően szemlélteti a kultúra munkásainak hozzáállását, odaadását. Hogy a tanárok, írók, tanítók, igehirdetők a nép közé mennek és előadást tartanak, műveikből olvasnak föl, vagy színdarabot tanítanak be, az nálunk már régi hagyomány, még a nagy hitviták idejére nyúlik vissza, de íme, a mérnökök, agronómusok, biológusok, géptervezők és építésszek is szótárt — műszaki szótárt — szerkesztenek, hadd ismerjük meg anyanyelvünkön is a műszaki kifejezéseket; szakcikkeket és tanulmányokat írnak, ismeretterjesztő előadások-

kat tartanak, műkedvelők tudományos köreit vezetik. Az elefántcsonttoronyba zárkózó szobatudós nálunk szinte ismeretlen jelenség — ez derül ki az interjúkból éppúgy, mint a szabadegyetemek tevékenységét összefoglaló beszámolóiból.

De mind írhatnánk, szerkeszthetnénk, tarthatnánk az előadásokat és adhatnók ki a könyveket, ha a közönség, a hallgatóság, a néző és az olvasó elmaradna... Am a könyvkiadásról vagy az operáról, a képzőművészetről vagy a színházról szóló tudósításokból épp az derül ki (amit egyébként naponta tapasztalhatunk), hogy olyan tudományos könyvek kelnek el napok alatt, amelyeknek még tíz évvel ezelőtt sem lett volna olvasójuk, a kiállításoknak népes közönségük van, s nem egy kis faluban működik — szép számú és élénken érdeklődő közönséggel — szabadegyetem.

Egyvalamit kifogásolnék. Az *együttélés hétköznapi*-rovatban szerepel néhány riport, amely előre gyártott (rózsaszínű) szokványelemekből áll, s nem nyújt többet, mint az unos-untalan olvasható ilyen jellegű jelentések. Ideje volna a mai kor nagyon is bonyolult kérdéseit tömeglélektani, művelődésszociológiai, demográfiai, statisztikai és más tudományos eszközökkel alaposabban vizsgálni, hogy érdemleges, hasznosítható eredményekhez jussunk. Ez azonban (remélem) egy későbbi évkönyv dolga.

Addig is a mostani bőven nyújt magvas, épületes olvasmányt.

H. G.

SOMLÓ BÓDOG ÉS AZ ETNOLÓGIA (Szociológia, 1977. 4.)

Három írás jelent meg Somló Bódogról: Litván György, Zsigmond Gábor és Sárkány Mihály tollából. Voltaképpen a Magyar Néprajzi Társaság ülésén elhangzott előadások szövegéről van szó.

Litván röviden összefoglalja Somló munkásságát, kapcsolatát a *Huszadik Század* körével és a radikális mozgalommal. Véleménye szerint befeléfordulása — amely egybeesik újkantianus korszakával — elszakította Somlót a radikális mozgalomtól. Turnowsky Sándor 1957-es — a *Korunk* hasábjain közölt — visszaemlékezésére is hivatkozik, és arra a következtetésre jut, hogy Somló Bódog lényegében már 1908-ban képtelen volt aktív, radikális értelemben vett politikai szereplésre, és nemcsak az evolucionizmustól, hanem egyszersmind a szociológiai gondolkodástól is eltávolodott. Különösen érdekessé teszi a közleményt az, hogy néhány, Somlóra vonatkozó bejegyzést közöl Jászi Oszkár naplójából. Ezek a sorok a két személyiség barátságának, korántsem ellentmondásmentes viszonyának képét új színekkel gazdagítják.

Zsigmond Gábor *Somló Bódog és a magyar etnológia* című írásából megtudjuk, hogy a Somló Bódog-i társadalombólselet több alkalommal is érintkezett az etnológiai kutatásokkal. A huszonegy éves jogászhallgató 1894-ben *Osztályharc és szocializmus* címmel szociológiai tanulmányt közölt az *Élet* augusztusi számában. Ez a lap az *Ethnographia* társfolyóirata volt. A szorosabb értelemben vett tudományos írások az utóbbiban je-

lentek meg, az *Élet* pedig tágabb teret engedett a politikai, művészeti és filozófiai irányzatoknak, főleg a „népélet” kutatását a radikális szemlélettel párosító írásoknak. Somló tanulmánya az osztályharc történeti jelentőségét tekintette át, így a „népkutatás” politikai háttérét világította meg, és ezzel közvetlenül kapcsolódott az akkori magyar etnológia útkereséséhez, a lap agrárszocialista törekvéseihez.

Öt évvel később Pikler Gyula totemizmussal kapcsolatos hipotézisének induktív bizonyítására vállalkozott. Közös értekezést publikáltak Berlinben *A totemizmus eredete — Adalékok a materialista történelemelmélethez* címmel. Pikler a totemizmus intézményét a gyakorlati cselekvésből vezette le, a totemábrázolásban olyan jelrendszert látott, amely az adott közösségben lényeges társadalmi, gazdasági, adminisztratív és morális funkciókat tölt be. Pikler eltávolodott a korábbi evolucionista fejlődésmodellektől, az osztályadalomban viszonyrendszereket — elsősorban a munkával kapcsolatos struktúrákat — feltételezett, s az ezeknek megfelelő fejlett kommunikációs rendszerekről értekezett. Más úton, de hasonló következtetésre jutott Frazer is.

Somló bizonyítása az evolucionizmus kialakította módszerhez simult, ezért mestere újszerű hipotézisét nem követhette ellentmondásmentesen. Am új típusú induktív anyagot és bizonyítási eljárást Somló aligha alkalmazhatott, hiszen a nemzetközi etnológiai kutatásban azokban az években csak épp körvonalazódott a — később oly jelentős — funkcionális szemlélet.

Somlónak a brüsszeli Solvay Intézet gondozásában kiadott monográfiája, a *Der Güterverkehr in der Urgesellschaft* (A javak forgalma az ősi társadalomban) fordulat volt a szerző szemléletében, és egyben új utakat nyitott a nemzetközi szociológiai és etnológiai irodalomban. Ez a könyv — korábbi írásaitól eltérően — nemcsak a szociológia és az etnológia perifériás érintkezése, hanem elméleti és módszertani állásfoglalásával egyenesen határvonalat húzott a néprajzi gondolkodás történetében. (Ezt a gondolatot Zsigmond Gábor már egy nagyobb szabású tanulmányban is kifejtette, melyet 1977-ben, a Gondolat Kiadó gondozásában megjelent *Az ősi társadalom magyar kutatói* című kötetében közölt.) Somló munkájának jelentőségét elsősorban abban látja, hogy vizsgálódásait a funkcionális módszerre alapozta. Felhagyott az őstársadalom spekulatív magyarázatával, amelyben a tények csupán elméleti feltevések utólagos igazolásául szolgáltak, és a tények rendszerét tette a kutatás kiindulópontjává. A következtetések igazodtak a tényekhez, és nem fordítva. Az induktív módszer alkalmazásával próbálkozott Somló már akkor is, amikor Méray-Horváth Károly „kultúrfiziológiájáról” írt bíráló cikket, s még erőteljesebben nyilvánult meg új törekvése abban a vitában, amelyet Pikler Gyulával folytatott az objektív szociológiáról. Ebben az eszmecsereben az evoluzionizmustól eltérően a társadalom működéséből következtetett a társadalmi szerkezetre. Ez idő tájt Somló módszertani fordulatát nem elszigetelt, ebbe az irányba haladt Jász Oszkár és a Durkheim-iskolához tartozó etnológus, M. Mauss is.

Az ősgazdaságról írt monográfiájában Somló egy olyan társadalomtipológia kidolgozását sürgette, amely nemcsak a múlt tanulmányozására vonatkozhat, hanem a jelenkori társadalomstruktúrák vizsgálatára is alkalmas. Itt már túllépett az őstársadalom kutatásán. Jellemző, hogy ugyancsak 1909-ben tette közzé a leíró szociológia tervezetét tartalmazó tanulmányát (*Zur Gründung einer beschreibenden Soziologie*).

Zsigmond véleménye szerint a két műben foglalt törekvés előrejelzése volt a tizedes évek végén megszületett magyar faluszociológiának, sőt, Somló munkássága híd jelentett a századforduló evoluzionizmusa és a harmincas évek falukutatása között.

Somló Bódog az *Ősi társadalom gazdaságáról* címmel Sárkány Mihály a monográfiát elemzi: alapvető gondolatainak, hibáinak és erőnyeinek rövid áttekintése után Somló előremutató hatásáról szól. Az előző cikkíróval egyetértés-

ben méltányolja Somlónak „az összetett gazdasági csoportra” vonatkozó felismerését és azt a szándékát, hogy a társadalmi viszonyhálózatot vizsgálja. A közlemény szerzője szerint Somló eredményei nem kerültek be az etnológia vérkeringésébe, de munkáját ismerte M. Mauss, egyik tanulmányában ugyanis hivatkozott rá mint az önálló gazdaság gondolatát hozzá hasonlóan elvető kutatóra. Említtet tesz könyvéről Wilhelm Schmidt és F. J. Micha. Ennél sokkal jelentősebb, hogy Somló szemlélete esetleg hatott a funkcionalista Polányi Károlyra, aki kidolgozta a reciprokativ és resztributív gazdaságok modelljét. Polányi sehol sem említi ugyan Somló könyvét, de ifjúkorában a *Huszádik Század* olvasója volt, s a kolozsvári egyetem hallgatójaként, majd mint a Galilei Kör elnöke minden bizonnyal ismerte Somló Bódog elgondolásait.

A KÍNAI GONDOLKODÁS HAGYOMÁNYAI (Le Monde, 1978. 10 372.)

A 68 éves Joseph Needham, az angol tudomány egyik kiválósága, Cambridgeben tanult biokémiát, ugyanott volt professzor 1966-ig. Elsősorban embriológiával foglalkozott, és ezzel párhuzamosan tudománytörténettel. A *Le Monde* cikkírója, Maxime Doublet szerint „Az anglikán egyház egyes misztikus áramlatai és a marxizmus befolyásolták”, így lett — saját meghatározása szerint — „keresztényszocialista” és a kommunista mozgalom „útítársa”. Needham 1942-ben egy brit tudományos küldöttség élén Kínába megy, ahol több ezer kilométeres útja során nyelvismerete segítségével számos kínai mérnökkel és technikussal veszi fel a kapcsolatot. Bőséges dokumentációt gyűjt össze a kínai technológiáról, orvostudományról és a kínai tudományos tradíciókról általában. A háború után hozzáfog egy *Tudomány és civilizáció Kínában* című, húsz kötetre tervezett enciklopédikus munka megszerkesztéséhez, amiből eddig nyolc kötet jelent meg. Kutatási eredményei felszínre hozzák azokat az alkotófolyamatokat, amelyek évszázadokon át összekötötték Európát és Kínát. Needham professzor munkájával az Európa-centrizmusban megnyilatkozó művelődési imperializmus felszámolását kívánja elősegíteni. Maxime Doublet-nek adott interjújában arra a kérdésre: lehet-e nem-nyugati tudományosságról beszélni? Needham válasza így hangzik: a tudomány története végigfut minden civilizáción, az egész emberiség történetén.

Történeti perspektívából nézve azonban nyilvánvaló, hogy a modern tudomány

Európában keletkezett. A megelőző civilizációk, és különösen a kínai, sokban hozzájárultak a tudományos gondolkodás megalapozásához, de a modern tudomány, a matematikai hipotézisek és a kísérletezés Európában születtek meg. Needham professzor számára a kínai tudomány fejlődéstörténetével való foglalkozás éppen azzal a kérdéssel kezdődött, hogy miért éppen Európában született meg a modern tudomány. Cambridge-i laboratóriumában már 1935-ben voltak kínai munkatársai, s tudományos szemléletük megegyezett az övével. Hosszas kutatás után arra a megállapításra jutottak, hogy a középkorban bizonyos területeken a kínaiak messze megelőzték az európaiakat. Például foglalkoztak a mágneses elhajlással évszázadokkal azelőtt, hogy Európában kialakult volna a mágneses polarizáció fogalma.

Európa és Kína tudományos fejlődésében nagy eltérések mutatkoznak. Arisztotelész, Hipparkhosz, Ptolemaiosz után Európában — Needham szerint — egy hosszú, sötét korszak következik, amely alatt a tudomány visszafejlődött. Kínában a tudományos felfedezések és gyakorlati alkalmazásuk lassan, de állandóan előrehaladt. Európában hirtelen kibontakozik a modern tudomány, Leonardo da Vincivel, Galileivel és Torricellivel; Angliában megalapítják a Royal Societyt; ezalatt Kínában a fejlődés üteme sokkal lassúbb. Napjainkban Kína behozta a lemaradást, mert a modern tudomány egyetemes és „ökumenikus“. Kínában a haladás útja folyamatos és nagyon hosszú. Nem ismer olyan fénykorokat, mint a görögség vagy a modern tudomány, de megtorpanást sem.

A modern tudomány többek között azért nem születhetett meg Kínában, mert a kínai filozófia sohasem termelte ki azt a koncepciót, amely Európában uralkodott. A természeti törvények eszméjének nincs olyan nagy fontossága a mai tudományban, mint például a tudományos szabályosságoknak. A XVII. században azonban, a modern tudomány megszületésének pillanatában számos tudós komolyan vette ezeket a törvényeket. Nyilvánvaló, hogy a természeti törvény csupán metafora, de ez az eszme ihletőül szolgált a tudós számára.

A természet törvénye, mondja Needham, az isteni törvényből ered. Márpedig bizonyos, hogy a kínaiak nem ismerték a világteremtő isten fogalmát, a zsidó, keresztény vagy mohamedán hagyomány monoteizmusát. A kínaiak gondolkodásában ennek a fogalomkörnek nyoma sincs. Sem a taoizmus, sem a buddhizmus, sem a konfucianizmus nem foglalkozott a világ teremtésének kérdésével mint nem szükséges, mindenkép-

pen felfoghatatlan, és annak is maradó dologgal. Ezekben a filozofikus vallásokban nincs meg a teremtés elve, de van más. A tao, bár nem panteizmus, egy immanens istent tételez, amely belülről „mozgat minden dolgokat“. Ugyanúgy nem érdekli a világ pusztulása, mint a teremtése.

A kínaiaknak, bizonyos hindu filozófiákhoz hasonlóan, ciklikus időfelfogásuk volt. Ebben a tekintetben Needham szerint alapvető különbség van Kína és a Biblia civilizációi — a judaizmus, a kereszténység és az iszlám — között, amelyek az időt lineárisan fogják fel.

A logika tekintetében is nagyon érdekes problémák vetődnek fel. Egy lengyel logikus, Chmielewsky professzor, aki egyben sinológiai is foglalkozik, megállapította, hogy a kínai nyelv strukturálisan magában foglalja az arisztotelészi logikát. Márpedig egyes tudománytörténeteszek szerint az arisztotelészi formális logika inkább akadályozta, mint segítette az ezgakt tudományok fejlődését; ezt egyébként már Francis Bacon megállapította. A kínaiak pedig sohasem érdeklődtek különösképpen a természettudományok iránt. Sokkal inkább érdekelte őket az irodalom és költészet; ezeknek óriási fontosságuk volt a kínai életben.

Needham nem vezet vissza mindent a szellemi tényezőkre. A társadalmi és gazdasági adottságokat sem hagyja figyelmen kívül, mikor azt vizsgálja, miért éppen Európában született meg a modern gondolkodás. Szerinte téves az a régi felfogás, hogy Európában a középkori arisztokrata-katonai hűbériség erősebb volt, mint a kínai bürokrácia, sőt valószínűleg ennek az ellenkezője igaz. Kínában a mandarinok gyengébbnek tűntek az európai feudális osztálynál. A valóságban sokkal erősebbek voltak. A kínai kereskedők sohasem bírták megtörni a mandarin bürokráciát. Needham szerint a kínai bürokratikus feudalizmus nem illik bele a rabszolgatartó-hűbérítőkés társadalmi fejlődésébe. Szerinte a rabszolgaság intézménye Kínában mást jelentett, mint a görögöknél. Ugyanígy a bürokratikus feudalizmus is alapvetően különbözött az európaiktól. A társadalmat a mandarinok kormányozták, egy nem öröklődő elit, amely — elvben — nem halmozhatott fel birtokokat és javakat. A múlt század közepén, mikor az ópiumháborúkkal a kapitalizmus behatolt Kínába, a bürokratikus hűbériség tűnőfélben volt: elfelejtette a szerepét.

A régi Kínában nem volt totalitárius hatalom. A bürokráciának megvolt a császártól különálló, saját akarata. Konfucius megmondotta: „A bölcs nem eszköz.“ A kínai bürokrácia nem volt esz-

köz. Konfucius eszményeihez volt hű, nem kizárólag a császárhoz.

Kína története sok vértanút tart számon: mandarinokat, akik megtagadták, hogy olyan parancsoknak engedelmessékedjenek, amelyek ellentétben voltak erkölcsi felfogásukkal. Nem ésszerű dolog mechanikusan azonosítani a bürokráciát a totalitarizmussal.

KÖRNYEZETLÉLEKTAN (Revue internationale de psychologie appliquée, 1978. I.)

A folyóirat ez évi első számát teljes egészében a környezetlélektannak szenteli. A rendkívül érdekes cikkek közül is külön figyelmet érdemel M. Zavalloni és C. Louis Guerin *Környezet, percepció és emlékezet* című cikke, amely az UNESCO részére 1977-ben készített nagyobb tanulmány kivonata.

A környezetlélektan országoként különböző módon fejlődött, fejlődése még az alkalmazott lélektan szakemberei előtt is többnyire kevésbé ismert; így a tanulmány, amely a környezetlélektan elméleti és módszertani kérdéseit tárgyalja, jelentős hozzájárulás a tudományág problematikájának alaposabb megismeréséhez. De nemcsak elméleti síkon használhatóak e fejtegetések; a városok gyors fejlődésével foglalkozó szakemberek sok környezet—ember kölcsönhatásra várnak feleletet a társadalomlélektani tudományok szakembereitől, nem közömbös tehát a metodológiai kérdések elemzése.

A szerzők hangsúlyozzák Proshansky megkülönböztetésének fontosságát „a viselkedési rendszer reakciói” és „a pszichológiai rendszer reakciói” között; míg az előbbi magatartásmechanizmusok nem tudatosak, addig a lélektani rendszer reakciói azok. Ebből a megkülönböztetésből az is következik, hogy a régi klasszikus kutatási módszerek a környezetlélektanban nem tarthatnak igényt kizárólagosságra. Másrészt az új, megfelelőbb módszerekkel a környezetlélektan még adós, pillanatnyilag még hagyományosnak mondható módszerek használatosak (tesztek, kérdőívek, megfigyelések stb.).

A környezetlélektan kutatói mindig valamilyen közvetlen gyakorlati célt követnek, ezért még nem alakult ki e téren a szakkutatás általános modellje; erre a következtetésre jut Lévy-Leboyer egy tanulmányában.

Bár a környezetlélektan újabb fejlődés előtt áll, a jelenlegi eredmények nemcsak önmagukban értékesek, hanem hozzájárulnak az emberi pszichikum általános modelljének további elmélyítésé-

hez, így lehetséges, hogy a környezetlélektan révén a lélektan olyan általános tudománnyá alakul, amely az egyén és környezete viszonyát hivatott tanulmányozni.

A szerzők rámutatnak, hogy rendkívül lényeges volna az egységes elvi koncepció számára az egyén—környezet alapvetően egységes integritásának elfogadása. Ez elkerülhetővé tenné a különböző, meg nem alapozott szempontok felforrulását. A környezetlélektani elgondolások egységesítése szempontjából lényegesnek tartják a Lindsay, Norman és Rumelhart kidolgozta elméletet, amely szerint az ember komplex információfeldolgozó géphez hasonlít; itt nagy szerephez jut az emlékezet, ugyanakkor ez a modell lehetővé teszi más pszichikai jellemzők olyan felfogását, amely megfelel a környezetlélektani kutatások célkitűzéseinek.

A környezetlélektannak — a szerzők szerint — nemcsak a külső környezettel kell foglalkoznia, hanem a belső — a memorizált — környezettel is. Tanulmányuk konklúziója: a városrendezés szakértőinek, tervezőinek és gyakorlati kivitelezőinek kívánalmait csak részben lehet összeegyeztetni az ember—környezet kapcsolat harmonikusabb tételének feltételeivel.

A NEUTRONBOMBA BIOLÓGIAI VESZÉLYE (Mir Nauki, 1978. I.)

1977 első felében Las Vegastól 80 km-re befejezték a neutronbomba gyártásához szükséges kísérleteket, s az Egyesült Államok kormánya nemsokára közhírré tette a robbantás sikerét. Ez az aggasztó siker azóta megszakítás nélkül foglalkoztatja a közvéleményt, s a világszerte kibontakozott tiltakozást igazolja a neutronbomba biológiai veszélye, és általában a fegyverkezés ésszerűtlensége az emberiség jövője szempontjából. A tudományos dolgozók világszövetsége öt nyelven megjelenő lapjában a neutronbomba biológiai veszélyét V. Hlavaty, az orvostudományok doktora, a prágai biofizikai intézet docense ismerteti.

A klasszikus atombombától eltérően a neutronbomba mechanikai és hőhatása csak másodlagos, a kinetikai energiának mintegy 80 százaléka gyors neutronok formájában szabadul fel. Működési alapelve lehet a magfúzió (könnyű elemek — deutérium, trítium — egyesülése), illetve neutronforrások (például a berillium) bombázása alfa-részecskével vagy gammasugarakkal. A neutronbomba mérete nem nagy, és így felhasználható tüzérségi lövedék formájában vagy rakétafej-

ben. A robbanás hatásköre 2000—2500 méter. Ebben a körzetben a sugárzás néhány ezer *radot* ér el. Biológiai veszélye a neutronok és az élő anyag kölcsönhatásában rejlik. Mint más ionizációs sugárzás esetében, a neutron energiája itt is átadódik az élő anyag atomjainak és molekuláinak: kölcsönhatásba lép az atommagokkal, gerjeszti őket, s a többletenergia belőlük neutronok, protonok, alfa- és más részecskék formájában vagy gammasugárzásként adódik tovább, ionizálja a szervezet molekuláit és atomjait. Egyenes hatása a sejt molekuláinak szétrombolásában mutatkozik meg (a nukleinsavak módosításával a sejtmagokban, ami megzavarja a DNS szintézisét). A roncsoló hatás érvényesül a citoplazmában is: a sejtthártya áteresztőképessége megváltozik, s ezzel megbomlik a sejtek közötti anyagcsere.

A különböző ionizációs sugárzások, biológiai hatásukat tekintve, a következő nagyságrendbe sorolhatók (egységnek véve a röntgen- és gammasugárzást):

béta-részecskék	1,08
lassú neutronok	2—5
protonok	8—10
gyors neutronok	10
alfa-részecskék	20

Ebből látható, hogy az egyforma dóziszú különböző sugárzások biológiai hatása nem egyforma; különösen veszélyesek a gyors neutronok és az alfa-részecskék. A sejtek érzékenysége és a sugárzás dózisa függvényében mutatkozik meg a különböző szervek sérülése, ami az alábbi következményekkel járhat:

— 15—20 kilorad gyors fizikai és szellemi összeomlást idéz elő, ami már a robbanás után öt perccel megkezdődik, és 24 órán belül halált okoz; gyógyításra nincs semmi lehetőség;

— nagy dózis (8—15 kilorad) esetében a fizikai és szellemi rendellenességek szintén öt perccel belül jelentkeznek, a halál két napon belül következik be, a gyógykezelés eredménytelen;

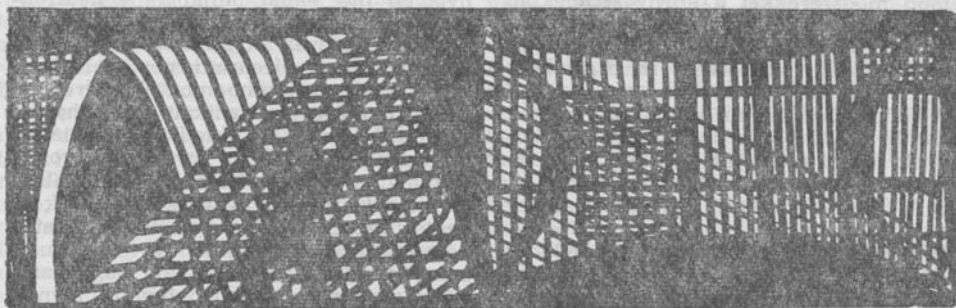
— közepes dózis (2,5—8 kilorad) esetében a fizikai rendellenességek ugyan csak öt perccel belül jelentkeznek, az áldozatok mozgásra képtelenek, a halál a negyedik-hatodik napon áll be, a gyógykezelés eredménytelen;

— alacsony dózis (500—2000 rad) esetében a funkcionális rendellenességek két óra múlva jelentkeznek, s időtartamuk függ a dózis nagyságától; a gyógykezelés csak részleges eredménnyel jár, a legtöbb áldozat néhány napon vagy néhány héten belül meghal;

— 100—500 rad esetében a fizikai rendellenességek két-három hét múlva jelentkeznek, és néhány napig tartanak; megfelelő gyógykezeléssel a legtöbb sérült kigyógyítható.

A szerző részletesen tárgyalja a sugárhatásokat. Tény, hogy a robbanás helyétől számítva 1500 méteres körzetben a sugárveszély halálos, 1500—2000 méter között az esetek több mint felerészében, 2000—3000 méter között pedig kevesebb, mint felerészében —, vagyis gyógykezelésre csak azoknak lehet reményük, akik 2000 méteres körzetben kívül esnek. A klasszikus sugárvédelem (vasbeton-óvóhelyek stb.) hatástalan. Védelmet csak olyan óvóhelyek nyújtanak, amelyeket vastag vízréteg vagy paraffinréteg borít, vagy amelyek a kis energiájú neutronokat elnyelő fémfóliákkal (például kadmiumfóliákkal) fedettek. A neutronok energiájának intenzitását tehát csökkenthetik a vízmolekulák (eső, hó, köd). Mindez azonban kevés vigasz — a robbanás kétkilométeres körzetében az élő szervezet védelmét nem lehet megvalósítani.

Mint ismeretes, a neutronbomba hatása az épületekre nem veszélyes, az élőlényekre és elsősorban az emberre irányul: a legembertelenebb fegyver, amelyhez a vegyi és bakteriológiai fegyverek hasonlíthatók csupán. Nem válogat katonára és civil között, alkalmazása épp ezért hatalmas károkat okozna emberéletben; érthető, ha gyártása ellen világszerte emberek százmilliói tiltakoznak.



Székely Dániel rajza

20
1957

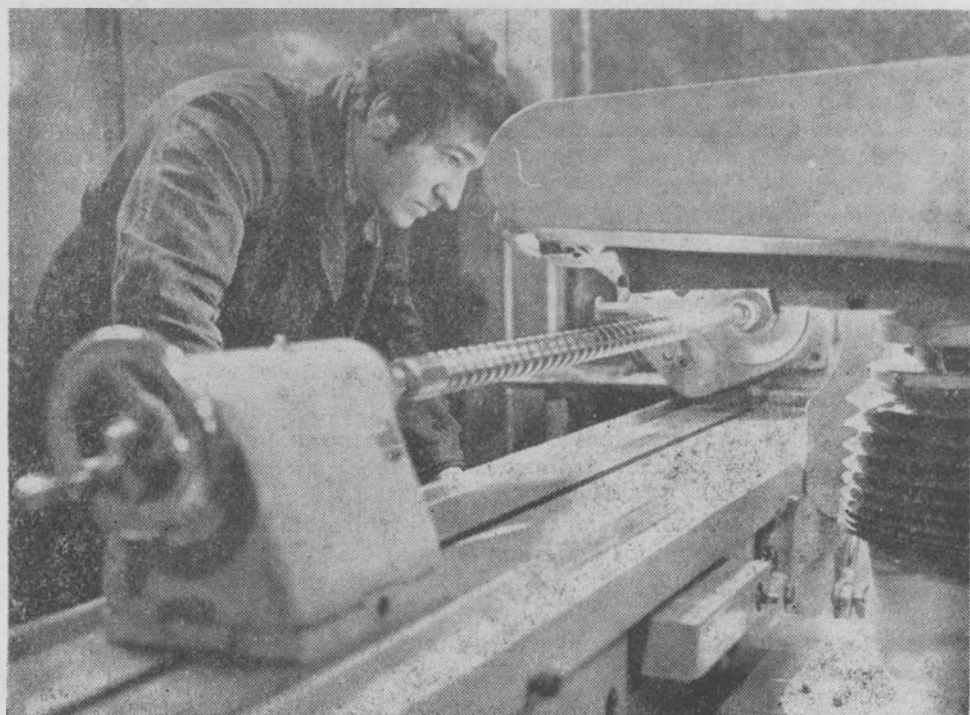
ÎNTEPRINDEREA DE UTILAJE ȘI PIESE DE SCHIMB CSÍKSZEREDA

Hargita utca 13.

Alkatrészeket és alkatrészcsoportokat gyárt
különböző teljesítményű lánctalpas traktorokhoz:

- S651 és Fiat 45 típusokhoz
- SUP29-10 és 84-10 típusú vázak
(együtműködésben a Piatra Neamț-i CEAHLĂUL vállalattal)
- összeszerelt lánctalpak és támasztógörgők
- támasztógörgő-tengelyek
- tömitések
- vontatószerkezetek
- tengelykapcsoló-villák
- lánctalp-hüvelyek
- rögzítőlemezek
- előtét-tengelyek
- különböző fogaskerekek és görgők

A felsoroltakon kívül sok más alkatrész is megrendelhető



CENTRUL DE PROIECTARE AL JUDEȚULUI COVASNA SEPSISZENTGYÖRGY

KOVÁSZNA MEGYE VÁROSAINAK ÚJ ARCULATAÉRT

Kovászna megye mélyreható gazdasági-társadalmi változások jegyeit viseli magán, és nem utolsósorban az új urbanisztikáét, amely betonba és üvegbe öltözteti a legkülönbözőbb rendeltetésű épületeket.

Természetesen, az új urbanisztikai kép először a tervezőasztalokon születik meg, és pedig Kovászna megye sepsiszentgyörgyi Tervezőközpontjában, amely különféle társadalmi-művelődési építkezések, városrendezési és községgazdálkodási munkálatokhoz készít terveket.

A műépítészeti részleg vezetője, Paul Chiriacescu műépítész magyarázó szavai teszik teljessé azt a képet, amelyet az ütemesen fejlődő Sepsiszentgyörgy nyújt az idelátogatónak. És mert a látogatót már érkezése első pillanatában kellemes benyomás éri, szólunk az „érkezés” helyéről, a pályaudvar környékéről:

— Még javában folynak az állomás körzetének 1976-ban megkezdett építkezései, amelyek a tervek szerint 1979—1980-ra fejeződnek be. Fő célunk az volt, hogy a közelben létesült ipari övezet dolgozói számára lakást biztosítsunk. Persze, számításba vettük az övezet további fejlődését is. Meg kell jegyeznünk, hogy a tervek elkészítésekor tekintetbe vettük az egységes városrendezési kép kialakításának bonyolult követelményeit. Arra is ügyeltünk, hogy az épülő negyedben a szükséges kereskedelmi és közszolgáltatási egységek, oktatási és művelődési intézmények is helyet kapjanak. Az említett időszak végéig összesen 2000 (egy-, két- illetve háromszobás) lakás készül el. Azt is el kell mondanom, hogy itt érvényesítettük első ízben a tervezés új, hatékonyabb formáit, amelyek fokozottabb kényelmet és funkcionális biztonságot nyújtanak. Az ugyanígy felépülő új áruház körül egész kereskedelmi övezetet kell kialakítanunk. Még csak egy dolgot említenék itt: ennek az övezetnek végül teljesen egyéni arculata lesz, amit a megfelelő építkezési anyagok — nyerskő, fa — és építészeti megoldások — sajátos fedélszerkezetek — alkalmazásával érünk el.

A távlatok is biztatóak; a tervezőasztalokon részben már fel is vázolódta Sepsiszentgyörgy és a megye többi városai egyéb épületeinek a körvonalai.

Csatlós Huba mérnök, a Tervezőközpont szilárdságtani osztályának munkatársa a felmerült problémák megoldásáról beszél:

— Az építkezéshez kevésbé alkalmas terület különleges talajviszonyai eredeti megoldásokat követeltek, amelyekkel a normális talajviszonyok között készült építkezésekével azonos szilárdságot lehessen elérni. Említésre érdemes a többszintes (például a tízemeletes) tömbházak építésénél használt módszer: a vasbeton elemekből csúszózszaluzással készült központi tengely; ez az eredeti megoldás külföldön ma már eléggé gyakori.

A gyors ütemben fejlődő Kovászna megye központjában tett rövid látogatásunk végén azzal a gondolattal távoztunk, hogy ez a munkaközösség hozzáértéssel alakítja ki a megye városainak korszerű és egyszersmind tetszetős arculatát.

A BALÁNBÁNYAI BÁNYAIPARI VÁLLALAT

Balánbánya, Hargita megye, csíkszentdomokosi
vasútímegeálló

FELVESZ

következő kategóriájú munkásokat:

- SZAKKÉPZETT MUNKÁSOKAT — bányászokat, segédbányászokat és csillekezelőket fejtési munkálatokhoz;
- SZAKKÉPZETLEN MUNKÁSOKAT — ugyancsak fejtési munkálatokhoz, szakképesítési lehetőséggel bányász és segédbányász szakmában.

Az 1977. augusztus 1-től érvényes fizetésemelés szerint, a 188/1977. törvény értelmében, valamint a föld alatti termelőmunkát végzők számára előirányzott újabb 5 százalékos fizetésemelés után, a 330/1977. törvény értelmében, a dolgozók 2218—3570 lej javadalmazást kapnak, szakképzettségüktől és szolgálati idejüktől függően. Ezenkívül a föld alatt dolgozó minden munkás naponta egyszer, a váltásba induláskor **MÉLEG ÉTELT KAP INGYENESEN.**

Globális akkordban dolgozva, a munkások az említett összegeknél lényegesen nagyobb javadalmazást érhetnek el.

A vállalat munkásai a következő előnyöket élvezhetik: **DÍJMENTES** munkavédelmi felszerelés, munkaruha 50 százalékos kedvezményel, **INGYENES** elszállásolás a vállalat munkásothónában; családosok számára lehetőség szerint lakás tömbházakban stb.

Az újonnan munkába állók az alkalmazkodási időszak után kéthónapos szakképesítő tanfolyamon vehetnek részt; ezalatt nem dolgoznak a termelésben, fizetésüket azonban — az előző három hónap átlagát — változatlanul megkapják.

Lehetőségük nyílik továbbá a következő tanulmányok elvégzésére: általános iskola; I. és II. fokozatú gépipari és elektrotechnikai szaklíceum; bányagépészeket és lakatosokat képző szakiskola.

Étkezés a vállalat étkezdéjében. Napi három étkezés ára: 16 lej. A vállalat napközivel és bölcsödével rendelkezik.

ALKALMAZÁSI FELTÉTELEK: 18—45 év közötti életkor. Szükséges iratok: személyazonossági igazolvány, katonakönyv, munkakönyv, elszámolási igazolvány az előző munkahelyről. Alkalmazás esetén a vállalat az útiköltséget visszatéríti.

Bővebb felvilágosításokért az érdeklődők a helyi munkaerőelosztó hivatalokhoz, valamint a vállalat megbízottaihoz fordulhatnak.

KORUNK

A romániai valóságról, a magyar nemzetiség életéről és a nagyvilág szellemi jelenségeiről havonta tájékoztatja hazai és külföldi olvasóit.

Válogatás idei számainkban megjelent írások címeiből:

SZILÁGYI JÚLIA: Művelt álom a szabadságról

KÁNYÁDI SÁNDOR: Beszéd próféciával

SZILÁGYI DOMOKOS hátrahagyott versei

*** Paul Goodman világa

IOAN SEMENIUC: Marx és Engels fiatalkori művei

EGYED ÁKOS: Művelődéstörténetírásunk útjai

JENEI DEZSŐ: Magyar nyelvű műszaki irodalmunk

*** Vita a romániai magyar irodalom új kézikönyvéről

KELEMEN BÉLA: A modern nyelvtudomány csapásain

SZESZTAY ANDRÁS: A társadalom és a természeti katasztrófák

JAKÓ ZSIGMOND: Kelemen Lajos üzenete

POMOGÁTS BÉLA: A Helikon szociológiájához

SÜTŐ ANDRÁS: Csipkerózsika

GÁLL ERNŐ: A „felemelt fő” dramaturgiája és filozófiája

PÁLL ÁRPÁD: Brecht és a Berliner Ensemble

FAZEKAS JÁNOS: A Habsburg-elyomás Erdélyben

SZTRANYICZKI GÁBOR: Új Spanyolország felé

Felhívjuk a külföldön élő olvasók, érdeklődők figyelmét, hogy folyóiratunk 1979-re is a következő címen rendelhető meg:

ILEXIM

Departamentul export-import presă

P.O.B. 136–137. — Telex: 11226

70116 BUCUREȘTI

Strada 13 Decembrie nr. 3

ROMÂNIA

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

Tisztelt Szerkesztőség!

Köszönő sorainkat Parajdról küldjük. Községünkben a közművelődés a pártmunka szerves és egyenrangú része, melyet a községi pártbizottság közvetlen irányításával végzünk. A párdokumentumok, pártunk főtítkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs értékes útmutatásai világosan megszabják a közművelődési intézmények feladatát a művelődés intézményes formáinak gazdagításában, hogy közösségünket és az embereket egyénekenként is ráébredjék a művelődésben való érdekeltiségre, a kultúra értékeinek megteremtése és elsajátítása iránti társadalmi és személyes felelősségre. Olyan sokoldalú embereket kell nevelnünk, akik tudják, mire kötelez az elődök példája, s milyen bonyolult feladatok elé állítja őket a felgyorsult idő. Ebben az összefüggésben különös jelentőségre tesz szert a Tudományos-Művelődési Egyetem mint az iskola utáni felnőttoktatás sajátos intézménye. A *Korunk* szerkesztősége, Herédi Gusztáv lelkiismeretes szervezőmunkáján keresztül, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a parajdi művelődési otthon keretében működő Tudományos-Művelődési Egyetem jobban betöltse tudatformáló szerepét. A *Korunk* szerkesztőinek és munkatársainak minden egyes előadása, konzultációja nagy élmény volt a hallgatóság számára, nagyban hozzájárult általános műveltségi színvonalunk fejlesztéséhez. Az Önök segítségével nélkül intézményünk ezt nem tudta volna megvalósítani. Köszönjük azt is, hogy előadók, vállalva a fáradságos kiszállást, érdekes előadásaikkal nemcsak új ismeretekkel gazdagították a hallgatókat, hanem lehetőséget teremtettek a vitákra is. Több alkalommal az előadásokat követő napokon hallgatóink csoportonként is elbeszélgettek a hallottakról. Köszönjük mindezt, és nagyon kérjük, hogy a jövőben is segítsenek (ha lehet, ismét októbertől kezdődően) tudatformáló tevékenységünk végzésében. A községi pártbizottság, a művelődési otthon vezetősége és a hallgatók nevében további sikerekben gazdag tevékenységet kívánunk a *Korunk* szerkesztőségének és munkatársainak. — Pakot József, a községi pártbizottság titkára; László Miklós, a művelődési otthon igazgatója.

KORUNK GALÉRIA

Július 22.: Feszt László grafikái. — A megnyitón Kántor Lajos bevezető szavai után Kányádi Sándor részletet olvasott fel *Halottak napja Bécsben* című verséből, majd ifj. Balogh Ferenc és Balogh-Szigeti Enikő Bartók-hegedűkettősöket adott elő.

HELYREIGAZÍTÁS. Júliusi számunk 600. oldalán az ötödik bekezdés első mondata helyesen így hangzik: Talán különösnek hat ez a szigorú fogalmazás, de az életkori sajátosságoknak meg nem felelő formák elutasítása mindennapos jelenség.



FELHÍVJUK
KÜLFÖLDI
OLVASÓINK
FIGYELMÉT,

hogy lapunkat 1979-re a következő címen
rendelhetik meg:

ILEXIM

Departamentul export-import presă
P.O.B. 136—137 — Telex: 11226
70116 BUCUREȘTI
Strada 13 Decembrie nr. 3

KÉRJÜK OLVASÓINKAT,

hívják fel barátaik, ismerőseik
figyelmét is folyóiratunkra!